

ISSN 2225-7756

Міністерство освіти і науки України

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**
імені В.Н.Каразіна

№ 1099

СЕРІЯ “ПСИХОЛОГІЯ”

Випуск 54

Започаткована 1967 р.

Харків - 2014

У віснику подано результати теоретичних та експериментальних наукових досліджень у галузі фундаментальної та прикладної психології. Розглянуті проблеми особистості, когнітивної сфери, деякі питання юридичної, медичної психології, особливості поведінки, що не відповідає нормі.

В вестнике представлены результаты теоретических и экспериментальных разработок проблем фундаментальной и прикладной психологии. Рассмотрены проблемы личности, когнитивной сферы, некоторые вопросы юридической, медицинской психологии, особенности девиантного поведения.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету (протокол № 4 від 31.03.2014р.).

Редакційна колегія:

Іванова О.Ф. (відп. ред.) - завідувач кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор психологічних наук, професор.

Белканія Н.В. - професор факультету соціальних та політичних наук Тбіліського державного університету імені Івана Джавакішвілі, доктор психологічних наук, професор.

Гриценко В.В. - завідувач кафедри загальної та соціальної психології Смоленського гуманітарного університету, доктор психологічних наук, професор.

Дементій Л.І. - декан факультету психології Омського державного університету імені Ф.М. Достоевського, доктор психологічних наук, професор.

Коваленко А.Б. - професор кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Т. Шевченка, доктор психологічних наук, професор.

Кочарян О.С. - завідувач кафедри психологічного консультування та психотерапії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор психологічних наук, професор.

Кривоконь Н.І. - професор кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор психологічних наук.

Кряж І.В. - завідувач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор психологічних наук

Надарешвілі В.Г. - декан факультету соціальних та політичних наук Тбіліського державного університету імені Івана Джавакішвілі, доктор психологічних наук, професор.

Саннікова О.П. - завідувач кафедри загальної та диференціальної психології Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, доктор психологічних наук, професор.

Сергєєва Т.В. - професор кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор психологічних наук;

Тімченко О.В. - провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України, доктор психологічних наук, професор.

Шестопалова Л.Ф. - завідувач відділом медичної психології ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України», доктор психологічних наук, професор.

Яновська С.Г. (відп. секр.) - старший викладач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 6, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, факультет психології, каб. 441. тел. 8-057-707-56-32.

Електронна адреса: yanovskaya_s@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696 ПР від 04.10.2006

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2014р.

ЗМІСТ

Психологія особистості

<i>Ван Сяо Лун</i>	Суб`єктивне благополуччя китайських студентів	5
<i>Зімовін О.І.</i>	Залежність актуалізації ресурсів саморозвитку особистості студентів від типу та рівня рефлексивності	9
<i>Нежута А.В.</i>	Гендерні особливості неусвідомлених аспектів ставлення правоохоронців до себе та до своєї професії на різних етапах професійного розвитку	14
<i>Поліванова О.Є.</i>	Взаємозв'язок уявлення про успіх та соціально-психологічних характеристик особистості у сучасній молоді	19
<i>Церковний А.О., Церковна М.В.</i>	Соціально-психологічний тренінг як інструмент адаптації студентів	23
<i>Четверик-Бурчак А.Г.</i>	Опис та адаптація опитувальника «шкала соціального благополуччя» К.Кіза	28
<i>Чжао Синь</i>	Глибинні тенденції особистості батьків осіб з різним рівнем емоційної зрілості	34
<i>Штученко І.Є.</i>	Сенсожиттєві орієнтації у студентів технічних ВНЗ, які ухвалюють кар'єрне рішення	40
<i>Яновська С.Г., Туренко Р.Л.</i>	Психологічні особливості лідерів студентського самоврядування	45
<i>Яновська Ю. Е.</i>	Особливості ціннісно-сислової сфери футболних вболівальників	49

Психологія пізнавальних процесів

<i>Зайка Є. В.</i>	Феномен спогадів про іншу людину у творчості Т. Г. Шевченка (До 200-річчя з Дня народження поета)	56
<i>Орлова Д.В.</i>	Формування понятійного поля «емоційний інтелект» та концептуальні підходи до його розуміння	60

Психологія здоров'я та клінічна психологія

<i>Дин Шао Цзе</i>	Особливості емоційної сфери жінок з гіперпластичними гінекологічними захворюваннями	69
<i>Кириллов Д. В.</i>	Дослідження особливостей процесу мислення (узагальнення) упідлітків з ДЦП	73
<i>Прокопенко О.А.</i>	До проблеми дослідження формування емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю	78

Юридична психологія

<i>Сорока А. В.</i>	Особливості базових переконань в різних вікових групах досліджуваних	82
<i>Чухраєва Г.В.</i>	Психологічні особливості особистісного адаптаційного потенціалу та самооцінки професійно-рольової поведінки працівників ОВС	86

Content

Psychology of Personality

<i>Wang Xiao Loong</i>	SUBJECTIVE PROSPERITY OF CHINESE STUDENTS	5
<i>Zimovin O.I.</i>	THE DEPENDENCE OF RESOURCE ACTUALIZATION OF STUDENTS' SELF-DEVELOPMENT ON REFLEXIVITY TYPE AND LEVEL	9
<i>Nezhuta A.V.</i>	GENDER FEATURES OF UNCONSCIOUS ASPECTS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS RELATIONSHIP TOWARDS THEMSELVES AND TO THEIR PROFESSION DIFFERENT STAGES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT	14
<i>Polivanova O.E.</i>	INTERCOMMUNICATION OF SUCCESS IMAGINATION AND SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DESCRIPTIONS OF PERSONALITY IN MODERN YOUTH	19
<i>Tserkovnyy A.A., Tserkovna M.V.</i>	SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL TRAINING AS A TOOL FOR ADAPTATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN STUDENTS	23
<i>Chetverik-Burchak A.G.</i>	DESCRIPTION AND ADAPTATION OF K.KIZA QUESTIONNAIRE «SCALE OF SOCIAL PROSPERITY»	28
<i>Zhao Xin</i>	DEEP TENDENCIES OF PARENTS' PERSONALITY IN PEOPLE WITH DIFFERENT LEVEL OF EMOTIONAL MATURITY	34
<i>Shtuchenko I.E.</i>	SENSLIVING ORIENTATIONS IN THE STUDENTS OF TECHNICAL HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS, WHO MAKE CAREER DECISION	40
<i>Ianovska S.G., Turenko R.L.</i>	PSYCHOLOGICAL FEATURES OF STUDENT SELF-GOVERNMENT LEADERS	45
<i>Ianovska J. E.</i>	FEATURES OF VALUE-SENSE SPHERE OF FOOTBALL FANS	49

Psychology of Cognitive Processes

<i>Zaika E.V.</i>	PHENOMENON OF MEMORIES ABOUT ANOTHER PERSON IN THE WORKS OF TARAS SHEVCHENKO (TO THE 200TH ANNIVERSARY OF T. SHEVHENKO'S BIRTH)	56
<i>Orlova D.V.</i>	FORMATION OF THE CONCEPTUAL FIELD "EMOTIONAL INTELLIGENCE" AND CONCEPTUAL APPROACHES TO ITS UNDERSTANDING	60

Psychology of Health and Clinical Psychology

<i>Dean Shao Jie</i>	FEATURES OF EMOTIONAL SPHERE IN WOMEN WITH HYPERPLASTIC GYNAECOLOGICAL DISEASES	69
<i>Kirillov D.V.</i>	RESEARCH OF THINKING PROCESS FEATURES (GENERALIZATION) IN ADOLESCENTS WITH ICP	73
<i>Prokopenko O.A.</i>	TOPROBLEM OF STUDY THE EMOTIONAL AND VOLITIONAL SELF-REGULATION FORMATION IN ADOLESCENTS WITH COGNITIVE DISABILITIES	78

Law Psychology

<i>Soroka A. V.</i>	THE PARTICULARITIES OF BASIC BELIEFS INDEXES IN DIFFERENT AGE GROUPS OF PARTICIPANTS	82
<i>Chukhraeva G. V.</i>	PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PERSONAL ADAPTATION POTENTIAL AND SELF-ESTIMATION OF PROFESSIONAL AND ROLE OF CONDUCT EMPLOYEES AT INTERNAL AFFAIRS BODIES	86

Розділ: Психологія особистості

УДК 159.9.324.9

Субъективное благополучие китайских студентов

Ван Сяо Лун

У статті представлені результати дослідження суб'єктивного благополуччя у китайських студентів. Визначено поняття суб'єктивного благополуччя. Дослідження суб'єктивного благополуччя виконано в зіставленні з показниками рівнів спрямованості людини на реалізацію основних компонентів позитивного функціонування (позитивних відносин з оточуючими, особистісного зростання, управління середовищем, автономії, цілі в житті, самоприйняття). Показано, що суб'єктивні оцінки благополуччя безпосередньо пов'язані з основними компонентами позитивного функціонування особистості, чим вони вище, тим вище суб'єктивне благополуччя.

Ключові слова: суб'єктивне благополуччя особистості, психологічне благополуччя особистості, китайські студенти.

В статье представлены результаты исследования субъективного благополучия у китайских студентов. Определено понятие субъективного благополучия. Исследование субъективного благополучия выполнено в сопоставлении с показателями уровней направленности человека на реализацию основных компонентов позитивного функционирования (позитивных отношений с окружающими, личностного роста, управления средой, автономии, цели в жизни, самопринятия). Показано, что субъективные оценки благополучия напрямую связаны с основными компонентами позитивного функционирования личности, чем они выше, тем выше субъективное благополучие.

Ключевые слова: субъективное благополучие личности, психологическое благополучие личности, китайские студенты.

The article presents the results of subjective Chinese students' well-being study. We also define the notion of subjective well-being. The study of subjective well-being was carried out in comparing to the performance levels of human orientation on major components of positive performance (positive relations with others, personal growth, environmental control, autonomy, purpose in life, self-acceptance). It is shown that the subjective assessment of well-being is directly related to the main components of positive performance of the individual, the higher it is the higher is their subjective well-being.

Key words: subjective well-being of personality, psychological well-being of the person, the chinese students.

Постановка проблеми. Иностранные студенты с первых дней пребывания в ВУЗе начинают испытывать трудности, которые существенно отличны от трудностей украинского студенчества. Общими для всех иностранных студентов трудности процесса адаптации являются низкий общеобразовательный уровень; слабая подготовка по профильным дисциплинам и специальным предметам; отличие форм и методов обучения в ВУЗе от форм и методов обучения в высшей школе их родной страны. Иностранные студенты испытывают ряд трудностей, а именно:

- психофизиологические трудности, связанные с переустройством личности, «вхождением» в новую среду, психоэмоциональным напряжением, сменой климата и т.д;

- учебно-познавательные трудности, связанные, в первую очередь, с недостаточной языковой подготовкой, преодолением различий в системах образования; адаптацией к новым требованиям и системе контроля знаний; организацией учебного процесса, который должен строиться на принципах саморазвития личности, «выращивания» знаний, привития навыков самостоятельной работы;

- социокультурные трудности, связанные с освоением нового социального и культурного пространства ВУЗа; преодолением языкового барьера в решении коммуникативных проблем как по вертикали, т.е. с администрацией факультета, преподавателями и сотрудниками, так и по горизонтали, т.е. в процессе межличностного общения внутри межнациональной малой учебной группы, учебного потока, на бытовом уровне. Необустроенность жилищных условий и быта, отсутствие привычного комфорта мешают студентам сосредоточиться на учебе. Им приходится самостоятельно себя обслуживать: ходить в магазин, готовить, стирать и т.д. У студентов возникают проблемы при сопоставлении цен и расчета расходов. Нередко расходы студентов превышают прожиточный минимум, выделяемый родителями. Культурные традиции и региональные особенности играют немаловажную роль в формировании адаптационных навыков у иностранных студентов. Процесс аккультурации требует достаточно длительного времени.

В последние десятилетия проблема субъективного благополучия все чаще становится предметом исследования [1]. Это обусловлено острой для психологической науки и практики необходимостью в определении того, что служит основанием для внутреннего равновесия личности, из чего оно складывается, какие эмоционально-оценочные отношения лежат в его основе, каким образом оно участвует в регуляции поведения.

Понятие «субъективное благополучие», широко используемое в зарубежной психологической литературе, появилось в отечественной психологии недавно. По мнению Р.М. Шамионова [2], субъективное благополучие — понятие, выражающее собственное отношение человека к своей личности, жизни и процессам, имеющим важное значение для личности с точки зрения усвоенных нормативных

представлений о внешней и внутренней среде и характеризующееся ощущением удовлетворенности. Понятие субъективного благополучия очень неоднозначно. Опираясь на известные исследования в области субъективного благополучия и счастья, Г.Л. Пучкова выделила следующие психологические признаки субъективного благополучия [3]:

1. Субъективность. Это означает, что субъективное благополучие существует внутри индивидуального опыта.

2. Позитивность измерения. Субъективное благополучие – это не просто отсутствие негативных факторов, что характерно для большинства определений психического здоровья. Необходимо наличие определенных позитивных показателей.

3. Глобальность измерения. Субъективное благополучие обычно включает глобальную оценку всех аспектов жизни личности за период от нескольких недель до десятков лет.

Именно субъективное отношение личности к жизни, её коллизиям и изменениям определяет душевное и моральное удовлетворение собственной жизнью.

В рамках позитивной психологии было введено понятие «субъективное благополучие» (subjective well-being), которое используется в качестве синонима понятия «счастье». Оно соотносится с тем, как люди оценивают свою собственную жизнь в терминах когнитивных и аффективных объяснений, и может быть выражено некоторой формулой:

Субъективное благополучие = удовлетворённость жизнью + аффект,

где удовлетворённость жизнью – отражает оценку человеком его собственной жизни, аффект – представляет собой эмоциональную сторону, причем как положительные, так и отрицательные эмоции и состояния, связанные с повседневным опытом.

М.Селигман [4] ввел формулу счастья (С): $C = I + O + V$

Счастье = индивидуальный диапазон + внешние обстоятельства + волевой контроль,

где, И – индивидуальный диапазон, генетически предопределённый уровень счастья, который остаётся относительно стабильным на протяжении жизни и к которому мы возвращаемся вскоре после большинства значительных событий в нашей жизни. Определяет счастье приблизительно на 50 %. О – это внешние жизненные обстоятельства (семья, дети, религия, повседневная деятельность), определяет счастье приблизительно на 10 %. В – факторы, поддающиеся волевому контролю, т.е. сознательные, намеренные и требующие усилий действия, которые человек может выбрать для себя (определяют счастье на 40 %).

Субъективными критериями психологического благополучия выступает общее переживание личностью удовлетворенности жизнью, преобладающий положительный эмоциональный фон.

Цель статьи – изучить особенности субъективного благополучия у китайских студентов.

Методы исследования.

Шкала субъективного благополучия (Г. Перуэ-Баду, адаптация М. В. Соколовой); опросник «Шкалы психологического благополучия» К. Риф.

Математико-статистическая обработка результатов – описательные статистики.

Выборку составили 226 человек, из них 119 женщин и 107 мужчин, в возрасте от 19 до 25 лет студенты 2- 4 курса обучения Национального аэрокосмического университета им. Н.Е.Жуковского «ХАИ» и Харьковского университета имени В.Н.Каразина.

Результаты исследования. В результате обработки данных «Шкалы субъективного благополучия» были получены следующие результаты. Высокий уровень субъективного благополучия зафиксирован у 65 человек, 28,76%; средний у 99 человек, 43,81%; низкий у 62 человек, 27,43% (рис. 1).

У женщин высокий уровень выявлен у 33, 27,73%; средний - 54, 45,38% низкий - 32, 26,89%.

У мужчин высокий уровень субъективного благополучия обнаружен у 32 человек, 29,90%; средний - 45 человек, 42,06%; низкий - 30 человек, 28,04% (рис.2).

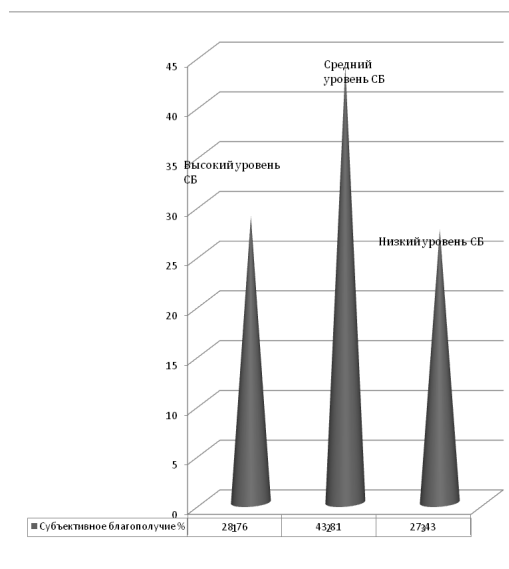

Рис.1 Процентное распределение испытуемых по уровням субъективного благополучия

Как видно из рисунка 1 наибольший процент испытуемых находятся на среднем уровне субъективного благополучия.

На рис. 2. показано процентное распределение уровней субъективного благополучия у мужчин и женщин.

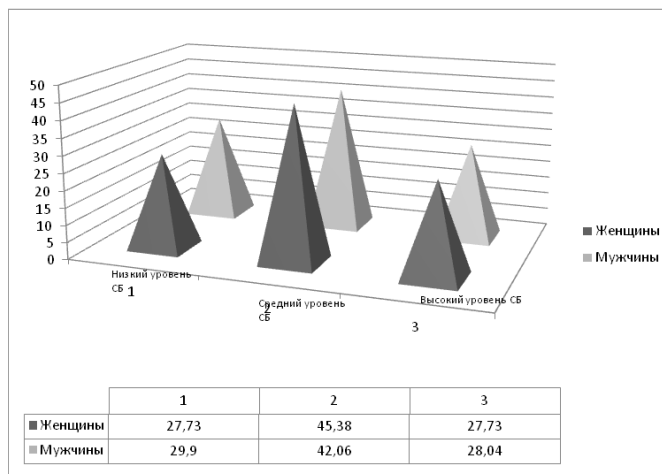

Рис. 2 Процентное распределение испытуемых по уровням субъективного благополучия

Как видно из рисунка 2 процентное распределение по уровням субъективного благополучия у мужчин и женщин приблизительно одинаково.

Нами была поставлена задача выяснить, существует ли специфика психологического благополучия у низко субъективно благополучных, средне субъективно благополучных и высоко субъективно благополучных испытуемых. Как видно на рис. 3 существуют значимые различия по компонентам и уровню психологического благополучия у 3-х группах испытуемых.

Таким образом, субъективное благополучие связано с психологическим благополучием. Чем выше уровень субъективного благополучия, тем выше уровень психологического благополучия и отдельные его компоненты, и, соответственно, снижению субъективного благополучия сопутствует снижение психологического благополучия. Наиболее выраженным компонентом психологического благополучия является «цель в жизни», следовательно, наличие цели в жизни, чувство направленности и смысла прошлого и будущего обеспечивает высокие показатели субъективного благополучия. Такая же картина наблюдалась в группе испытуемых со средним уровнем субъективного благополучия. При низком уровне субъективного благополучия наблюдается низкий уровень психологического благополучия и соответственно низкие баллы его компонентов, наиболее высокий балл наблюдается по компоненту «автономия», самый низкий по компоненту «самопринятие».

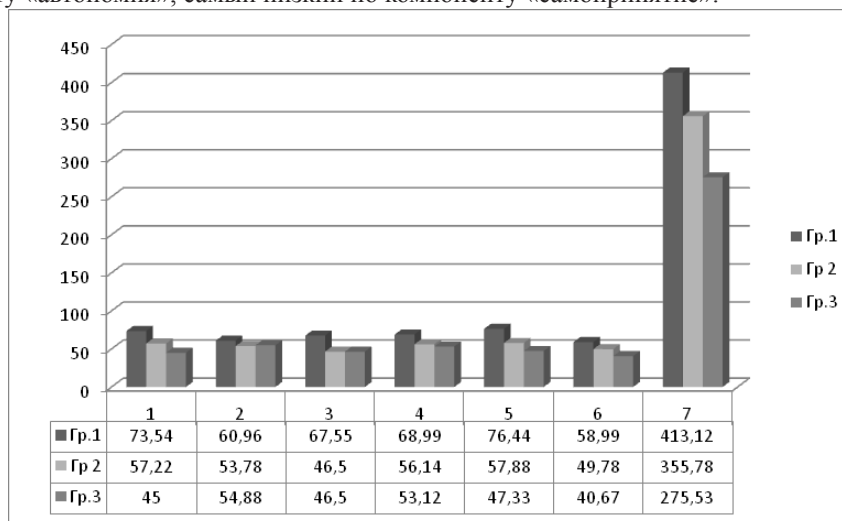

Рис.3 Профиль психологического благополучия при высоком уровне субъективного благополучия

Примечание: 1- положительные отношения с другими, 2 – автономия,

3 – управление окружением, 4- личностный рост, 5- цель в жизни, 6- самопринятие, 7- интегральный показатель психологического благополучия.

Полученные результаты позволяют говорить, что более высокая интегрированность внутренних ресурсов личности способствует более эффективному функционированию личности

и оценки собственного благополучия. Данные результаты согласуются с позициями психологов гуманистического направления [5] о том, что целостность, интегрированность, тенденции личностного роста, положительные отношения с другими, наличие целей в жизни, автономия личности являются основными источниками ее благополучия (А.Маслоу, Г.Оллпорт, К.Роджерс и др.).

Выводы и перспектива дальнейших исследований. Более высокая интегрированность внутренних ресурсов (позитивное функционирование личности) способствует более эффективному функционированию личности и позитивной оценке собственного благополучия. Данные результаты согласуются с позициями психологов гуманистического направления. Субъективная оценка благополучия соотносится с основными аспектами позитивного личностного функционирования, последний выступает в качестве фактора субъективных оценок благополучия. Перспектива дальнейших исследований связана с изучением мотивационных тенденций личности китайских студентов и соотношении их и субъективным благополучием, что позволит углубить представление о факторах способствующих, либо препятствующих субъективному ощущению благополучия.

Литература

1. Diener, E. Most people are happy Text. / E. Diener, C. Diener // Psychological Science. 1996. - Vol. 7. -P. 181 - 185.
2. Шамионов П.М. Психология субъективного благополучия: (к разработке интегративной концепции) / П.М. Шамионов // Мир психологии. — 2012. — № 2. — с. 143—148.
3. Пучкова Г. Л. Субъективное благополучие как фактор самоактуализации личности: автореф. дис.... канд. психол. Наук / Г.Л. Пучкова .-Хабаровск, 2003. – 17 с.
4. Селигман М. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни/ М. Селигман — М.: Издательство «София», 2006. —368 с.
5. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер.- СПб.: Питер, 2003. - 608 с.

Literatura

1. Diener, E. Most people are happy Text. / E. Diener, C. Diener // Psychological Science. 1996. - Vol. 7. -P. 181 - 185.
2. Shamionov P.M. Psihologija sub#ektivnogo blagopoluchija: (k razrabotke integrativnoj koncepcii) / P.M. Shamionov // Mir psihologii. — 2012. — № 2. — s. 143—148.
3. Puchkova G. L. Sub#ektivnoe blagopoluchie kak faktor samoaktualizacii lichnosti: avtoref. dis.... kand. psihol. Nauk / G.L. Puchkova .-Habarovsk, 2003. – 17 s.
4. Seligman M. Novaja pozitivnaja psihologija: Nauchnyj vzgljad na schast'e i smysl zhizni/ M. Seligman — M.: Izdatel'stvo «Sofija», 2006. —368 s.
5. H`ell L. Teorii lichnosti / L. H`ell, D. Zigler.- SPb.: Piter, 2003. - 608 s.

УДК 159.923.2

Залежність актуалізації ресурсів саморозвитку особистості студентів від типу та рівня рефлексивності

Зімовін О. І.

У статті представлено результати емпіричного дослідження впливу рефлексивності на актуалізацію ресурсів саморозвитку особистості студентів. Наведено регресійні рівняння, які моделюють вплив типів рефлексивності на актуалізацію ресурсів саморозвитку та дозволяють прогнозувати зміни у цій системі у залежності від змін рівня вираженості рефлексивності. Показано, що в якості основного фактору актуалізації ресурсів саморозвитку особистості студентів виступає рефлексія взаємовідносин із іншими людьми. Встановлено залежність як структурної організації актуалізації ресурсів саморозвитку особисті, так і функціональної ролі рефлексії у цій організації від загального рівня рефлексивності.

Ключові слова: саморозвиток особистості, рефлексивність, тип рефлексивності, ресурси саморозвитку, актуалізація ресурсів саморозвитку, структурна організація, студентський вік.

В статье представлены результаты эмпирического исследования влияния рефлексивности на актуализацию ресурсов саморазвития личности студентов. Приведены регрессионные уравнения, которые моделируют влияние типов рефлексивности на актуализацию ресурсов саморазвития и позволяют прогнозировать изменения в этой системе в зависимости от изменений уровня выраженности рефлексивности. Показано, что в качестве основного фактора актуализации ресурсов саморазвития личности студентов выступает рефлексия взаимоотношений с другими людьми. Установлена зависимость как структурной организации актуализации ресурсов саморазвития личные, так и функциональной роли рефлексии в этой организации от общего уровня рефлексивности.

Ключевые слова: саморазвитие личности, рефлексивность, тип рефлексивности, ресурсы саморазвития, актуализация ресурсов саморазвития, структурная организация, студенческий возраст.

This paper presents the results of the empirical research of reflexivity impact on actualization of student self-development resources. There are shown the regression equations that model the impact the self-development actualization resources and give us an opportunity to predict changes in this system depending on changes of reflexivity level severity. Reflexivity of relationships with other people is displayed as the main factor of actualization of student self-development resources. The dependence of both the structural organization of actualization of a personality self-development resources and functional role of reflexivity in this organization on the overall reflexivity level is stated.

Keywords: personality self-development, reflexivity, reflexivity type, self-development resources, actualization of self-development resources, structural organization, student age.

Постановка проблеми. Проблема умов, факторів, механізмів розвитку та саморозвитку особистості виявляється надзвичайно актуальною у наш час, коли процеси суспільних, політичних, культурних змін пришвидшені, а їх суперечливість дозволяє казати про те, що розвиток особистості як загальна форма її буття має сьогодні більше критичний, ніж літичний характер. Таке положення вимагає від особистості здатності опанувати власний розвиток, життєвий шлях та діяльність, тобто здатності до саморозвитку. На думку багатьох дослідників (Б. Г. Ананьєв, С. Б. Кузікова та ін.) найбільш чутливим періодом формування суб'єкта саморозвитку є студентський вік, що вказує на значущість досліджень умов та механізмів саморозвитку особистості саме в цей період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В психології саморозвитку особистості розглядається з позицій суб'єктно-діяльнісного підходу через поняття «самодетермінації» (С. Л. Рубінштейн, А. В. Брушлинський, К. А. Абульханова-Славська), у культурно-історичній парадигмі через поняття «оволодіння засобами розвитку» (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв), як фундаментальна властивість особистості (В. І. Слободчиков, Є. О. Ісаєв, С. Д. Максименко), через визначення педагогічних умов переходу до саморозвитку у теорії розвивального навчання (В. В. Давидов, В. В. Репкін, О. К. Дусаविцький), як реалізація потенціалу особистості у гуманістичному та екзистенціальному підходах (А. Маслоу, К. Роджерс, І. Ялом, Ф. Перлз) і т. д.

Майже кожна психологічна концепція так чи інакше торкається проблеми саморозвитку особистості. У той же час проблема психологічних умов саморозвитку, а також механізмів, що його забезпечують досі не вирішена. Дослідники шукають їх: у мотиваційній сфері – мотив самовиховання (І. І. Чеснокова); співвідношенні реальної та ідеальної форми (Д. Б. Ельконін); суб'єктивних цілях та інтересах особистості (Л. М. Кулікова, Г. О. Селевк); життєвих цілях та цінностях (С. Л. Рубінштейн); структурі життєвого шляху (Б. Г. Ананьєв). Проте, у такому разі дослідники скоріше зосереджуються на самій структурі саморозвитку, його проявах та корелятах, ніж на умовах його здійснення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ми стоїмо на позиції О. К. Дусавицького, С. Л. Рубінштейна, А. В. Карпова [2, 5, 3] та інших дослідників, що вважають специфічно людською якістю рефлексивність особистості, яка, забезпечуючи їй здатність до спрямування власної діяльності на саму себе, дозволяє перервати ланцюг зовнішньої детермінації

розвитку та перейти до нового модусу буття – саморозвитку. Отже, усвідомлення протиріч власного життєвого шляху особистістю за допомогою рефлексивності забезпечує актуалізацію ресурсів саморозвитку. Перевірці такого припущення було присвячено дослідження, результати якого висвітлюються у цій статті.

Цілі статті. Загальна мета статті – визначення особливостей впливу рефлексивності на актуалізацію ресурсів саморозвитку особистості студентів. Досягнення мети вимагає вирішення наступних завдань: 1) Опис процедури та характеристика вибірки емпіричного дослідження впливу рефлексивності на актуалізацію ресурсів саморозвитку особистості студентів; 2) Визначення типів рефлексивності, які впливають на актуалізацію ресурсів саморозвитку; 3) Характеристика структури взаємозв'язків між показниками рефлексивності та актуалізації ресурсів саморозвитку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Відповідно до завдань статті розділ складається із трьох частин.

Частина 1. Процедура та вибірка емпіричного дослідження впливу рефлексивності на актуалізацію ресурсів саморозвитку особистості студентів

Об'єктом емпіричного дослідження є саморозвиток особистості, а предметом – вплив рефлексивності на актуалізацію ресурсів саморозвитку особистості студентів. Мета – визначення особливостей впливу рефлексивності на актуалізацію ресурсів саморозвитку особистості студентів.

Для досягнення поставленої мети були використані такі методики: 1) Методика дослідження рефлексивності А. В. Карпова; 2) Методика «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості» С. Б. Кузікової. У якості методів обробки результатів використовувалися: множинний лінійний регресійний аналіз із кроковим відбором незалежних змінних, кореляційний аналіз за Спірменом, структурний аналіз за А. В. Карповим.

У дослідженні взяли участь 50 студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у віці 20-21 рік, із них 29 – жіночої статі та 21 – чоловічої.

Частина 2. Типи рефлексивності, що впливають на актуалізацію ресурсів саморозвитку особистості студентів

Для того, щоб визначити, які типи рефлексивності (рефлексія минулої діяльності, теперішньої або майбутньої, або рефлексія відносин із іншими людьми) завдають найбільшого впливу на актуалізацію ресурсів саморозвитку студентів було використано множинний лінійний регресійний аналіз із кроковим відбором незалежних змінних. Як відомо, саме цей алгоритм включення незалежних змінних до рівняння регресії дозволяє відкинути ті з них, які мають найслабший вплив.

Перш за все ми визначили рівняння регресії для загального показника актуалізації ресурсів саморозвитку особистості студентів:

$$0,975 \cdot \text{Рефлексія відносин із іншими людьми} + 76,1 = \text{Актуалізація ресурсів саморозвитку}$$

Отримане високе значення $R^2 = 0,79$ свідчить про ефективність лінійної регресійної моделі. Як такі, що мають слабкий вплив на загальний показник актуалізації ресурсів саморозвитку були виключені усі показники рефлексивності, окрім рефлексії відносин із іншими людьми. Це вказує на провідну роль саме цього типу рефлексивності для саморозвитку особистості. Усвідомлюючи протиріччя у відносинах із іншими людьми, у сумісній діяльності з ними, особистість отримує змогу конструктивно змінювати себе. Цей висновок підтверджує положення культурно-історичної психології Л. С. Виготського [1] про те, що джерелом розвитку будь-якої психічної функції виступає соціальний, інтерпсихічний план її буття, а також ідеї сучасної гуманістичної психології та психотерапії, у яких саме відносини між людьми виступають простором саморозвитку особистості.

Для окремих ресурсів саморозвитку – потреба в саморозвитку та умови саморозвитку – виявилось неможливим побудувати регресійні моделі, оскільки не один з показників рефлексивності не завдає достатнього впливу на актуалізацію цих ресурсів, а відповідно не може бути включений до рівняння регресії.

У той же час рефлексія майбутньої діяльності завдає стійкого впливу на актуалізацію механізмів саморозвитку особистості, у якості яких розглядаються: самопізнання, усвідомлення розбіжностей між реальним та ідеальним я, чутливість до зворотного зв'язку, здатність до саморегуляції і самотворення:

$$0,413 \cdot \text{Рефлексія майбутньої діяльності} + 20,7 = \text{Актуалізація механізмів саморозвитку}$$

Ефективність моделі підтверджує достатньо високий $R^2 = 0,63$.

Отже, спрямованість рефлексивності студентів у майбутнє, їх здатність до проектування своєї діяльності забезпечує актуалізацію такого ресурсу їх особистісного саморозвитку як механізми саморозвитку. Така спрямованість може бути пов'язана з віковими особливостями, оскільки саме в студентському, юнацькому віці відбувається самовизначення та планування власного життєвого шляху, постановка життєвих цілей, визначення перспектив розвитку. Маємо зазначити, що С. Б. Кузікова [4] визначає рефлексію як один із механізмів саморозвитку особистості. Але ми та А. В. Карпов [3], який розглядає рефлексивність як інтегральну психічну властивість, не можемо погодитися із таким спрощеним підходом до проблеми рефлексивності.

Таким чином, основним фактором, що впливає на актуалізацію ресурсів саморозвитку особистості студентів, виступає рефлексія відносин із іншими людьми, що підтверджує положення культурно-історичної, а також гуманістичної психології про провідну роль відносин між людьми у їх розвитку. У той же час актуалізація власне механізмів саморозвитку (самопізнання, усвідомлення розбіжностей між реальним та ідеальним я, чутливість до зворотного зв'язку, здатність до саморегуляції

і самотворення) залежить від рефлексії майбутньої діяльності студентів, що пов'язано з особливостями студентського віку: самовизначенням та плануванням життєвого шляху, постановкою життєвих цілей, визначенням перспектив розвитку.

Частина 3. Структура взаємозв'язків між показниками рефлексивності та актуалізації ресурсів саморозвитку особистості студентів

Вище нами було охарактеризовано загальний вплив рефлексивності, та зокрема її типів на актуалізацію ресурсів саморозвитку особистості. У той же час, зважаючи на особливий, інтегральний, системний характер впливу рефлексивності на інші змінні, необхідно розглянути структуру взаємозв'язків між показниками рефлексивності та актуалізації ресурсів саморозвитку особистості студентів у залежності від рівня вираженості рефлексивності, оскільки, як було показано у дослідженнях А. В. Карпова та його учнів [3], від рівня рефлексивності залежить загальна структурна організація тієї чи іншої психологічної системи.

Для вирішення такого завдання студентів було розподілено на три групи відповідно до рівня вираженості рефлексивності: студенти із рефлексивністю нижче середнього рівня вираженості, студенти із середнім рівнем вираженості та студенти із рівнем вираженості рефлексивності вище середнього. Для всіх трьох груп було побудовано кореляційні матриці, які відбивають взаємозв'язки між показниками рефлексивності та актуалізації ресурсів саморозвитку, за допомогою кореляційного аналізу за Спірменом. Далі отримані кореляційні матриці оброблялись за допомогою структурного аналізу за А. В. Карповим, який дозволяє характеризувати психологічні системи. Але перед тим як розглянути особливості структурної організації взаємозв'язків, розглянемо їх змістовно.

У групі студентів із рефлексивністю нижче середнього рівня вираженості між показниками загальної рефлексивності, рефлексії відносин із іншими та актуалізацією ресурсів саморозвитку (потреба в саморозвитку, умови саморозвитку) утворюються статистично значущі ($p \leq 0,01$) зворотньопропорційні взаємозв'язки. Таке положення вказує на те, що у студентів із рівнем вираженості рефлексивності нижче середнього, вона не виступає засобом актуалізації ресурсів саморозвитку, а навпаки перешкоджає цьому процесу. Незначне її підвищення призводить до зниження актуалізації ресурсів. Це може бути пов'язане із тим, що особистість починає краще усвідомлювати перешкоди, які стоять на її шляху, але не усвідомлює можливості, перспективи та припиняє самотворчу діяльність.

Інша картина спостерігається у кореляційній матриці групи студентів із середнім рівнем вираженості рефлексивності. Тут існує прямопропорційний взаємозв'язок між рефлексією минулої діяльності та актуалізацією механізмів саморозвитку. Також існує зворотньопропорційний зв'язок між рефлексією минулої діяльності та актуалізацією потреби у саморозвитку ($p \leq 0,05$). Таке положення вказує на те, що вся система взаємозв'язків між показниками рефлексивності та актуалізації ресурсів саморозвитку перебудовується під впливом зміни загального рівня вираженості рефлексивності. Найбільш важливою у цій перебудові стає зміна функціональної ролі рефлексії. Якщо у студентів із рівнем вираженості рефлексивності нижче середнього рефлексія взагалі перешкоджає актуалізації ресурсів саморозвитку, то у студентів із середнім рівнем вона вже вбудовується у загальну психологічну систему саморозвитку – усвідомлення недоліків минулої діяльності стає механізмом саморозвитку особистості. У той же час стримуюча функція рефлексивності також зберігається. Якщо особистість розуміє, що недоліків у її минулій діяльності дуже багато, то вона просто «опускає руки», не хоче змінюватись, що і відбивається у зворотньопропорційному зв'язку між показниками рефлексії минулої діяльності та актуалізації потреби в саморозвитку.

У кореляційній матриці студентів із рівнем вираженості рефлексивності вище середнього наявні прямопропорційні взаємозв'язки між показником рефлексії майбутньої діяльності та актуалізацією механізмів саморозвитку, а також між показником рефлексії відносин із іншими людьми та актуалізацією потреби у саморозвитку ($p \leq 0,01$). Загальний показник рефлексивності утворює прямопропорційну кореляцію із показником актуалізації умов саморозвитку ($p \leq 0,01$). Також існує зворотньопропорційний зв'язок між показником рефлексії минулої діяльності та актуалізацією потреби у саморозвитку ($p \leq 0,01$). Розвиваючи нашу ідею про зміну функціональної ролі рефлексивності у системі саморозвитку залежно від рівня її вираженості, відзначимо, що у студентів із рівнем вираженості рефлексивності вище середнього вона отримує значно більшу кількість функцій, а також вмикається в актуалізацію всіх ресурсів саморозвитку. Так, рефлексія майбутньої діяльності забезпечує актуалізацію механізмів саморозвитку (самопізнання, усвідомлення розбіжностей між реальним та ідеальним я, чутливість до зворотного зв'язку, здатність до саморегуляції і самотворення), тобто дозволяє обрати цілі та стратегії саморозвитку. Завдяки рефлексії відносин із іншими людьми відбувається актуалізація потреби в саморозвитку, оскільки саме в особистісних взаємовідносинах відбувається перебудова смислових утворень особистості, ціннісний обмін між людьми. Інша людина дуже важлива для саморозвитку особистості, оскільки завжди чогось вимагає від неї, визначаючи зону найближчого розвитку. Рефлексивність загалом, як інтегральний показник, виступає умовою саморозвитку, забезпечуючи зміну модусу буття особистості, перехід від детермінації розвитку, до його самодетермінації. Також зберігається і перешкоджаюча функція рефлексії, що відбилось у зворотньопропорційному зв'язку між показниками рефлексії минулої діяльності та актуалізації потреби у саморозвитку. В такому разі ця перешкоджаюча функція може бути визначена як зберігаюча – якщо недоліків дуже багато особистості краще «зробити паузу», а не вдаватися до зусиль із самозмінення.

Вже на цьому етапі помітно, що структури значно відрізняються між собою, що підтверджує ідею системного впливу рефлексивності, який не може бути описано простими кореляційними матрицями усіх показників загалом усіх досліджуваних або простими регресійними рівняннями. Тому розглянемо структурні особливості взаємозв'язків між показниками рефлексивності та актуалізації ресурсів саморозвитку особистості студентів із різним рівнем вираженості рефлексивності, які було визначено за допомогою структурного аналізу А. В. Карпова (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Структурні особливості взаємозв'язків між показниками рефлексивності та актуалізації ресурсів саморозвитку особистості студентів із різним рівнем вираженості рефлексивності

Показник	Рефлексивність нижче середньої	Рефлексивність середня	Рефлексивність вище середньої
Індекс когерентності структури	10	13	15
Індекс диференційованості структури	18	4	9
Індекс організованості структури	-8	9	4

Індекс когерентності структури відбиває ступінь узгодженості змінних в кореляційній матриці, а отже узгодженості психологічної системи. Як видно із Табл. 1, із зростанням рівня вираженості рефлексивності зростає також і когерентність структури актуалізації ресурсів саморозвитку, тобто система стає більш інтегрованою, цілісною під впливом рефлексивності.

За допомогою індексу диференційованості у структурному аналізі характеризують ступінь неузгодженості взаємозв'язків. Так, найбільшу неузгодженість, а значить і хаотичну, слабку організацію має структура актуалізації ресурсів саморозвитку студентів із рівнем вираженості рефлексивності нижче середнього. При зростанні рівня вираженості рефлексивності до середнього індекс диференційованості значно спадає, що вказує на те, що система втрачає функціональну диференційованість, здатна ефективно виконувати меншу кількість завдань.

Структуру актуалізації ресурсів саморозвитку студентів із рівнем вираженості рефлексивності вище середнього можна визнати оптимальною, оскільки вона має виражену диференційованість при збереженні значної когерентності, тобто така структура має власне системний рівень організації та може забезпечувати ефективний саморозвиток особистості.

Зроблені висновки підтверджує також індекс організованості структури, який виступає характеристикою сформованості структури як цілого. Він розраховується як різниця між індексом когерентності та індексом диференційованості. Отже, структура актуалізації ресурсів саморозвитку студентів із рівнем вираженості рефлексивності нижче середнього не сформована як ціле, дуже диференційована, різнорідна. Структура актуалізації ресурсів саморозвитку студентів із середнім рівнем вираженості рефлексивності більш інтегрована, але функціонально не диференційована, дифузна, що зменшує її можливості у виконанні тих чи інших завдань. І лише структура актуалізації ресурсів саморозвитку студентів із рівнем вираженості рефлексивності вище середнього демонструє необхідний баланс між когерентністю та диференційованістю, тобто така структура значно інтегрована, цілісна, але у той же час здатна виконувати різні функції, можна казати про власне системний рівень її організації.

Таким чином, від рівня вираженості рефлексивності залежить як структурна організація актуалізації ресурсів саморозвитку особистості, так і функціональна роль рефлексії у цій організації.

Висновки

1. Основним фактором, що впливає на актуалізацію ресурсів саморозвитку особистості студентів виступає рефлексія відносин із іншими людьми, що підтверджує положення культурно-історичної, а також гуманістичної психології про провідну роль відносин між людьми у їх розвитку. У той же час актуалізація власне механізмів саморозвитку (самопізнання, усвідомлення розбіжностей між реальним та ідеальним я, чутливість до зворотного зв'язку, здатність до саморегуляції і самотворення) залежить від рефлексії майбутньої діяльності студентів, що пов'язано із особливостями студентського віку: самовизначенням та плануванням життєвого шляху, постановкою життєвих цілей, визначенням перспектив розвитку.

2. Від рівня вираженості рефлексивності залежить як структурна організація актуалізації ресурсів саморозвитку особистості, так і функціональна роль рефлексії у цій організації:

А) Структура актуалізації ресурсів саморозвитку студентів із рівнем вираженості рефлексивності нижче середнього не сформована як ціле, дуже диференційована, різнорідна. Загальна рефлексивність, а також рефлексія відносин із іншими перешкоджають тут актуалізації ресурсів саморозвитку, що пов'язано із усвідомленням перешкод.

Б) Структура актуалізації ресурсів саморозвитку студентів із середнім рівнем вираженості рефлексивності більш інтегрована, але функціонально не диференційована, дифузна, що зменшує її можливості у виконанні тих чи інших завдань. У таких студентів рефлексія вже вбудовується у загальну

психологічну систему саморозвитку, що забезпечується підвищенням загального рівня рефлексивності, а отже і її інтегруючого впливу: рефлексія минулої діяльності стає механізмом саморозвитку особистості. У той же час стримуюча функція рефлексивності також зберігається, рефлексія минулої діяльності здатна перешкоджати актуалізації потреби у саморозвитку.

В) І лише структура актуалізації ресурсів саморозвитку студентів із рівнем вираженості рефлексивності вище середнього демонструє необхідний баланс між когерентністю та диференційованістю, тобто така структура значно інтегрована, цілісна, але у той же час здатна виконувати різні функції, можна казати про власне системний рівень її організації. Рефлексивність у цій структурі отримує значно більшу кількість функцій, а також вмикається в актуалізацію всіх ресурсів саморозвитку. Так, рефлексія майбутньої діяльності забезпечує актуалізацію механізмів саморозвитку. Завдяки рефлексії відносин із іншими людьми відбувається актуалізація потреби у саморозвитку. Рефлексивність загалом, як інтегральний показник, виступає умовою саморозвитку, забезпечуючи зміну модусу буття особистості, перехід від детермінації розвитку, до його самодетермінації. У той же час зберігається і перешкоджаюча функція рефлексії, що відбилося у зворотньопропорційному зв'язку між показниками рефлексії минулої діяльності та актуалізації потреби у саморозвитку. В такому разі ця функція може бути визначена як зберігаюча.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні особливостей впливу рефлексивності на інші компоненти саморозвитку, а також на різних етапах життєвого шляху особистості.

Література

1. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
2. Дусавицкий А. К. Развитие личности в учебной деятельности / А. К. Дусавицкий. – Харьков, 2008. – 216 с.
3. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А. В. Карпов. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с.
4. Кузікова С. Б., Кузіков Б. О. Конструювання методики дослідження саморозвитку особистості / С. Б. Кузікова, Б. О. Кузіков // Вісник НТУУ "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 2, 2010. – С. 106 – 112.
5. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1997. – 190 с.

Literatura

1. Vygotskij L. S. Psihologija razvitija cheloveka / L. S. Vygotskij – М.: Izd-vo Smysl; Izd-vo Jeksmo, 2005. – 1136 s.
2. Dusavickij A. K. Razvitie lichnosti v uchebnoj dejatel'nosti / A. K. Dusavickij. – Har'kov, 2008. – 216 s.
3. Karpov A. V. Psihologija refleksivnyh mehanizmov dejatel'nosti / A. V. Karpov. – М.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2004. – 424 s.
4. Kuzikova S. B., Kuzikov B. O. Konstrujuvannja metodiki doslidzhennja samorozvitku osobistosti / S. B. Kuzikova, B. O. Kuzikov // Visnik NTUU "KPI". Filosofija. Psihologija. Pedagogika. Vipusk 2, 2010. – S. 106 – 112.
5. Rubinshtejn S. L. Chelovek i mir / S. L. Rubinshtejn. – М.: Nauka, 1997. – 190 s.

УДК: [159.922.1:351.74](477)

Гендерні особливості неусвідомлених аспектів ставлення правоохоронців до себе та до своєї професії на різних етапах професійного розвитку

Нежута А.В.

В статті представлені результати дослідження гендерних особливостей неусвідомлених аспектів ставлення правоохоронців до себе та до своєї професії на різних етапах професійного розвитку. Визначено психологічний зміст проблеми, зроблено теоретичний аналіз наукових праць з даної проблеми, розглянуті чотири типи ставлення працівників ОВС до себе і до обраного виду діяльності: референтний, егоцентричний, відсторонений, нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин.

Ключові слова: ставлення до професії, правоохоронці, референтний тип, егоцентричний тип, відсторонений тип.

В статье представлены результаты исследования гендерных особенностей неосознанных аспектов отношения правоохранителей к себе и к своей профессии на разных этапах профессионального развития. Определено психологическое содержание проблемы, сделан теоретический анализ научных трудов по данной проблеме, рассмотрены четыре типа отношения сотрудников ОВД к себе и к избранному виду деятельности: референтный, эгоцентричный, отстранённый, непонимание личностью своего места в структуре профессиональных отношений.

Ключевые слова: отношение к профессии, правоохранители, референтный тип, эгоцентричный тип, отстранённый тип.

The article presents the results of a study of unconscious gender-specific aspects of the law enforcement relationship to themselves and to their profession at different stages of professional development. Psychological content of the problem is defined were made a theoretical analysis of scientific papers on this issue, considered four types of attitudes of law enforcement officers to themselves and to the chosen activity: referential, self-centered, aloof, lack of understanding of the personality of its place in the structure of the professional relationship.

Key words: attitude to the profession, law enforcement officers, the reference type, the type of self-centered, aloof style.

Актуальність проблеми та її зв'язок з важливими теоретичними і практичними завданнями. Сьогодні Україна переживає важкий період своєї історії, що характеризується кризисними явищами у всіх сферах і прошарках суспільства. Не є виключенням і правоохоронні органи, де негативні тенденції за останній час набули системного характеру. Слабкий рівень підготовки, відсутність перспектив, недостатній професійний і соціальний статус правоохоронця надають особливу важливість вивчення проблеми ставлення правоохоронців до себе та до своєї професії.

Згідно з провідним науковцем, засновником «теорії відношень» В.М.Мясищевим, відношення – це цілісна система індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності, що включає три взаємопов'язаних компоненти: - ставлення людини до інших людей або їх груп; - ставлення до себе; - ставлення до предметів зовнішнього світу [3].

Аналіз останніх публікацій з проблеми. В сучасній психології проблемою ставлення правоохоронців до своєї професії та до себе займалися такі вчені як О.В. Ступакова, І.В. Жданова, Л.О. Шевченко та ін. Ступакова О.В. констатує, що у процесі занурення у професійне середовище і у чоловіків, і у жінок зростає емоційний дискомфорт по відношенню до професії, а у правоохоронців зі стажем більше 10 років простежується витіснення професійно-значущих понять, прагнення уникнути відповідальності [4]. Ждановою І.В. було виділено три типи ставлення працівників ОВС до своєї професії: позитивне, негативне та суперечливе ставлення. Визначено, що серед молодих працівників зі стажем службової діяльності до 5 років перебільшує відсоток тих, хто має суперечливе ставлення до своєї професії (75%). Негативне ставлення виявлено у 15% і позитивне – у 10% молодих працівників [2].

Мета дослідження – визначити гендерні особливості неусвідомлених аспектів ставлення правоохоронців до себе та до своєї професії на різних етапах професійного розвитку.

В дослідженні взяли участь 257 правоохоронців: курсанти 1-го курсу факультету слідства та дізнання ХНУВС у віці 17-18 років, група чоловіків – 69 осіб, група дівчат – 30 осіб; курсанти 4-го курсу факультету слідства та дізнання ХНУВС у віці 20-21 років, група чоловіків – 48 осіб, група дівчат – 43 осіб; слідчі районних відділів міліції м. Харкова зі стажем роботи від 1 до 5 років, середній вік 26-27 років, група чоловіків – 30 осіб, група дівчат – 37 осіб.

Дослідження неусвідомленого рівня ставлень працівників ОВС до своєї професії дозволяє минути захисні механізми вербальної системи свідомості. Дослідження проводилося за допомогою малонковового тесту «Я - працівник міліції», який було адаптовано Балабановою Л.М. [1]. Тест

спрямований на визначення неусвідомлених аспектів ставлення правоохоронців до себе та до обраного виду діяльності. Досліджуваним пропонувалося намалювати себе в професії, тобто рисунок на тему «я працівник міліції», після чого цей рисунок аналізувався за наступними параметрами:

- особливості зображення рисунка (не структуровані, поділено на підгрупи, зображено як єдине ціле або символ);
- місце розташування «Я» відносно інших елементів (наявність або відсутність фігури на рисунку, фігура себе самого у центрі рисунка, фігура на периферії);
- співвідношення розміру «Я» та інших елементів рисунка («Я» за розміром більше, рівний або менше інших елементів рисунку).

В залежності від співвідношення даних параметрів тест дозволяє визначити чотири типи ставлення працівника ОВС до себе і до обраного виду діяльності:

Референтний тип характеризується поєднанням зображення рисунка як цілого, зображенням себе на цьому рисунку та зображенням себе за розмірами, що рівні іншим елементам рисунка. Референтність – це відношення значущості, коли людина вважає себе значущою особистістю в цілому та в обраній сфері діяльності або в групі.

Егоцентричний тип характеризується зображення рисунка як цілого, зображенням себе в центрі рисунку та за розмірами, що більше інших елементів рисунка. Такий тип рисунка свідчить про певну егоцентричну позицію в обраній сфері діяльності, використанні цієї діяльності для вирішення власних проблем.

Відсторонений тип характеризується зображенням себе на периферії рисунку, що розцінюється як вимушена або активно обрана позиція стороннього спостерігача в обраній сфері діяльності й по відношенню до себе в даній рольовій позиції.

Нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин. Рисунок абстрактний, тобто автор не виділив в рисунку себе (відсутність зображення «Я»).

Результати дослідження типів ставлення до себе та обраного виду діяльності курсантів першого курсу наведено на рис. 1.

Як бачимо з рис.1, частіше за все в групі дівчат-першокурсниць реєструється егоцентричний тип ставлення до себе і до професійної діяльності (36,7%), який свідчить про можливість використання цієї діяльності для вирішення власних проблем. Референтний тип, що відбиває ставлення значущості до себе і професії, займає друге місце за частотою його діагностики й складає 30%. Рідше за все в групі курсанток першого курсу визначено відсторонений тип ставлення (13,3%), який відбиває вимушену або активно обрану позицію стороннього спостерігача відносно професійної діяльності.

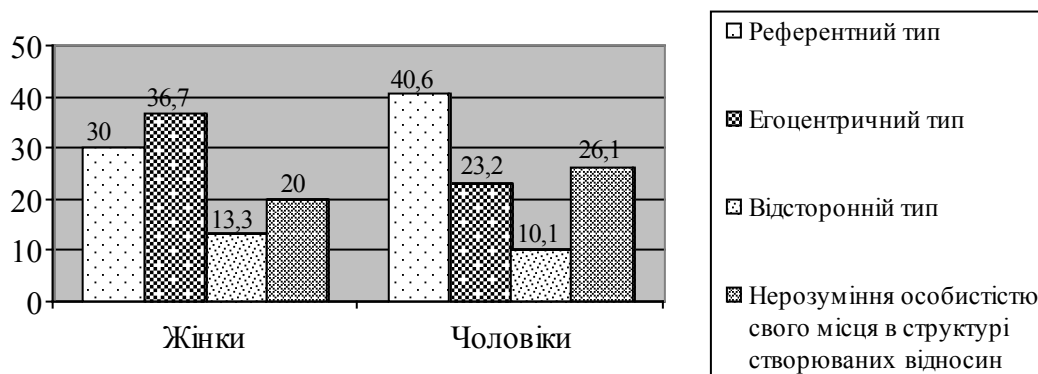

Рис. 1. Типи ставлення до обраного виду діяльності та до себе курсантів першого курсу (%)

В групі юнаків – курсантів першого курсу частіше за все реєструється референтний тип ставлення до професії, який виявлено у 40,6% досліджуваних. Друге місце за частотою займає невизначений тип (26,1%), який свідчить про нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин. Й рідше за все серед юнаків-першокурсників зустрічається відсторонений тип, який зафіксовано у 10,1% досліджуваних чоловічої статі.

Порівняльний аналіз показав, що, не дивлячись на різні домінуючі типи в досліджуваних групах, вірогідних відмінностей в типах ставлення до себе і до обраної професії між дівчатами і юнаками, що навчаються на першому курсі не виявлено.

Результати дослідження типів ставлення до себе та обраного виду діяльності курсантів четвертого курсу наведено на рис. 2.

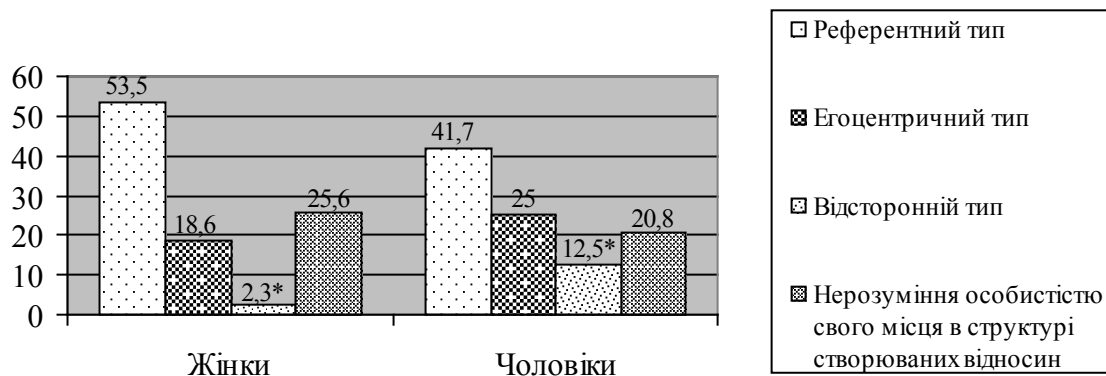

Рис. 2. Типи ставлення до обраного виду діяльності та до себе курсантів четвертого курсу (%)

Примітка: * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$.

Як бачимо з рис.2, і в групі дівчат - четвертокурсниць, і в групі юнаків частіше за все діагностується референтний тип ставлення до себе і своєї професійної діяльності (53,5% і 41,7% відповідно), що є позитивним чинником. Друге місце практично в рівних відсотках займають егоцентричний та невизначений типи: 18,6% і 25,6% в групі дівчат та 25,0% і 20,8% - в групі юнаків. І рідше за все серед четвертокурсників діагностується відсторонений тип ставлення до себе і професійної діяльності. Статистично значущих відмінностей між групами також не виявлено, але можна відмітити, що з тенденцією до вірогідності відсторонений тип частіше реєструється в групі курсантів чоловічої статі (2,3% і 12,5%, $t\text{-emp}=1,98$), що відбиває наявність у цих курсантів позиції стороннього спостерігача щодо себе та професійної діяльності.

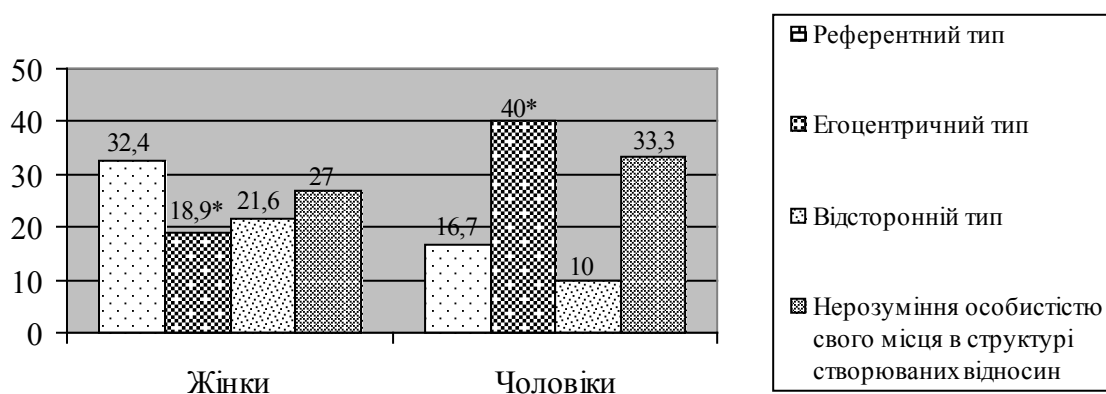

Рис. 3. Типи ставлення до обраного виду діяльності та до себе слідчих (%)

Примітка: * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$.

З даних рис.3 можна помітити, що в групі жінок – слідчих частіше за все реєструється референтний тип ставлення до себе і до професійної діяльності працівника міліції (32,4 %). Трохи рідше зустрічається невизначений тип (27,0 %), коли особистість не розуміє своє місце в структурі

професійних відносин. Відсторонений від професії тип зареєстровано майже у чверті жінок – слідчих (21,6 %). І егоцентричний тип виявлено серед жінок рідше за все – у 18,95 %.

З результатів малюнквого тесту чоловіків – слідчих можна зробити висновок, що найбільш характерними для них типами ставлення до себе й обраного виду діяльності є егоцентричний (40,0 %) та тип, що відбиває недостатнє розуміння людиною свого місця в обраній професії (33,3 %). Третє й четверте місця за частотою діагностики відповідно зайняли референтний тип (16,7 %) і відсторонений тип (10,0 %).

За результатами статистичного порівняльного аналізу встановлено, що вірогідні відмінності між чоловіками і жінками зареєстровано лише за одним типом – егоцентричним, який частіше зустрічається в групі чоловіків (18,9 % та 40,0 %; $p \leq 0,05$), що свідчить про їх егоцентричну позицію щодо професійної діяльності, можливість використання служби для вирішення власних проблем.

Результати дослідження типів ставлення до професії працівників міліції чоловічої статі з різним стажем службової діяльності наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Типи ставлення до обраного виду діяльності та до себе правоохоронців чоловічої статі (%)

Типи ставлення	Курсанти 1 курсу (n=69)	Курсанти 4 курсу (n=48)	Чоловіки слідчі (n=30)	P_{1-2}	P_{2-3}	P_{1-3}
Референтний тип	40,6	41,7	16,7	-	0,01	0,01
Егоцентричний тип	23,2	25,0	40,0	-	0,05	0,05
Відсторонений тип	10,1	12,5	10	-	-	-
Нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин	26,1	20,8	33,3	-	-	-

З таблиці 1. бачимо, що якщо в групах курсантів чоловічої статі (незалежно від курсу) частіше за все реєструється референтний тип ставлення до обраного виду діяльності (40,6 % і 41,7 %), то в групі слідчих – егоцентричний тип (40,0 %). Саме за цими типами визначено вірогідні відмінності між першими двома та третьою групою ($p \leq 0,01$ по референтному типу і $p \leq 0,05$ по егоцентричному типу). Тобто, курсанти частіше вважають себе значущою особистістю в цілому та в обраному виді діяльності, ніж працюючі працівники слідчих підрозділів, для яких більш характерна егоцентрична позиція в професійній діяльності. Звертає на себе увагу, щодесь у 20%-30% обстежуваних всіх груп виявлено нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин, що є негативним чинником професійного самовизначення. Причому, хоч без вірогідних відмінностей, але цей показник вище в групі слідчих чоловічої статі, ніж у курсантів. Відсторонений тип реєструється серед чоловіків правоохоронців рідше за все (10 % - 12 %) й без статистично значущих відмінностей.

Результати дослідження типів ставлення до професії працівників міліції жіночої статі з різним стажем службової діяльності наведено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Типи ставлення до обраного виду діяльності та до себе правоохоронців жіночої статі (%)

Типи ставлення	Курсантки 1 курсу (n=30)	Курсантки 4 курсу (n=43)	Жінки слідчі (n=37)	P_{1-2}	P_{2-3}	P_{1-3}
Референтний тип	30,0	53,5	32,4	0,05	0,05	-
Егоцентричний тип	36,7	18,6	18,9	0,05	-	0,05
Відсторонений тип	13,3	2,3	21,6	-	0,01	-
Нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин	20,0	25,6	27,0	-	-	-

Дані, представлені в таблиці 2. свідчать, що в групі курсанток 1 курсу частіше за все реєструються два типи: егоцентричний (36,7 %) і референтний (30,0 %). При цьому егоцентричний тип в цій групі зустрічається вірогідно частіше, ніж в інших двох (36,7 % проти 18,6 % і 18,9%; $p_{1-2} \leq 0,05$ і $p_{1-3} \leq 0,05$). Тобто, дівчата першого курсу у порівнянні з жінками з більшим професійним досвідом схильні демонструвати себе в «центрі» професії, використовувати професійну діяльність для вирішення власних проблем.

В другій групі досліджуваних – курсанток четвертого курсу – частіше за все реєструється

референтний тип ставлення до обраного виду діяльності, який визначено у переважній більшості - 53,5 %. Домінування цього типу вірогідно відрізняє цю групу від інших двох, де референтний тип реєструється майже двічі рідше (53,3 % проти 30 % і 32,4 %; $p_{1,2} \leq 0,05$ і $p_{2,3} \leq 0,05$). Референтне ставлення до обраного виду діяльності відбиває відчуття власної значущості взагалі, й значущості в професійній діяльності, зокрема. Саме ці особливості більш характерні для дівчат – курсанток четвертого курсу.

Щодо третьої групи - слідчих жіночої статі, то в ній всі типи ставлення розподілені практично в однаковій частоті. Так, референтний тип діагностується у 32,4 % жінок, егоцентричний – у 18,9 %, тип, що відбиває нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин – у 27,0 % досліджуваних третьої групи, й відсторонений тип – у 21,6 %. Слід зазначити, що цей тип (відсторонений) хоч і не є домінуючим в третій групі, але у порівнянні з іншими двома групами він реєструється частіше (2,3 %; $p_{1,2} \leq 0,05$ і $p_{2,3} \leq 0,01$). Це свідчить про вимушену або активно прийнятну позицію стороннього спостерігача відносно власної професійної діяльності та відносно своєї рольової позиції в цій професії.

Звертає на себе увагу той факт, що майже $\frac{1}{4}$ частина всіх жінок-правоохоронців незалежно від професійного досвіду та стажу не зовсім розуміє своє місце в структурі професійних відносин, про що свідчить відсутність в їх малюнках на тему «Я працівник міліції» зображення самого себе (20,0 %; 25,6 % і 27,0 %).

Висновки

Таким чином, дослідження неусвідомлених аспектів ставлення правоохоронців до себе та обраного виду діяльності, проведеного за допомогою малюнкового тесту, свідчить про перевагу референтного типу ставлення у хлопців першого та четвертого курсів, й про перевагу егоцентричного типу – у чоловіків – слідчих. Для жінок характерні наступні тенденції: домінування егоцентричного та референтного типів у першокурсниць, перевага егоцентричного типу у курсанток четвертого курсу й відсутність чіткої переваги типів ставлень у жінок-слідчих з визначенням у $\frac{1}{4}$ з них відстороненого типу, який не є характерним для інших досліджуваних. Нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин зареєстровано майже у 25 % працівників міліції незалежно від статі та професійного стажу.

Література

1. Балабанова Л.М. Динамика системы отношений личности курсантов в процессе социально-психологического тренинга / Л.М.Балабанова // Журнал «Право і безпека», 2006/5'1. - С. 187-189.
2. Жданова І.В. Ставлення до професії в структурі мотиваційної складової професіоналізму працівника ОВС / І.В.Жданова // Становлення особистості професіонала: перспективи і розвиток : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, 2010. - С. 126-128.
3. Мясичев В.Н. Психология отношений. Избр. психол. тр. / В.Н.Мясичев // Под ред. А.А. Бодалева. – М.: Ин-т практ. психол.; Воронеж: МОДЭК, 1998. – 368с.
4. Ступакова О.В. Гендерні особливості ставлення працівників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ до соціально-професійного оточення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О.В.Ступакова. – Харків, 2011. -20с.

Literatura

- 1.Balabanova L.M. Edidit kursantov relations personae ratio in iudicio de socio - psychologicae disciplinarum / L.M.Balabanova // Acta “ Lex et securitas”, MMVI / V § 1 . - P. 187-189
- 2.Zhdanova I.V. Animi autem in professione motivational component fabrica of muneris ministri / I.V.Zhdanova // idem fieri a professio , amet , et alterum alienas , quae ab AD , ad totam Conferentiam . - Odessa : ODUVS , MMX . - P. 126-128.
- 3.Myasishchev V.N. Duis relationes . Izbr . Duis . tr . / V.N.Myasyshev // Ed . A.A Bodaleva . - Moscow : In quo- cap . Duis . , Voronezh : MODЭК , MCMXCVIII . - 368p.
- 4.Stupakova O. V. Animi autem sensitiva ad Gender socialis Interior percontando amet adipiscing volutpat Author . Deinde considerandum est . ad habendum sensum. gradus candidatus. Duis . Aliquam erat volutpat.Sed sed scientiae . 19.00.06 Legal Duis / O.V.Stupakova . - Kharkov , MMXI . 20p .

УДК 316.61-053.81:17.024.4

Взаємозв'язок уявлення про успіх та соціально-психологічних характеристик особистості у сучасній молоді

Поліванова О.Є.

Стаття присвячена питанням взаємозв'язку уявлень про життєвий успіх та соціально-психологічних характеристик особистості у сучасній молоді. Дані, отримані в роботі, стосуються мотиваційної, комунікативної сфер, а також містять провідні уявлення про життєвий успіх, кількісні показники суб'єктивної успішності досліджуваних. При обробці та аналізі результатів були виявлені особливості зв'язків між особистісними рисами та суб'єктивним відчуттям успішності, а також виділені основні предикати успішності у представників молоді.

Ключові слова: уявлення про життєвий успіх, суб'єктивна успішність, мотивація досягнення, комунікативна соціальна компетентність.

Статья посвящена вопросам взаимосвязи представлений о жизненном успехе и социально-психологических характеристик личности у современной молодежи. Данные, полученные в ходе работы, касаются мотивационной, коммуникативной сферы, а так же содержат ведущие представления о жизненном успехе, количественные показатели субъективной успешности испытуемых. При обработке и анализе результатов были выявлены особенности связей между личностными чертами и субъективным ощущением успешности, а так же выделены основные предикаты успешности у представителей молодежи.

Ключевые слова: представление о жизненном успехе, субъективная успешность, мотивация достижения, коммуникативная социальная компетентность.

This thesis is devoted to the research of the relationship between representations of life success and socio-psychological characteristics of individuals. The data, obtained in the work, apply to motivation, communicative sphere and have dominating ideas of life success, quantitative indicators of examinees subjective success. The processing and analysis of the results revealed the particular qualities of the relationship between personality traits and subjective perception of success, and also identified the major predicates of success in representatives of young individuals.

Key words: the representatives of life success, subjective success, achievement motivation, social communicative competence.

Забезпечення життєвого успіху людини на сьогодні визначається однією із значущих гуманістичних цінностей. Орієнтація на досягнення успіху в різних сферах життя, бажання відповідати суспільним стандартам успішності, демонстрація символів соціальної успішності стають чинниками, які визначають поведінку особистості та значною мірою впливають на структурування соціального простору.

Теоретичні розробки проблем життєвого успіху були розкриті в роботах таких вчених як Ш. Айзенштат, Дж. Александер, М. Арчер, Д. Белл, Н. Луман, П. Махонін, Е. Мокжицький, К. Полані, К. Поппер, Я. Станіський, Д. Старк, О. Тоффлер, А. Турен, Ф. Хайск, А.Г. Вишневський, Є.І. Головаха, Т.І. Заславська, С.Л. Катаєв, О.Д. Куценко, Ю.О. Левада, В.В. Танчер, Н.Є. Тихонова, В.О. Ядов, О.О. Якуба.

Українські соціологи вивчають феномен успіху через концепт життєвої компетентності (Л. Сохань, Л. Бевзенко, Р.Ануфрієва, І. Єрмакова, О. Злобіна, В. Тихонович), соціальної мімікрії-гараздування (А.Лобанова), життєві стратегії успіху (Є. Головаха, О. Злобіна, В. Тихонович, С. Бабенко).

У межах психологічного підходу досліджується особистісне переживання досягнення успіху, а сам успіх розглядається як основа самореалізації, особистості, тенденція до самоактуалізації та особистісного росту. Успіх передбачає оптимальне співвідношення між очікуваннями особистості та результатами її діяльності. Успішність розглядається як характерологічна особливість особистості, що показує наскільки цей індивід результативний у досягненні поставлених цілей.

У психологічній літературі поняття успіху розкривається через його зв'язок з рівнем домагань особистості, мотивацією досягнення (потребою індивіда досягати успіхів і уникати невдач). Цей підхід до вивчення успішності особистості реалізований в роботах засновників концепції мотивації досягнення (Дж. Аткинсон, В. У. Майер, Х. Хекхаузен, Ф. Мак-Клелланд). Поряд з цими чинниками, передумовою успішної діяльності вважається наявність певного набору психологічних характеристик та рис характеру особистості, які сприяють досягненню успіху. Також поняття успіху пов'язане з проблемою самовизначення особистості, реалізації її життєвого призначення.

Тому метою нашої роботи є вивчення особливостей взаємозв'язку уявлень про життєвий успіх та соціально-психологічних характеристик особистості у молоді.

В роботі були використані наступні методи: метод асоціацій; метод суб'єктивного шкалювання, метод семантичного диференціалу; методика діагностики комунікативної соціальної компетентності; методика діагностики мотивації досягнення А.Мехрабіана, методи математичної обробки отриманих даних (Метод Манна-Уїтні, метод Спірмена).

В дослідженні брали участь студенти старших курсів ВНЗ 20-21 року: 27 дівчат та 25 юнаків.

Особливості уявлень про життєвий успіх у сучасній молоді були визначені за допомогою методу асоціацій. Кожен досліджуваний представив 5 словесних асоціацій, які були оброблені з використанням якісного аналізу. Щоб систематизувати отримані результати і визначити основні відмінності в образі життєвого успіху у дівчат і юнаків, асоціації були розподілені за 6 блоками:

1. Матеріальне благополуччя (юнаки - матеріальне благополуччя; дівчата - кар'єра, гроші, професійна затребуваність);

2. Соціальний стан (юнаки - визнання, стабільність, слава, гідна винагорода, справедливість, перспективність; дівчата - слава, визнання, високий соціальний статус, стабільність);

3. Міжособистісні взаємини (юнаки - своя сім'я, хороші друзі; дівчата - своя сім'я, хороші друзі, любов);

4. Емоційна насиченість (дівчата - щастя, позитивні емоції, благополуччя, оптимізм; юнаки - щастя, радість, насолода, натхнення);

5. Самопочуття і самовідчуття (дівчата - здоров'я, свобода, краса, удача; юнаки - здоров'я, краса, сила, мужність, активність);

6. Самореалізація (дівчата - активність, самореалізація, впевненість, наполегливість, творча реалізація, рішучість; юнаки - досягнення цілей, самореалізація, гідна робота, незалежність, самостійність, готовність до ризику).

Поділ за блоками проводився з урахуванням «гнізд» асоціативного ряду. Це дозволило визначити відмінності в якісному змісті кожного блоку, а також виділити ієрархічні особливості між групами асоціацій.

Перш за все, образ життєвого успіху дівчата асоціюють з міжособистісними відносинами, які включають сімейне благополуччя, взаємини з друзями і любовні почуття. Асоціації даного блоку становлять 28,3% від загального числа асоціацій отриманих в даній групі досліджуваних. Другим за важливістю блоком особливостей життєвого успіху дівчат є емоційна насиченість, яка вибудовується з таких конструктів як щастя, позитивні емоції, благополуччя і оптимізм. За цим блоком асоціації були зазначені у 22,7% від загальної кількості. Третью категорією, з якою сучасні дівчата пов'язують життєвий успіх, є матеріальне благополуччя, яке можливе при наявності кар'єри, достатньої кількості грошей і професійної затребуваності. Асоціації цього блоку становлять 18,1%.

Менш значущими для життєвого успіху у дівчат виявилися особливості самопочуття і самовідчуття, соціального стану та самореалізації. Кількість асоціацій за цими блоками становить 15,5%, 7,7% та 7,7% відповідно. При цьому, для дівчат факторами самореалізації є розвиток, який розуміється як розвинення особистісних рис, так і реалізації своїх творчих здібностей і навичок.

Таким чином, життєвий успіх у уявленні дівчат, перш за все, пов'язаний з міжособистісними взаєминами і емоційною насиченістю подій. Можливо, що така тенденція обумовлена віком, що відповідає вибору шлюбного партнера та укладанню сімейного союзу. Крім того, в ситуації професійної невизначеності, дівчата бачать можливість реалізувати себе як жінку і мати.

У групі юнаків були виявлені тенденції відмінні від результатів, отриманих у групі дівчат. Найбільш значущим для юнаків виявився блок матеріального благополуччя – 24,2%. Проте досліджувані не диференціювали його на окремі складові. Рівними блоками були виділені особливості міжособистісних взаємин і самореалізації. У 19,4% від загальної кількості були виявлені асоціації як з одного, так і з іншого блоків. При цьому в блок міжособистісних взаємин була виділена тільки сімейна і дружня середа. Однак факторами самореалізації, які досліджувані пов'язують з життєвим успіхом, для юнаків є і особистісні риси, і гідна робота, і готовність ризикувати. У меншій мірі були представлені результати за шкалами соціального стану, самопочуття і самовідчуття, а також емоційної насиченості (13,3%, 12,8%, і 10,9% відповідно).

Таким чином, для юнаків, перш за все, для відчуття успішності важлива сфера матеріального благополуччя, а також міжособистісні взаємини і самореалізація. Дані тенденції, можливо, виникають у зв'язку з тим, що юнаки більш схильні планувати своє життя. Відповідно, плани щодо створення сім'ї, в першу чергу, ставлять питання про дохід та можливості забезпечувати своїх рідних.

Співвідношення результатів за групами дівчат та юнаків відображає явні відмінності в особливостях розуміння життєвого успіху. Так найбільш виражені розбіжності за блоками міжособистісних стосунків (28,3% та 19,4%), емоційної насиченості (22,7% та 10,9%) та самореалізації (7,7% та 19,4%), що певним чином свідчить про серйозні розбіжності у поглядах на життєвий успіх у молоді. А саме: для почуття успішності для дівчат важливо мати налагоджені міжособистісні відносини та відчувати емоції. У той час як для хлопців більш важливі матеріальний добробут та самореалізація.

Визначення суб'єктивного відчуття успішності досліджуваних проводилось за допомогою методу суб'єктивного шкалювання. Результати показали, що показники суб'єктивного відчуття успішності у групі дівчат значно вищі, ніж у групі хлопців ($p \leq 0,009$), тобто, можна припустити, що для дівчат налагодженні міжособистісні стосунки вже є основою для відчуття власної успішності.

Для визначення співвідношення понять «Я» та «успіх» була використана методика семантичного диференціалу Ч.Осгуда. Як показали результати значні розбіжності серед дівчат та юнаків спостерігаються за фактором «сила» при оцінці поняття «успіх» ($p \leq 0,002$) та фактором «Оцінка» стосовно поняття «Я» ($p \leq 0,002$). Тобто, дівчата значно вище, ніж юнаки, оцінюють себе як особистість та більш впевнені в собі, незалежні та вважають, що здатні самостійно досягти успіху, в той час як

хлопці вважають, що досягнення успіху насамперед залежить від зовнішніх обставин та оцінок. При цьому середні результати знаходяться в діапазоні високих оцінок, що говорить про позитивну оцінку досліджуваними як себе, так і поняття успіху.

Таким чином, уявлення про життєвий успіх у сучасної молоді включає такі складові: матеріальне благополуччя, якісні міжособистісні взаємини, емоційну насиченість, самореалізацію, соціальне становище, самовідчуття і самопочуття. При цьому у групі дівчат життєвий успіх, перш за все, пов'язаний з міжособистісними взаєминами і емоційною насиченістю подій, а у групі хлопців – зі сферою матеріального благополуччя, а також міжособистісних взаємин і самореалізацією. Досліджувані групи молоді відчувають себе успішними в середній мірі, але дівчата вважають себе більш успішними, ніж юнаки.

Як було показано вище, у психологічному сенсі поняття успіху частіше за все розкривається через його зв'язок з мотивацією досягнення та соціальною компетенцією. Тому для оцінки схильності до досягнення успіху чи уникнення невдач була використана методика А.Мехрабіана. Результати показали, що середній бал отримали 56% дівчат, тобто, у них не виражений жоден з мотивів. З одного боку вони прагнуть досягти високих результатів, з іншого боку - намагаються уникнути тих моментів, в яких не зможуть себе проявити належним чином.

У групі хлопців у 72% опитаних юнаків виражена мотивація досягнення. Тобто, хлопці прагнуть досягти високих результатів, здійснити намічені плани. 28% досліджуваних з даної групи отримали результати в діапазоні середніх оцінок, які не виражають домінуючою тенденції.

Порівнюючи показники за групами дівчат та юнаків можна зазначити, що різниця в діапазоні отриманих оцінок дорівнює 20%. Значущість розбіжностей складає $p \leq 0,002$. Тобто, у юнаків більш виражені тенденції до мотивації досягнення, ніж у дівчат. Це може бути пов'язано як з суб'єктивним відчуттям успішності, так і уявленням про життєвий успіх, за якими між групами досліджуваних були виявлені значні розбіжності. В такому випадку, мотивація досягнення може залежати від перспектив і планів, які вибудовує молодь на майбутнє.

Для оцінки комунікативних особливостей досліджуваних була використана методика діагностики комунікативної соціальної компетентності. Так, у групі дівчат найбільш виражені показники за шкалами товариськості (А; 13,7), логічного мислення (В; 13,8) та чутливості (К; 13,8). Найменші показники отримані за шкалою незалежності (М; 8,8). Таким чином, можна казати, що дівчата відкриті до контактів, легкі у спілкуванні, емоційно стійкі, але досить чутливі, при цьому в різних ситуаціях можуть виявляти як орієнтацію на себе, так і залежати від думки тієї групи, в якій вони знаходяться. Однак вони легко можуть відпустити самоконтроль в тій ситуації, в якій жорсткі правила і норми відсутні. Розподіл показників за шкалою схильності до асоціальної поведінки (П) дозволяє припустити можливість ненормативної поведінки дівчат, порушення ними правил.

У групі юнаків найбільш вираженими є показники за шкалами логічне мислення (В; 17,5) та емоційна стійкість (С; 17). Найменш виражені показники за шкалою чутливість (К; 8). Інші шкали виражені на середньому рівні. Таким чином, юнаки мають високий рівень розвиненості логічного мислення і схильність аналізувати події, що відбуваються; вони емоційно зрілі та спокійні; у ставленні до дійсності схильні до тверезості і серйозності, схильні покладатися на групову думку, поступати відповідно до більшості; досліджувані можуть проявляти імпульсивність і неорганізованість нарівні з тим, як слідувати прийнятим нормам і контролювати власні емоції. Також, можливо припустити наявність ненормативної поведінки юнаків, порушення ними правил.

Значущі розбіжності між групами дівчат та юнаків були виявлені за шкалами товариськості, логічне мислення та емоційна стійкість. Тобто дівчата відрізняються від хлопців більшою відкритістю до контактів ($p \leq 0,002$), схильністю до переваги почуттів над раціональністю ($p \leq 0,002$) та більш оптимістичним ставленням до життя ($p \leq 0,002$), в той час як у юнаків більш розвинене логічне мислення ($p \leq 0,002$) та схильність до раціоналізму ($p \leq 0,002$).

На фоні важливих розбіжностей, особливості соціальної компетентності дівчат і хлопців подібні за наступними шкалами. Досліджувані першої групи схильні покладатися на суспільну думку (шкала М – незалежність). Також дівчата та хлопці можуть проявляти імпульсивність і неорганізованість нарівні з тим, як слідувати прийнятим нормам і контролювати власні емоції (шкала Н - самоконтроль). Показники за шкалою асоціальної поведінки (П) свідчать про можливість ненормативної поведінки юнаків та дівчат, порушення ними правил.

Таким чином, дівчата більш схильні до відкритого чуттєвого спілкування і оптимізму у поглядах на соціальні взаємини. Юнаки ж більш раціоналістичні. У них проявляється схильність до тверезого і серйозного сприйняття і ставлення до соціального середовища, а також вони більш стримані в контактах. Тим не менш, як дівчата, так і хлопці швидше покладаються на громадську думку, а не на свою. Вони готові йти проти правил і норм суспільства, емоційно переживати соціальні події.

Для визначення кореляційних зв'язків був використаний метод Спірмена. У групі дівчат була виявлена кореляція між суб'єктивним відчуттям успішності і фактором оптимізму тесту комунікативної соціальної компетентності ($r = 0,62$; $p = 0,05$). Тобто, можна говорити про те, що відчуття успішності у дівчат пов'язане, перш за все, з оптимістичним поглядом на соціальні взаємини.

За результатами групи юнаків була виявлена кореляція між суб'єктивним відчуттям успішності і фактором товариськості тесту комунікативної соціальної компетентності ($r = 0,49$; $p = 0,05$). Тобто, для юнаків суб'єктивне відчуття успішності пов'язане з відкритістю до спілкування з оточуючими.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

- уявлення про життєвий успіх у молоді ґрунтуються на особистісних домаганнях та планах на майбутнє та включає такі складові: матеріальне благополуччя, якісні міжособистісні взаємини, емоційну насиченість, самореалізацію, соціальне становище, самовідчуття і самопочуття;

- у групі дівчат життєвий успіх, перш за все, пов'язаний з міжособистісними взаєминами і емоційною насиченістю подій, у групі хлопців – зі сферою матеріального благополуччя та самореалізацією. При цьому дівчата вважають себе більш успішними, ніж юнаки;

- тенденції до мотивації досягнення більш виражені у юнаків, ніж у дівчат;

- дівчата більш схильні до відкритого чуттєвого спілкування і оптимізму у поглядах на соціальні взаємини. Юнаки ж більш раціоналістичні; у них проявляється схильність до тверезого і серйозного сприйняття і ставлення до соціального середовища, а також вони більш стримані в контактах. Тим не менш, як дівчата, так і хлопці швидше покладаються на громадську думку, а не на свою. Вони готові йти проти правил і норм суспільства, емоційно переживати соціальні події.

- у юнаків відчуття життєвого успіху пов'язано з відкритістю та легкістю спілкування, у дівчат - з оптимістичним ставленням до дійсності.

Таким чином, проведене дослідження дозволило нам отримати інформацію про особливості уявлень про життєвий успіх сучасної молоді та психологічні фактори, які сприяють відчуттю успішності. Перспективним, на наш погляд, є вивчення динаміки уявлень про успіх та відчуття успішності з віком, а також більш глибоке вивчення особливостей, які впливають на відчуття успішності у особистостей зрілого віку.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. - М. : Мысль, 1991. - 299 с.
2. Васильева О.С. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека / О.С. Васильева, Е.А. Демченко. // Вопросы психологии. - 2002. - № 4. - С. 74 - 85.
3. Головаха Е. И. Психология жизненного успеха. Опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций / Е. И. Головаха, Л. В. Сохань. - К., 1995. - 150 с.
4. Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. - К. : Богдана, 2003. - 520 с.
5. Коваленко Е.П. Психология успеха / Е.П. Коваленко - СПб.: Нева, 2008, 151 с.
6. Лепіхова Л. А. Соціалізація та соціально-психологічна компетентність як рівні особистісної зрілості // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: Науково-методичний збірник / Л.А. Лепіхова – К.: Контекст, 2000.
7. Психология жизненного успеха / Л. В. Сохань, Е. И. Головаха, Р.А. Ануфриева, О. Н. Балакирева, В. В. Очеретяный. – К., Ин-т социологии НАН, 1995., 150 с.

Literatura

1. Abul'hanova-Slavskaja K.A. Strategija zhizni / K.A. Abul'hanova-Slavskaja. - M. : Mysl', 1991. - 299 s.
2. Vasil'eva O.S. Izuchenie osnovnyh harakteristik zhiznennoj strategii cheloveka / O.S. Vasil'eva, E.A. Demchenko. // Voprosy psihologii. - 2002. - № 4. - S. 74 - 85.
3. Golovaha E. I. Psihologija zhiznennogo uspeha. Opyt social'no-psihologicheskogo analiza preodolenija kriticheskikh situacij / E. I. Golovaha, L. V. Sohan'. - K., 1995. - 150 s.
4. Zhitteva kompetentnist' osobistosti : naukovo-metodichnij posibnik / za red. L. V. Sohan', I. G. Ermakova, G. M. Nesen. - K. : Bogdana, 2003. - 520 s.
5. Kovalenko E.P. Psihologija uspeha / E.P. Kovalenko - SPb.: Neva, 2008, 151 s.
6. Lepihova L. A. Socializacija ta social'no-psihologichna kompetentnist' jak rivni osobistisnoi zrilosti // Kroki do kompetentnosti ta integracii v suspil'stvo: Naukovo-metodichnij zbirnik / L.A. Lepihova – K.: Kontekst, 2000.
7. Psihologija zhiznennogo uspeha / L. V. Sohan', E. I. Golovaha, R.A. Anufrieva, O. N. Balakireva, V. V. Ocheretjanyj. – K., In-t sociologii NAN, 1995., 150 s.

УДК 378.147.091.39:316.6

Соціально-психологічний тренінг як інструмент адаптації студентів

Церковний А.О., Церковна М.В.

В статті розглядаються питання професійної орієнтації студентів та їх адаптації до майбутньої професійної діяльності. Автори пропонують класифікацію криз, що виникають на різних етапах навчання. Розглядаються цілі і завдання психологічного тренінгу, які впливають на процеси професійного формування, пропонується структура тренінгу. Метою є створення структури «наскрізного» тренінгу, який може стати практичним інструментом для викладачів вищого навчального закладу та дозволить оптимізувати процес соціально-психологічної адаптації студентів, що позначиться на їх професійних компетенціях.

Ключеві слова: професійна орієнтація студентів, адаптація до професійної діяльності, соціально-психологічний тренінг.

В статье рассматриваются вопросы профессиональной ориентации студентов и их адаптации к будущей профессиональной деятельности. Авторы предлагают классификацию кризисов, возникающих на разных этапах обучения. Рассматриваются цели и задачи психологического тренинга, влияющего на процессы профессионального формирования, предлагается структура тренинга. Целью является создание структуры «сквозного» тренинга, который может стать практическим инструментом для преподавателей высшего учебного заведения и позволит оптимизировать процесс социально-психологической адаптации студентов, что скажется на их профессиональных компетенциях.

Ключевые слова: профессиональная ориентация студентов, адаптация к профессиональной деятельности, социально-психологический тренинг.

The article deals with the questions of professional orientation in students and their adaptation to future careers. The authors propose a classification of crises arising at different stages of learning. The article deals with the aims and objectives of psychological training, which affects the process of professional formation and also propose a structure of training. The aim is to establish a structure «pass-through» training, which can be a practical tool for teachers of higher education and will optimize the process of social and psychological adaptation of students and may affect their professional competence.

Key words: professional orientation of students, adaptation to the profession, social and psychological training.

Постановка проблеми.

В останні роки питання про високоякісну вищу освіту стає все більш актуальним. Саме від ефективності освіти залежать перспективи розвитку будь-якої країни, її економічний і соціальний прогрес. Як зазначалося ще в 1991 році в Доповіді ЮНЕСКО про стан справ у світовій освіті: «Нині загальновізнано, що політика, спрямована на боротьбу з бідністю, скорочення дитячої смертності та поліпшення здоров'я суспільства, захист навколишнього середовища, зміцнення прав людини, поліпшення міжнародного взаєморозуміння і збагачення національної культури не дадуть ефекту без відповідної стратегії в галузі освіти» [2].

В даний час перед вищою школою стоїть завдання успішної адаптації та професійної орієнтації студентів, формування здатності гнучкого розвитку, з урахуванням швидкості зміни умов життя і зростанням конкуренції. Для цього недостатньо озброїти їх набором відомостей про характер професійної діяльності, її засобах, цілях, теоретичних основах. Обов'язковими компонентами професійної придатності мають стати: адекватне емоційно-особистісне ставлення випускника до майбутньої роботи, усвідомлення себе у професійній ролі, віра в свою унікальність, ефективні та різнопланові способи комунікації, які повинні сформуватися під керівництвом досвідчених фахівців вузу.

Необхідно враховувати, що навчальний процес у вищій школі має ряд особливостей. Вже на першому курсі студенти зустрічаються з новими формами організації навчального процесу та з необхідністю формування нових навичок організації своєї праці. У багатьох першокурсників недостатні навички самостійної роботи у зв'язку зі сформованою за час навчання в загальноосвітній школі звичкою отримувати знання в готовому вигляді. Крім того, студент стикається з новими видами навчальної діяльності, з новими формами контролю (у тому числі з блочно-модульною системою), з новими колективами (студентським та викладацьким), з новим статусом і роллю в групі, часто – з новим місцем проживання, режимом праці та відпочинку, сну і харчування і т.п. Тому наявність у навчальному закладі ефективних засобів адаптації студента є одним з пріоритетних завдань.

Проблема адаптації досліджується вітчизняними та зарубіжними психологами досить широко. Сучасні уявлення про адаптацію ґрунтуються на класичних роботах І.П. Павлова, Г. Сельє, І.М. Сеченова, П.К. Анохіна, К. Бернара.

У нашій роботі ми розглядаємо тільки проблеми, що пов'язані з соціальними та психологічними аспектами адаптації.

Вивченням проблеми адаптації до навчання у вищих навчальних закладах займалися багато вчених, серед яких можна відзначити таких, як М.М. Бедрушек, А.В. Варезнікова, А.А. Вігенберг, Є.В.

Котляровський, С.В. Красиков, В.Б. Ластовченко, Г.Г. Овчинникова, І.І. Пономаренко, Е.А. Ямбург та інші.

При всій різноманітності поглядів на процес соціальної адаптації, більшість дослідників вважають її основними функціями прийняття суб'єктом норм і цінностей нового соціального середовища, повне включення в нові форми соціальної взаємодії, узгодження вимог і очікувань, встановлення повноцінних формальних і неформальних зв'язків в новому середовищі. У результаті успішної адаптації формується стан, в якому особистість продуктивно включається в провідну діяльність, задовольняє основні потреби, що пов'язані з середовищем адаптації, переживає стан самореалізації та самоповаги.

Прийнято розрізняти два типи соціальної адаптації. Перший характеризується активним впливом індивіда на соціальне середовище. В цьому варіанті людина не тільки освоює сформовані форми взаємодії людей, ustalені норми, цінності, а й може прагнути змінити ті, які вважає неправильними. Другий тип адаптації характеризується пасивним, конформним сприйняттям цілей і цінностей групи, соціального оточення. При складанні програм підвищення адаптації необхідно враховувати особливості протікання кожного типу адаптації.

Процес соціальної адаптації до навчання у вузі включає організаційний аспект, що передбачає вивчення структури, норм і вимог навчального закладу; правовий аспект, що передбачає вивчення прав і обов'язків у ролі студента; професійний аспект, що передбачає розуміння особливостей професії; побутовий аспект, що передбачає звикання до режиму діяльності, вирішення житлових питань, а так же питань харчування та дозвілля; соціально-психологічний аспект, що передбачає встановлення ділових і особистих відносин зі студентами, з викладачами та адміністрацією, формування власної ролі в групі.

Як бачимо, ряд завдань в рамках адаптації можуть бути вирішені шляхом надання інформації студенту з боку адміністрації, викладацького складу та студентів старших курсів. Але завдання, пов'язані з формуванням усвідомленого, позитивного і творчого ставлення до себе і до того, що відбувається вимагають специфічних дій.

Як зазначає І.М. Меньшикова, «Важливо підкреслити, що за сприятливого перебігу адаптація призводить особистість до стану адаптованості, під якою розуміють оптимальну реалізацію внутрішніх можливостей, здібностей людини і її особистісного потенціалу в сфері, що має значення. Виходячи з цього, можна стверджувати, що сприяючи процесу адаптації студентів – ми сприяємо їх особистісному розвитку» [4].

У ряді вищих навчальних закладів рішення проблеми адаптації студентів визнається настільки важливим, що цим займається психологічна служба. Вона включає наступні напрямки діяльності: «психологічне просвітництво, психологічне консультування, прикладну психодіагностику, психокорекційну і розвиваючу роботу, соціально-диспетчерську діяльність» [4]. Не викликає сумнівів, що такий підхід має необхідну глибину і різноплановість аналізу та опрацювання проблеми адаптації, але він ще не є загальноприйнятою практикою.

На наш погляд, в даний час ефективним і доступним методом адаптації є соціально-психологічний тренінг. Це пов'язано з тим, що він націлений на розвиток здатності індивіда ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми, оскільки розвиває такі особистісні якості як чутливість до психічних станів інших людей, розуміння їх установок і прагнень, та має позитивний вплив на формування колективу.

Метою даної роботи є створення структури «наскрізного» тренінгу, який може стати реальним практичним інструментом для викладачів вищого навчального закладу і дозволить оптимізувати процес соціально-психологічної адаптації студентів, що в свою чергу благотворно позначиться на їх професійних компетенціях.

Обґрунтування впровадження програми зі структурою «наскрізного» тренінгу.

Як індивідуальний так професійний розвиток відбувається нерівномірно. Періоди успіху, творчого та емоційного підйому, досягнень і звершень з неминучістю змінюються зниженням професійної продуктивності, апатією. Провідною ознакою нерівномірності професійного розвитку є професійні макро- і мікрокризи. Як зазначає М.Г. Дубініна, в процесі професійного становлення можна виділити групу психологічних криз, що виникають на різних етапах професійного шляху особистості і відображають специфічні закономірності, які не зводяться до закономірностей життєвого шляху людини і не пов'язані з хронологічним віком [3].

Загальновизнаної класифікації криз, які спостерігаються в процесі навчання у вищій школі, немає. На підставі характерних для кожного етапу процесів, ми пропонуємо їх умовно позначити таким чином:

- 1 курс – криза очікувань;
- 2 курс – криза ідентичності;
- 3 курс – криза самовизначення;
- 4 курс – криза становлення;
- 5 курс – криза самопрезентації.

Пропонована нами структура «наскрізного» тренінгу охоплює всі перераховані кризи і дозволяє викладачеві поетапно опрацювати і, по можливості, оптимізувати всі специфічні процеси, що гальмують чи прискорюють особистісне та професійне зростання студента.

Для опису психічних процесів і явищ, які пов'язані з прогнозуванням майбутнього, найчастіше використовуються терміни «антиципація», «імовірнісне прогнозування», «очікування».

Поняття «очікування» найбільш поширене в західній психології і зустрічається в роботах Ф.

Хоппе, Е. Брунsvіка, Е. Толмена, Ж. Нюттена, П. Фресса, Я. Рейковського. У роботах цих вчених було показано, що прогноз значущих в контексті потреб особистості подій, пов'язаний з оцінкою можливості їх реалізації. У роботах Х. Хекхаузена і А. Бандури представлені ідеї про те, що очікування є однією з детермінант, що мотивують діяльність.

На думку А. Бандури, здатність до антиципації дозволяє людині мотивувати свої дії, спираючись на їх можливі наслідки: «Минулий досвід формує очікування того, що певні дії принесуть відчутні переваги, інші не приведуть до істотних результатів, а треті будуть віддаляти майбутні неприємності. Представляючи в розумі, якими можуть бути наслідки скоєних ними дій, люди здатні перетворювати їх на мотиваційні чинники своєї поведінки. Таким чином, можна сказати, що більша частина людських дій знаходиться під попереднім контролем» [1, с. 34]. Виходячи з сформованих уявлень можливого майбутнього, людина прокладає «траєкторію» свого життєвого і професійного шляху, розраховуючи в результаті не тільки досягти мети, а й пережити приємні емоції.

У роботі «Теорія соціального навчання» А. Бандура крім очікування результатів поведінки виділяє і «очікування ефективності». Очікування результату визначається як особиста оцінка того, що та чи інша поведінка має призвести до тих чи інших результатів, а очікування ефективності являє собою переконання в тому, що індивідуум здатний успішно здійснити поведінку, необхідну для досягнення очікуваних результатів. Очікування ефективності виявляється в тому, чи буде суб'єкт щось робити для досягнення мети [1].

У ситуації підвищеної невизначеності, в яку потрапляють першокурсники, відбувається процес постійної «звірки» їх очікувань з реальною дійсністю і, досить часто, не з позитивними висновками.

Ці факти визначили цілі пропонованого нами «наскрізного» тренінгу на першому курсі:

- Підвищення рівня усвідомлення причин власних негативних емоцій;
- Аналіз життєвої позиції «весь світ мені повинен», зниження рівня егоцентризму;
- Підвищення особистої відповідальності за результати свого життя;
- Розвиток нових способів спілкування з опорою на механізми отримання та подачі «зворотного зв'язку»;
- Формування навичок самоорганізації, які необхідні для вирішення навчальних та побутових завдань.

Ми припускаємо, що в результаті планомірної роботи рівень тривожності у більшості учасників знизиться до норми та будуть сформовані більш реалістичні настанови і погляди. Це дозволить на другому курсі перейти до роботи з проблемою ідентичності і, неминучих на цьому етапі групової динаміки, конфліктних відносин.

Термін «ідентичність» увійшов в лексикон гуманістичних наук в сімдесяті роки двадцятого століття і, звичайно, перекладається як «ототожнення». Як вважає Л.Б. Шнейдер, причиною активного виникнення наукових теорій ідентичності є загострення «проблеми вибору і міри в усіх сферах життєвого простору і життєвої ідеології людини» [8, с. 22]. Досить часто використовується запропонований Е. Еріксоном опис ідентичності, як внутрішньої безперервності і тотожності особистості. Він вважав ідентичність найважливішою характеристикою цілісності та зрілості особистості, яка визначає систему цінностей, ідеали, життєві плани, соціальну роль індивіда, потреби і засоби їх реалізації [9].

Задоволеність роботою залежить від того, якою мірою індивід знаходить адекватні можливості для реалізації своїх здібностей і відмінних властивостей в професійних ситуаціях. А це, в багатому в чому, визначається можливістю виконувати ту діяльність, яка була обрана на стадії професійного розвитку.

Саме це і визначило мету наступного етапу тренінгу:

- Аналіз унікального особистого досвіду;
- Пошук значимої галузі наукових досліджень (наприклад – в рамках написання курсової роботи або в роботах студентського наукового товариства);
- Формування мотивації до діяльності та розвиток механізмів самомоніторингу;
- Аналіз сильних і слабких сторін, зміцнення віри в себе, розвиток навички роботи з ресурсними станами та оптимізація своїх емоційних реакцій;
- Усвідомлення механізмів формування мікрогруп за принципом «симпатія – антипатія», робота з почуттям власної значущості;
- Розвиток толерантної позиції;
- Експериментування з різними стилями поведінки в конфліктних ситуаціях з наміром перетворення деструктивних стосунків в конструктивні;
- Вдосконалення навичок саморефлексії;
- Формування здатності робити усвідомлений вибір.

Успішна робота в даному напрямку дозволить перейти на наступному курсі до питань професійного самовизначення, так як саме в цей період студенти визначаються з спеціалізацією, в рамках обраної при вступі спеціальності.

С.С. Степанов в «Популярною психологічної енциклопедії» робить наступний розгорнутий висновок: «самовизначення – це пошук людиною відповіді і сама відповідь на питання: «Хто я такий?». Самовизначення може бути внутрігрупове – набуття й усвідомлення своєї ролі в колі людей, професійне – пошук і знаходження свого місця в системі людських занять, статевий – усвідомлення себе як представника тієї чи іншої статі, національне – ототожнення себе з власним народом на відміну від інших і т.д.» [7, с. 526].

Для формування конкретних цілей тренінгу ми використовували уявлення про самовизначення, яке запропонували В.Ф. Сафін і Г.П. Ников. Вони описують самовизначення як «відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети і сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвіднесення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, що пред'являються з боку оточуючих і суспільства» [5, с. 65].

Ключовими цілями даного етапу тренінгу є:

- Аналіз обраної професії з точки зору рівня можливості задоволення якомога більшої кількості потреб особистості;
- Розвиток навички роботи в колективних проектах, в тимчасових командах;
- Створення механізму внутрішнього балансу між патернами пристосування і індивідуального самовираження в умовах спільної діяльності;
- Діагностика професійних рольових стереотипів, формування гнучкої позиції;
- Надання професійної допомоги у співвіднесенні бажань (цілі, плани, ідеали) з можливостями (схильності, таланти, особистісні особливості) та вимогами професії і суспільства.

У результаті ми припускаємо формування тенденції постійного особистісного розвитку, яка дасть можливість перейти до наступного рівня підготовки фахівців на четвертому році навчання, пов'язаному з вищим професійного становлення.

Будь-яка професійна діяльність пропонує індивіду ряд завдань і можливих способів їх вирішення. Однак особистість динамічна і прагне до творчого самовираження, розглядаючи професійне поле, як область вдосконалення своєї «Я-концепції».

На думку В.А. Бодрова, професіоналізація суб'єкта праці, як процес розвитку і становлення професіонала, спрямована на досягнення високого рівня професіоналізму, кваліфікації, компетентності та зрілості. Він вважає, що професійна зрілість це «... властивість суб'єкта праці, яка характеризується вищим рівнем особистісного та професійного розвитку і проявляється у високому професіоналізмі, кваліфікації та компетентності, а також у гармонійному розвитку морально-етичних, етичних, культурних, соціально значущих якостей і рис особистості» [6, с. 32].

Відповідно ми встановлюємо для тренінгу наступні цілі:

- Вивчення та розвиток індивідуальних особливостей, актуальних для професійного становлення, діагностика локусу контролю;
- Відпрацювання оптимальних психологічних реакцій на жорстко детерміновані умови діяльності, на невдачу;
- Розвиток навички роботи над самостійними проектами з почуттям самодостатності;
- Діагностика та корекція неефективних мотивів до професійної діяльності;
- Аналіз глибинного сенсу професії, його значущості для конкретної особистості;
- Підготовка до неминучої трансформації домінантної мотивації на різних етапах входження в професію;
- Корекція можливих негативних переживань (страх, розгубленість, невпевненість і т. п.) які виникають у період виробничої практики.

На заключному етапі підготовки важливо, на наш погляд, звернути увагу на готовність випускників до самопрезентації в ситуаціях працевлаштування, так як всі накопичені знання, вміння та навички виявляться в результаті марними, якщо вони не зможуть успішно пройти співбесіду з роботодавцем.

Самопрезентація і її різні аспекти вивчалися в рамках дослідження проблем соціальної перцепції (А.А. Бодальов, В.В. Знаків, В.Н. Куніцина, В.Н. Панферов, В.П. Трусов та ін.), сприйняття і формування іміджу (Т.З. Адамьянц, А.Ю. Панасюк, Г.Г. Почепцов та ін.), явищ соціального фасилітації та інгібіції (Ю.Н. Ємельянов, Є.В. Зінченко, А.У. Хараш та ін.). Узагальнюючи різні визначення можна описати самопрезентацію як пред'явлення навколишньому світу індивідуальної системи уявлень про самого себе. При цьому пред'явленні відбувається регуляція і корекція виробленого суб'єктом враження, залежно від внутрішньоособистісних процесів і міжособистісних відносин.

Таким чином, основний акцент у тренінговій роботі має бути поставлений на наступних цілях:

- Діагностика рівня домагань в області майбутньої професійної діяльності;
- Корекція рівня домагань у відповідності з реальною ситуацією на ринку праці;
- Формування вміння позитивного мислення і навички презентації себе в позитивному ключі;
- Відпрацювання навички проходження різнопланових співбесід з опорою на інтегровані психологічні знання;
- Розвиток вміння активізувати свій внутрішній потенціал, щоб справлятися зі стресовими ситуаціями.

Висновки.

У сучасній ситуації міжнародної та внутрішньодержавної нестабільності, для більшості людей стає все більш очевидним той факт, що робити ставку тільки на економічний і технічний зріст – небезпечно для людства.

Питання про якість освіти тісно пов'язане з процесом переходу вищої школи від навчання, що акцентоване на кваліфікації, до навчання, що акцентоване на компетенції. Проблема труднощів соціально-психологічної адаптації студентів вищої школи на всьому протязі навчальної діяльності потребує вирішення. Без інновацій в цьому питанні не обійтися. Інновації в освіті передбачають як

свіжий погляд на ситуацію, так й активні дії всіх зацікавлених сторін у вдосконаленні педагогічних і психологічних технологій, методів, прийомів і засобів навчання. На підставі аналізу сучасної літератури, яка описує ефективність соціально-психологічного тренінгу в різних областях комунікації, та з урахуванням власного багаторічного досвіду викладання у вищих навчальних закладах, ми вважаємо, що застосування «наскрізного» тренінгу, який «червоною ниткою» проходить через повний цикл навчання у вищому навчальному закладі, дозволить сформувати у студентів такий набір особистісних та професійних якостей, завдяки якому вони зможуть успішно реалізувати себе у професійній діяльності.

Література

1. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. — СПб.: Евразия, 2000. — 320 с.
 2. Доклад ЮНЕСКО о положении дел в мировом образовании за 1991 год. — Париж, 1991. — 108 с.
 3. Дубинина М.Г. Особенности развития профессионального интеллекта у студентов разных специальностей технического вуза / М.Г. Дубинина // Анализ гуманитарных проблем современного российского общества. / Под ред. С.А. Ветрова, А.Е. Рослякова. — Омск: ГУПС, 2005. С. 62–65.
 4. Меньшикова И.Н. Проблема адаптации студентов в рамках психологической службы вуза [Электронный ресурс] // Прикладная психология и психоанализ: электрон. науч. журн. 2010. N 4. URL: <http://www.ppip.idnk.ru/index.php/-4-2010/69--q-q.html>
 5. Ников Г.П. Психологический аспект самоопределения личности / Г.П. Ников, В.Ф. Сафин // Психологич. журнал. 1984. — Т.5. — №4. — С. 65 – 74.
 6. Проблемы фундаментальной и прикладной психологии профессиональной деятельности / Под ред. В.А. Бодрова и А.Л. Журавлева. — М.: Институт психологии РАН, 2008. — 589 с.
 7. Степанов С.С. Популярная психологическая энциклопедия / С.С. Степанов. — М.: Эксмо, 2005. — 672 с.
 8. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: Монография / Л.Б. Шнейдер. — М.: МОРСУ, 2001. — 272 с.
 9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. — М.: Прогресс, 1996. — 344 с.
- Список використаних джерел:
1. Bandura A. Teorija social'nogo nauchenija / A. Bandura. — SPb.: Evrazija, 2000. — 320 s.
 2. Doklad UNESCO o polozhenii del v mirovom obrazovanii za 1991 god. — Parizh, 1991. — 108 s.
 3. Dubinina M.G. Osobennosti razvitija professional'nogo intellekta u studentov raznyh special'nostej tehničeskogo vuza / M.G. Dubinina // Analiz gumanitarnyh problem sovremennogo rossijskogo obshhestva. / Pod red. S.A. Vetrova, A.E. Rosljakova. — Omsk: GUPS, 2005. S. 62–65.
 4. Men'shikova I.N. Problema adaptacii studentov v ramkah psihologičeskoj sluzhby vuza [Jelektronnyj resurs] // Prikladnaja psihologija i psihoanaliz: jelektron. nauch. zhurn. 2010. N 4. URL: <http://www.ppip.idnk.ru/index.php/-4-2010/69--q-q.html>
 5. Nikov G.P. Psihologičeskij aspekt samoopredelenija lichnosti / G.P. Nikov, V.F. Safin // Psihologič. zhurnal. 1984. — T.5. — №4. — S. 65 – 74.
 6. Problemy fundamental'noj i prikladnoj psihologii professional'noj dejatel'nosti / Pod red. V.A. Bodrova i A.L. Zhuravleva. — M.: Institut psihologii RAN, 2008. — 589 s.
 7. Stepanov S.S. Populjarnaja psihologičeskaja jenciklopedija / S.S. Stepanov. — M.: Jeksmo, 2005. — 672 s.
 8. Shnejder L.B. Professional'naja identičnost': Monografija / L.B. Shnejder. — M.: MOSU, 2001. — 272 s.
 9. Erikson E. Identičnost': junost' i krizis / E. Erikson. — M.: Progress, 1996. — 344 s.

УДК 159.923 + 159.942

Опис та адаптація опитувальника «шкала соціального благополуччя» К.Кіза

Четверик-Бурчак А.Г.

У статті представлені результати адаптації опитувальника «Шкала соціального благополуччя» автора К. Кіза для української етнічної реальності. Даний опитувальник розроблений з урахування п'ятифакторної структури соціального благополуччя, яка включає: соціальне прийняття, соціальну актуалізацію, узгодженість із суспільством, соціальний внесок і соціальну інтеграцію. Адаптація опитувальника проводилась у відповідності з стандартним алгоритмом адаптації іншомовних психодіагностичних методів: здійснений переклад англomовної версії методики на українську мову, проведена перевірка ретестової надійності, надійності паралельних форм, конструктної валідності, внутрішньої узгодженості.

Ключові слова: соціальне благополуччя, соціальне прийняття, соціальна актуалізація, узгодженість із суспільством, соціальний внесок, соціальна інтеграція, надійність, валідність.

В статье представлена адаптация опросника «Шкала социального благополучия» автора К. Киза для украинской этнической реальности. Опросник разработан с учетом пятифакторной структуры социального благополучия, которая включает: социальное принятие, социальную актуализацию, согласованность с обществом, социальный вклад и социальную интеграцию. Адаптация опросника проводилась в соответствии со стандартным алгоритмом адаптации зарубежных психодиагностических методов: осуществлен перевод англоязычной версии методики на украинский язык, проведена проверка ретестовой надежности, надежности параллельных форм, конструктивной валидности и внутренней согласованности.

Ключевые слова: социальное благополучие, социальное принятие, социальная актуализация, согласованность с обществом, социальный вклад, социальная интеграция, надежность, валидность.

The present study provides a preliminary validation of the Ukrainian version of «The Social well-being scale» created by C. Keyes. The theoretical structure of the scale is based on five dimensions of social well-being: social acceptance, social actualization, social contribution, social coherence and social integration. The validation was performed considering the standard procedure of adaptation of the foreign psychodiagnostic methods: the English version of the scale was translated into Ukrainian language; test-retest reliability, construct validity, convergent validity and internal consistency (alpha reliability) were examined.

Key words: social well-being, social acceptance, social actualization, social contribution, social coherence and social integration, validity, reliability.

Оскільки психічне здоров'я у межах нового напрямку психології особистості – «Позитивної психології» не обмежується лише визначенням відсутності психічних захворювань, дослідники усе частіше звертаються до досліджень його позитивного статусу. Упродовж тривалого часу дослідники розглядали конструкт благополуччя здебільшого як внутрішньоособистісний феномен. У практиці клінічних досліджень благополуччя набуло операціоналізації через вимірювання стану депресії, стресу, алкогольної та наркотичної залежності. Благополуччя трактується як відсутність негативних станів і почуттів, як результат адаптації до небезпечного світу. Отже, традиційно феномен благополуччя розглядається як суб'єктивна оцінка індивідуумом життя у термінах задоволеності життям, позитивного афекту чи психологічного благополуччя. Однак, незважаючи на існуючі моделі, в яких акцентується увага на внутрішніх ознаках благополуччя, людина залишається інтегрованою у суспільні відносини та соціальні структури, зіштовхується з численними соціальними завданнями та викликами, що зумовлює необхідність урахування та оцінки соціального виміру успішності життєдіяльності людини.

Зважаючи на теоретичну й практичну значущість інструментального визначення вищезазначеного конструкту, нами була здійснена первинна адаптація та валідація опитувальника «Шкала соціального благополуччя» К.Кіза [5]. Опитувальник дає можливість діагностувати притаманний індивідууму рівень соціального благополуччя, як одного з аспектів позитивного підходу до дослідження ефективного життєздійснення людини.

Метою статті є представлення та адаптація опитувальника «Шкала соціального благополуччя» («The Social well-being scale») створеного американським дослідником К. Keyes.

Вихідні передумови.

Простежуючи за розвитком поглядів на форми виявлення благополуччя виділяють гедоністичний та евдомоністичний підходи [9]. У межах гедоністичного напрямку благополуччя розглядається як виявлення позитивних почуттів та задоволеності життям. Ця традиція має давню історію, що бере свій початок з IV століття, коли древньогрецький філософ Аристипп проголосив головною метою життя людини переживання насолоди та задоволеності життям. На основі гедоністичної традиції виник напрям психології, що отримав назву «гедоністична психологія», сферу досліджень якого можна визначити як пошук факторів, які роблять життя «приємним» або «неприємним» [4]. Таким чином оцінка суб'єктивного благополуччя людини стає центральною для «гедоністичної психології».

Незважаючи на поширеність гедоністичної традиції, багато філософів наполягали на тому, що

відчуття щастя є не єдиним критерієм благополуччя. Ще Аристотель наголошував на тому, що вдале життя базується не лише на приємних моментах, а на особливій чесноті – займатися такою справою, що привносить у життя позитивні емоції. Таке визначення благополуччя породжує евдемоністичний напрям досліджень оптимального функціонування людини [4]. **Послідовники евдемоністичної традиції** фокусують увагу на актуалізації особистісного потенціалу людини у внутрішньоособистісному та соціальному аспекті успішності життєдіяльності. У межах цього напрямку широку популярність отримала концепція психологічного благополуччя К. Ріф. Згідно з цією концепцією ознаками психологічного благополуччя особистості є: самоприйняття, позитивні стосунки з навколишніми, саморозвиток, наявність мети у житті, екологічна майстерність та автономія [10]. **Таким чином дослідження здебільшого** стосувались визначення ознак суб'єктивного та психологічного благополуччя.

Проте, **як наголосив у своїх роботах К. Кіз [5;6], життєдіяльність людини охоплює як внутрішньоособистісний так і соціальний компоненти**, кожен із яких привносить у життя свої вимоги та свої виклики. Оскільки індивідууми всебічно інтегровані у соціальні структури, дослідження особливостей його соціального благополуччя становить необхідну умову для повного оцінювання його благополуччя.

«Шкала соціального благополуччя» автора К. Кіза відображає соціальний вимір дослідження феномену психічного здоров'я особистості. У своїй концепції К.Кіз констатує, що впевнена у собі людина певною мірою незалежна від навколишнього середовища, проте психологічно стійка особистість здатна підтримувати баланс між силою особистісного впливу й чутливістю до впливу навколишнього середовища. Порушення цього балансу знижує відчуття соціального благополуччя особистості. Соціальне благополуччя визначається оцінкою соціальних умов та соціальним функціонуванням індивідууму. К. Кіз визначає рівень соціального благополуччя крізь призму відчуття себе комфортно в оточенні інших людей, впевненості у власних можливостях самоактуалізації у цьому оточенні; сприйняття соціального оточення, в якому людина перебуває, як упорядкованого і відчуття себе частиною цього соціального оточення, що уможливорює певний соціальний внесок.

З огляду на запропоновану автором моделлю, у дослідженні соціального благополуччя виокремлено п'ять напрямів:

1. Соціальне прийняття. Індивідууми з розвиненим соціальним прийняттям довіряють навколишнім, визнають їхню здатність виявляти доброту, зазначають їхню працелюбність. Інакше вони характеризуються позитивним ставленням до людської природи та відчувають себе комфортно в оточенні інших. Соціальне прийняття виступає у ролі особливого соціального аналогу до самоприйняття.

2. Соціальна актуалізація – оцінка потенціалу й траєкторії руху суспільства. Вона визначає упевненість в еволюції суспільства, відчуття того, що суспільство володіє певним потенціалом, що реалізується через соціальні інститути та громадянське суспільство. Соціально здорові індивідууми розуміють, що вони разом з громадянами, які знаходяться навколо них, несуть відповідальність за розвиток суспільства;

3. Узгодженість з суспільством – сприйняття якості, організації та структури соціального світу. Здорові особистості не тільки піклуються за світ в якому живуть, але й розуміють сутність процесів, які відбуваються в ньому. Справді, такі індивідууми не вводять себе в оману з приводу того, що вони живуть в ідеальному світі, вони стимулюють пошук сенсу життя у реальному світі;

4. Соціальний внесок – оцінка своєї «соціальної цінності». Охоплює відчуття, коли індивідуум вважає себе життєвоважливим членом суспільства, впевненим у цінності своєї життєдіяльності для суспільства;

5. Соціальна інтеграція – оцінка якості відносин із суспільством. Соціальна інтеграція визначається відчуттям спільних рис із референтною соціальною групою, яка конструє соціальні реалії індивідууму, а також відчуттям приналежності до неї.[5]

Опитувальник складається з 15 тверджень, кожне з яких автор пропонує оцінити за шкалою від 1 (абсолютно згоден) до 7 (абсолютно не згоден). Опитувальник за аналогією з п'ятикомпонентною моделлю соціального благополуччя передбачає вимірювання 5 субшкел: соціальне прийняття, соціальна актуалізація, узгодженість із суспільством, соціальний внесок й соціальна інтеграція.

«Шкала соціального благополуччя-коротка форма» автора К.Кіз пройшла апробацію та валідацію на англійській мові вибірці (n=3.032). Критерій Кронбах альфа для шкали становив 0.77 [8]. Показники внутрішньої узгодженості для субшкел складають: соціальне прийняття (0.41), соціальна актуалізація (0.64), узгодженість із суспільством (0.64), соціальний внесок (0.66) й соціальна інтеграція (0.73).

Процедура адаптації та валідації опитувальника «Шкала соціального благополуччя».

Нами було проведено первинну адаптацію та валідацію вищеприписаного опитувальника на українськомовній вибірці. Процес адаптації тесту розпочався з його перекладу українською мовою, що був здійснений за участю п'яти експертів (у ролі експертів виступали психологи, які вільно володіють англійською мовою, у тому числі – два експерти, які є членами Фулбрайтівського товариства, що перебували на стажуванні у США). У процесі перекладу особлива увага приділялась збереженню психологічного змісту запропонованих тверджень. З метою перевірки адекватності проведеного перекладу було зроблено зворотній переклад англійського варіанту тестів українською мовою.

Наступним кроком процесу валідації та адаптації тестів було залучення до обстеження вибірки, що нараховувала 163 досліджуваних (85 жінок та 78 чоловіків) у віці від 18 до 35 років.

Отже, цей варіант адаптації можна вважати придатним для застосування у наукових дослідженнях на дорослих особах юнацького та молодшого зрілого віку.

У ході здійснення валідації опитувальників було перевірено декілька психодіагностичних показників, а саме показники ретестової надійності, надійності паралельних форм, конструктивної валідності та внутрішньої узгодженості.

Так, з метою визначення надійності паралельних форм нами було обрано наступні методики: «Методика дослідження соціального інтелекту» Дж. Гілфорда і М. Саллівена в адаптації С.С. Михайлової [2], «Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л.І. Вассермана (модифікація В.В. Бойко) [3], «Методика оцінки психічного здоров'я» К.Кіз в адаптації Носенко Е.Л. та Четверик-Бурчак А.Г.

З метою з'ясування конструктивної валідності опитувальника було використано п'ятифакторну таксономічну модель особистості, на підставі якої розроблено опитувальник, що пройшов адаптацію для української етнічної реальності в дослідженні Л. Бурлачука і Д. Корольова [1] – «Локатор Великої П'ятірки». Нами обрано методику «Локатор Великої П'ятірки», оскільки цей тест представляє експериментатору досить детальну інформацію щодо особистісних рис досліджуваних. Окрім того, дослідження, які проведено у галузі позитивної психології підтверджують зв'язок рівня соціального благополуччя з певними рисами особистості (екстраверсія, доброзичливість).

Дані, отримані нами у процесі адаптації опитувальників на українській виборці, наведені у таблиці 1, 2, 3.

Таблиця 1

Величини коефіцієнтів кореляції r-Пірсона між узагальненими показниками соціального благополуччя і показниками шкал соціального інтелекту, стабільності психічного здоров'я і рівня соціальної фрустрації

Методики оцінки паралельних форм		Значення коефіцієнту кореляції r-Пірсона	Рівень значущості кореляційного зв'язку (p)
Методика дослідження соціального інтелекту	Субтест 1 (здатність розуміти наслідки поведінки)	0,648293	0,001
	Субтест 2 (здатність до розуміння невербальної інформації)	0,668733	0,001
	Субтест 3 (здатність розуміти зміст слів в залежності від характеру міжособистісної взаємодії)	0,651483	0,001
	Субтест 4 (здатність розуміти логіку складних ситуацій взаємодії)	0,67196	0,001
	Загальний рівень соціального інтелекту	0,738431	0,001
Опитувальник «Стабільності психічного здоров'я – коротка форма»		0,676495	0,001
Рівень соціальної фрустрації		-0,70442	0,01

Як бачимо, всі отримані показники значущі. Треба зауважити, що рівень соціальної фрустрації від'ємно корелює з рівнем соціального благополуччя особистості, що цілком відповідає змісту досліджуваних конструктів.

Згідно до процедури адаптації іншомовних опитувальників було здійснено перевірку надійності паралельних форм для кожної з субшкал опитувальника «Шкала соціального благополуччя» (Таблиця 2).

Таблиця 2.

Величини коефіцієнтів кореляції r-Пірсона між показниками субшкал соціального благополуччя і показниками соціального інтелекту, стабільності психічного здоров'я і рівня соціальної фрустрації

Методики оцінки паралельних форм	Соціальне прийняття	Соціальна актуалізація	Узгодженість з суспільством	Соціальний внесок	Соціальна інтеграція	
Методика дослідження соціального інтелекту	Субтест 1	0.484*	0.579*	0.565*	0.499*	0.510*
	Субтест 2	0.460*	0.469*	0.456*	0.410*	0.454*
	Субтест 3	0.466*	0.522*	0.515*	0.438*	0.501*
	Субтест 4	0.476*	0.537*	0.525*	0.484*	0.550*
	Загальний рівень соціального інтелекту	0.528*	0.591*	0.578*	0.643*	0.565*
Опитувальник «Стабільності психічного здоров'я – коротка форма»	0.583*	0.620*	0.557*	0.540*	0.591*	
Рівень соціальної фрустрації	-0.434*	-0.537*	-0.408*	-0.388*	-0.446*	

* p<0,001

Дані, отримані нами при перевірці конструктивної валідності представлені у Таблиці 3.

Таблиця 3. Показники коефіцієнту кореляції R-Пірсона, отримані в процесі адаптації опитувальника «Шкала соціального благополуччя» (конструктивна валідність)

Методика оцінки конструктивної валідності	Соціальне прийняття	Соціальна актуалізація	Узгодженість з суспільством	Соціальний внесок	Соціальна інтеграція	Загальний рівень соціального благополуччя
Інтроверсія	-0.525*	-0.474*	-0.436*	-0.471*	-0.482*	-0,652*
Доброзичливість	0.565*	0.523*	0.495*	0.501*	0.506*	0,658*
Нейротизм	-0.435*	-0.449*	-0.414*	-0.447*	-0.395*	0,695*
Сумлінність	0.478*	0.496*	0.472*	0.454*	0.499*	-0,585*
Відкритість новому досвіду	0.422*	0.410*	0.383*	0.376*	0.488*	0,634*

* $p < 0.001$

Отже, отримані емпіричним шляхом дані уможливають прогнозування від'ємного кореляційного зв'язку соціального благополуччя з такими рисами особистості як нейротизм та інтроверсія. Значущі кореляційні зв'язки також були встановлені з показниками доброзичливості, відкритості новому досвіду та сумлінності.

Під час перевірки ретестової надійності та внутрішньої узгодженості отримано такі результати:

- під час проведення повторного тестування отриманий коефіцієнт кореляції узагальненого показника соціального благополуччя дорівнює **0,753 (при $p=0,001$)**; при перевірці ретестової надійності окремих субшкал соціального благополуччя отримано наступні результати: соціальне прийняття (0.589); соціальна актуалізація (0.628); узгодженість з суспільством (0.702); соціальний внесок (0.672); соціальна інтеграція (0.560).

- внутрішня узгодженість перевірялась за допомогою показника Кронбах Альфа, який за «Шкалою соціального благополуччя становив» 0,842. Коефіцієнт внутрішньої узгодженості був також підрахований для наступних субшкал: соціальне прийняття (0,791); соціальна актуалізація (0,926); узгодженість з суспільством (0,631); соціальний внесок (0,904); соціальна інтеграція (0,689).

Висновки

У процесі адаптації опитувальника автора К. Кіза, спрямованого на визначення соціального благополуччя (опитувальник «Social well-being scale»), нами було успішно здійснено такі заходи:

- а) проведено експертну оцінку початкового перекладу опитувальника;
- б) перевірена адекватність перекладу англійського тесту методом зворотного перекладу;
- в) підібрано психодіагностичні методи, які адекватні процедурі адаптації іншомовного опитувальника з метою встановлення його валідності і надійності;
- г) здійснено емпіричну перевірку відповідності тесту, що адаптується, до вимог, встановлених у психологічній діагностиці норм і отримано задовільні показники.

Прикметно, що з метою визначення нормативних показників для різних вікових груп, а також досліджуваних різної статі, опитувальник потребує подальшої детальної стандартизації.

«Шкала соціального благополуччя»

Інструкція: Уважно прочитайте кожне твердження. Визначити ступінь його відповідності саме Вам. Відзначте позначкою варіант відповіді, з яким Ви згодні. Пам'ятайте, що правильних або неправильних відповідей не існує.

№	Запитання	Абсолютно згоден	Згоден	Скоріше згоден	Важко відповісти	Скоріше не згоден	Незгоден	Абсолютно незгоден
1	Світ занадто складний для мене							
2	Я не відчуваю себе частиною спільноти.							
3	Люди які допомагають один-одному не чекають нічого взамін							
4	Я можу зробити важливий внесок у суспільство							
5	Світ стає кращим для кожного							
6	Я маю близькі стосунки з оточуючими.							
7	Моя повсякденна діяльність не створює нічого цінного для моєї спільноти.							
8	Я не можу зрозуміти сенс подій, що відбуваються в світі.							
9	Прогрес у суспільстві припинився.							
10	Людам байдужі проблеми оточуючих							
11	Моя спільнота - це джерело комфорту.							
12	Мені легко прогнозувати зміни в суспільному житті.							
13	Суспільство не змінюється на краще для таких людей, як я.							
14	Я вірю в те, що оточуючі добрі.							
15	Мені нічого запропонувати суспільству							

Підрахунок балів:

Підрахунок здійснюється шляхом сумування балів за шкалою від 1 до 7 балів:

Абсолютно згоден – 7 балів;

Згоден – 6 балів;

Скоріше згоден – 5 балів;

Важко відповісти – 4 бали;

Скоріше не згоден – 3 бали;

Не згоден – 2 бали;

Абсолютно не згоден – 1 бал.

Підраховуючи бали необхідно інвертувати їх за зворотними питаннями. Зворотні питання відмічені зірочкою (*):

Соціальне прийняття: 3; 10*; 14.

Соціальна актуалізація: 5; 9*; 13*.

Узгодженість з суспільством: 1*; 8*; 12.

Соціальний внесок: 4; 7*; 15*.

Соціальна інтеграція: 2*; 6; 11.

Загальний показник рівня соціального благополуччя розраховується шляхом сумування балів за всіма субшкалами.

Література

1. Бурлачук Л. Ф. Адаптация опросника для диагностики пяти факторов личности / Л. Ф. Бурлачук, Д. К. Королёв // Вопросы психологии – 2000. – № 1. – С. 126–134.
2. Михайлова Е. С. Методика исследования социального интеллекта (Адаптация теста Дж. Гилфорда и М. Салливена): Руководство по использованию / Е. С. Михайлова. – СПб. : АДИС, 1996. – 53 с.
3. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
4. Deci E. L. Hedonia, Eudaimonia, and Well-being: An Introduction / E. L. Deci, R. M. Ryan // Journal of Happiness Studies – 2008. – 9. – P. 1-11.
5. Keyes C. L. M. Social Well-Being / C. L. M. Keyes // Social Psychology Quarterly – 1998. – Vol. 6. – № 2. – P. 121- 140.
6. Keyes C. L. M. The mental health continuum: From languishing to flourishing in life / C. L. M. Keyes // Journal of Health and Social Behavior – 2002. – 43. – P. 207-222.
7. Lamers S. M. A. Positive mental health: Measurement, relevance and implications / S. M. A. Lamers. – Enscheda, the Netherlands: University of Twente, 2012. - 190 p.
8. Pulkkinen L. Socioemotional Development and Health from Adolescence to Adulthood / L. Pulkkinen, J. Kaprio, R. J. Rose. – New York: Cambridge University Press, 2006. – 421 p.
9. Ryan R.M. On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being / R. M. Ryan, E. L. Deci // Annual Reviews Psychology – 2001. – 52. – P. 141-66.
10. Ryff C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being / C. D. Ryff // Journal of Personality and Social Psychology – 1989. – 57. – P. 1069-1081.
11. World Health Organization. Promoting mental health: Concepts, emerging evidence, practice (Summary Report). – Geneva: WHO, 2006. – P-12.

Literatura

1. Burlachuk L. F. Adaptacija oprosnika dlja diagnostiki pjati faktorov lichnosti/ L. F. Burlachuk, D. K. Korol'ov // Voprosy psihologii – 2000. – № 1. – S. 126-134.
2. Mihajlova E. S. Metodika issledovanija social'nogo intellekta (Adaptacija testa Dzh. Gilforda i M. Sallivena): Rukovodstvo po ispol'zovaniju / E. S. Mihajlova. – SPb. : ADIS, 1996. – 53 s.
3. Fetiskin N. P. Social'no-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp / N. P. Fetiskin, V. V. Kozlov, G. M. Manujlov. – M. : Izd-vo Instituta Psihoterapii, 2002. – 490 s.
4. Deci E. L. Hedonia, Eudaimonia, and Well-being: An Introduction / E. L. Deci, R. M. Ryan // Journal of Happiness Studies – 2008. – 9. – P. 1-11.
5. Keyes C. L. M. Social Well-Being / C. L. M. Keyes // Social Psychology Quarterly – 1998. – Vol. 6. – № 2. – P. 121- 140.
6. Keyes C. L. M. The mental health continuum: From languishing to flourishing in life / C. L. M. Keyes // Journal of Health and Social Behavior – 2002. – 43. – P. 207-222.
7. Lamers S. M. A. Positive mental health: Measurement, relevance and implications / S. M. A. Lamers. – Enscheda, the Netherlands: University of Twente, 2012. - 190 p.
8. Pulkkinen L. Socioemotional Development and Health from Adolescence to Adulthood / L. Pulkkinen, J. Kaprio, R. J. Rose. – New York: Cambridge University Press, 2006. – 421 p.
9. Ryan R.M. On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being / R. M. Ryan, E. L. Deci // Annual Reviews Psychology – 2001. – 52. – P. 141-66.
10. Ryff C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being / C. D. Ryff // Journal of Personality and Social Psychology – 1989. – 57. – P. 1069-1081.
11. World Health Organization. Promoting mental health: Concepts, emerging evidence, practice (Summary Report). – Geneva: WHO, 2006. – P-12.

УДК 159.923.2:159.942.

Глубинные тенденции личности родителей лиц с разным уровнем эмоциональной зрелости
Чжао Синь

В статті представлено дослідження актуальної для сучасної психології проблеми – емоційної зрілості особистості. Показано, що чинники батьківської родини є суттєвими у психічному розвитку та становленні психічних структур. Досліджувані розподілено за рівнем емоційної зрілості (низький, середній, високий). Досліджено батьків осіб з різними рівнями емоційної зрілості. Показано, що тематичні домінанти, як показники глибинних тенденцій особистості батьків осіб з різним рівнем емоційної зрілості, пов'язані з останнім. Чим більш негативні глибинні тенденції батьків, тим нижчі показники емоційної зрілості.

Ключові слова: емоційна зрілість, тематичні домінанти, глибинні тенденції особистості, батьки.

В статье представлено исследование актуальной для современной психологии проблемы - эмоциональной зрелости личности. Показано, что факторы родительской семьи являются существенными в психическом развитии и становлении психических структур. Исследуемые распределены по уровню эмоциональной зрелости (низкий, средний, высокий). Исследованы родители лиц с различными уровнями эмоциональной зрелости. Показано, что тематические доминанты, как показатели глубинных тенденций личности родителей лиц с разным уровнем эмоциональной зрелости, связанные с последним. Чем более негативные глубинные тенденции родителей, тем ниже показатели эмоциональной зрелости.

Ключевые слова: эмоциональная зрелость, тематические доминанты, глубинные тенденции личности, родители.

This paper presents a research to actual problems of modern psychology - the emotional maturity of the individual. It is shown that parental family factors are essential in the mental development and the formation of mental structures. The subjects were divided according the level of emotional maturity (low, medium, high). Parents of persons with different levels of emotional maturity were investigated. It is shown that the theme dominant as indicators of underlying trends of person parents individual with different levels of emotional maturity associated with the latter. The more negative underlying trend of parents are the lower are rates of emotional maturity.

Key words: emotional maturity, dominant theme, the underlying trend of individual parents

Исследование проблемы эмоциональной зрелости обусловлено как теоретической, так и практической важностью данной проблемы. Ученые отмечают (В.К. Виллонас, А.М. Леонтьев), что изучение эмоциональной зрелости малоразработанная проблема в психологии. ИмPLICITно феномены эмоциональной зрелости/незрелости описаны в работах, посвященных аспектам страха психологической интимности, синдрому эмоционального холода, феноменам межличностной зависимости/контрзависимости. Эмоциональная незрелость личности приводит к отсутствию коммуникативной компетенции, невозможности к установлению долгосрочных и глубоких отношений с людьми, уплощению мотивации и деятельности. Отдельным и важным аспектом является наличие соматоформных расстройств при отсутствии адекватного эмоционального функционирования. Несмотря на очевидную неразработанность данной проблемы, она изучается лишь фрагментарно и бессистемно.

В ряде работ показано, что родительская семья выступает важным и одним из первых и основных агентов развития и социализации личности (Л.С. Выготский, З.Фрейд, А.Адлер, Дж.Буолби, М.Малер, М.Кляйн, Д.Винникот и др.), именно в рамках семейного взаимодействия усваиваются основные правила поведения, нормы и ценности, происходит обучение практикам повседневной жизни. Влияние родительской семьи на различные сферы функционирования психического показаны в ряде работ последних лет: работа Н.В.Бариновой (2006) [1] посвящена изучению отношения отца как фактору формирования полоролевой Я-концепции; в работе Е.К.Яковенко (2011) [23] показано влияние факторов родительской семьи на психосексуальное развитие девушек; в работе А. А. Реан и Я. Л. Коломинского (2008) [19] показано влияние родительских установок на адаптацию личности; Ю. Зеликова (2002) [3] исследовала феномен отчуждения женщин от своего тела, причины которого состоят в транслировании семьей ограничительных культурных норм; Ю. Денисенко изучала (2008) [6] факторы формирования личностной идентичности в современной семье; Г. Л. Корчова исследовала (2007) [7] роль семьи в формировании сексуальной культуры старшеклассников; А. А. Коцюба провела (2008) [8] анализ ранних воспоминаний женщины, находящейся в зависимых отношениях любви; О. О. Крутикова (2010) [11] исследовала отношения с матерью как фактор конституирования женской идентичности; работа В. П. Левкович (2008) [12] посвящена изучению роли родительской семьи во взаимоотношениях молодых супругов; Т. Б. Хомуленко с соавт. (2007) [21] изучали влияние родительского отношения на особенности познавательного интереса младших школьников.

Итак, семья, выступая первичным институтом социализации через установки, особенности воспитания и типы отношения регулирует становление психического развития. При наполнении психологического пространства детско-родительских отношений иррациональными установками, ограничивающими мифами и сценариями, среди негативных последствий процесса социализации отмечаются усвоения ложных образцов, нарушенных паттернов взаимодействия, негативного эмоционально-оценочного и мотивационного компонента к различным сторонам жизни.

В работе И. Г. Кошлань [10] установлено, что типы эмоциональности членов одной семьи, подростков и их родителей, соединяются с следующими принципами: а) «полного совпадения» - один и тот же

тип эмоциональности диагностирован у всех членов семьи, б) «частичного совпадения» - доминирующие эмоциональные модальности совпадают у некоторых членов семьи (подросток - отец; подросток - мать, мать - отец), в) «общего эмоционального ядра» - совместная доминирующая эмоциональная модальность (или несколько модальностей) у всех членов семьи, г) принцип «взаимного дополнения» - различные типы эмоциональности диагностированы у всех членов семьи. В работе указанного автора показано, что в большинстве случаев типы эмоциональности подростков совпадают с типами эмоциональности одного или обоих родителей (чаще с типом эмоциональности матери как эмоционально значимого взрослого).

В работе А.Б. Холмогоровой с соавт. [22] изучены особенности эмоционального поведения родителей, родительских коммуникаций, индуцирующих отрицательные эмоции у потомков. В результате авторами было выделено семь факторов. Фактор элиминации эмоций описывает эмоциональную сдержанность в семье. Фактор родительской критики описывает критичность родителей по отношению к детям. Фактор индуцирования тревоги описывает повышенную тревогу за детей. Фактор фиксации на негативных переживаниях описывает интолерантность родителей к жалобам детей. Фактор внешнего благополучия описывает насаждение ребенку фасада благополучия. Фактор индуцирования недоверия к людям описывает приучение детей не доверять чужим людям. Фактор семейного перфекционизма описывает стремление родителей поощрять высокие достижения ребенка.

Таким образом, анализ литературы показал наличие влияния родительской семьи на становление различных составляющих психологических структур.

Цель статьи – изучить глубинные тенденции личности родителей индивидов с разным уровнем психологической зрелости.

Описание выборки и методов исследования. В исследовании приняло участие 157 человек, из них 80 лиц женского пола, 77 - мужского, в возрасте от 20 до 25 лет; а также их родители - 314 человек, 157 матерей и 157 отцов, в возрасте от 40 до 58 лет. Все исследуемые воспитывались в полных семьях. 65 исследуемых являлись единственным ребенком в семье. В исследование были включены исследуемые без выраженной соматической и психической патологии. Исследование проводилось на добровольных началах.

По результатам опросника, направленного на диагностику эмоциональной зрелости было сформировано 3 исследовательские группы: группа 1 (далее Гр.1) – 54 человека (34, 54%), у которых диагностирован низкий уровень эмоциональной зрелости; соответственно 54 матери и 54 отца (Группа 1 Р, далее Гр.1 Р); группа 2 (далее Гр.2) – 63 человека (40, 13%) у которых диагностирован средний уровень эмоциональной зрелости; соответственно 63 матери и 63 отца (Группа 2 Р, далее Гр.2 Р); группа 3 (далее Гр.3) – 40 человек (25,48%) у которых диагностирован высокий уровень эмоциональной зрелости; соответственно 40 матерей и 40 отцов (Группа 3 Р, далее Гр.3 Р);

Методы исследования. С целью диагностики эмоциональной зрелости был использован опросник диагностики эмоциональной зрелости (М.А.Пивень) [18], диагностика глубинных тенденций личности осуществлялась при помощи Тематического апперцептивного теста (ТАТ) (тест Г.Мюррея в изложении Д.А.Леонтьева) [13]. Обработка результатов (рассказов) по ТАТ происходила путем вычленения доминирующей темы рассказа.

Результаты исследования и их интерпретация. В результате сравнения количественной вариативности тематических доминант родителей субъектов с разным уровнем эмоциональной зрелости были получены достоверно значимые различия между группами (табл.1,2,3,4).

Таблица 1.

Распределение тематических доминант в группе матерей (%)

Темы	Гр.1РМ	Гр2РМ	Гр3РМ
Бытовые тяготы	16 (30%)	7 (11%)	2(5%)
Обреченность	19 (35%)	7 (11%)	6 (15%)
Стремление вырваться из реальности	22 (41%)	8 (13%)	6 (15%)
Предательство	19 (35%)	10 (16%)	6 (15%)
Недостижимость счастья	30 (56%)	12 (19%)	8 (20%)
Смерть	26 (48%)	12 (19%)	4 (10%)
Потребность в признании	24 (44%)	12 (19%)	4 (10%)
Страх нарушенных личностных границ	17 (31%)	12 (19%)	4 (10%)
Ревность	16 (30%)	8 (13%)	2 (5%)
Бессмысленные надежды	31 (57%)	10 (16%)	2 (5%)
Непослушание детей	22 (41%)	13 (21%)	4 (10%)
Ненужность детям	29 (54%)	14 (22%)	4 (10%)
Апокалиптические / доисторические фабулы	19 (35%)	10 (16%)	4 (10%)
Наказание за грехи	17 (31%)	11 (17%)	3 (8%)
Счастлиное материнство	11 (20%)	24 (38%)	31 (78%)
Любовь	7 (13%)	20 (32%)	26 (65%)
Карьерные достижения	9 (17%)	15 (24%)	26 (65%)
Находки	8 (15%)	20 (32%)	29 (73%)
Счастлиное будущее	3 (6%)	17 (27%)	19 (48%)
Оценивание мужчиной	8 (15%)	20 (32%)	29 (73%)
Путешествие	9 (17%)	19 (30%)	28 (70%)

Таблица 2

Разница в глубинных тенденциях личности матерей (тематические доминанты)

Темы	Гр.1М-Гр.2М	Гр1М-Гр.3М	Гр.2М-3М
Бытовые тяготы	2,24	3,35	1,13
Обреченность	3,18	2,27	-0,57
Стремление вырваться из реальности	3,53	2,82	0,33
Предательство	2,42	2,27	0,12
Недостижимость счастья	4,20	3,61	0,11
Смерть	3,40	4,26	1,28
Потребность в признании	2,99	4,26	1,28
Страх нарушенных личностных границ	1,55	2,62	1,37
Ревность	2,27	3,45	1,37
Бессмысленные надежды	4,85	6,08	1,82
Непослушание детей	2,38	3,55	1,48
Ненужность детям	3,57	4,80	1,67
Апокалиптические / доисторические фавулы	2,42	3,00	0,87
Наказание за грехи	1,77	3,05	1,52
Счастливое материнство	-2,12	-5,83	-4,07
Любовь	-2,48	-5,45	-3,35
Карьерные достижения	-0,96	-4,95	-4,23
Находки	-2,19	-5,97	-4,15
Счастливое будущее	-3,22	-5,00	-2,11
Оценивание мужчиной	-2,19	-5,97	-4,15
Путешествие	-1,77	-5,47	-4,05

Как видно из таблицы, матери группы лиц с низким уровнем эмоциональной зрелости значительно отличаются от матерей лиц со средним и высоким уровнем лиц эмоциональной зрелости. Тематические доминанты, выявленные в рассказах матерей лиц Гр.1, следующие: бытовые проблемы, обреченность, стремление вырваться из реальности, предательство, недостижимость счастья, смерть, потребность в признании, страх нарушения личностных границ, ревность, бессмысленные надежды, непослушание детей, ненужность детям, апокалиптические/доисторические фавулы, наказание за грехи. Таким образом, глубинные тенденции личности матерей Гр.1 негативны, можно думать, что они транслировались своим детям посредством как сознательной, так и бессознательной коммуникации, которая присутствует между ребенком и матерью с первых дней рождения ребенка, инкорпорация эмоционально акцентированных негативных тенденций матери приводит к недоразвитию эмоционального функционирования ее ребенка, что формирует эмоциональную незрелость.

В группе матерей лиц со средним уровнем эмоциональной зрелости тематические доминанты, отображающие глубинные тенденции личности, не имеют явного негативного наполнения по сравнению с матерями Гр.1, но отличаются от группы матерей лиц Гр.3. по позитивно эмоционально окрашенным темам. Таким образом, при отсутствии негативных глубинных тенденций у матерей, а также при отсутствии явно позитивно окрашенных глубинных тенденций, дети получают необходимые, но недостаточные условия для развития высокого уровня эмоциональной зрелости, а достигают только средних показателей последней.

Анализ и сравнение тематических доминант матерей лиц с высоким уровнем эмоциональной зрелости репрезентирует наличие здоровых, позитивных глубинных тенденций личности, из чего можно сделать вывод, что одним из условий эмоциональной зрелости личности являются жизнеутверждающие глубинные тенденции ее матери.

В табл.3 показаны результаты сравнений тематических доминант отцов трех групп исследуемых.

Таблица 3

Распределение тематических доминант в группе отцов (%)

Темы	Гр.1РО	Гр2РО	Гр.3РО
Бытовые тяготы	16 (30%)	2 (3%)	3 (8%)
Обреченность	22 (11%)	6 (10%)	3 (8%)
Наказание	39 (72%)	10 (16%)	10 (25%)
Нападение	40 (74%)	14 (22%)	7 (18%)
Смерть	19 (35%)	9 (14%)	4 (10%)
Предательство	17(31%)	13 (21%)	12 (30%)
Ревность	26 (48%)	9 (14%)	5 (13%)
Клевета	14 (26%)	5 (8%)	5 (13%)
Непонимание	9 (17%)	2 (3%)	5 (13%)
Потеря контроля	19 (35%)	10 (16%)	4 (10%)
Приключения	2 (4%)	19 (30%)	29 (73%)
Личностный рост	0 (0%)	18 (29%)	17 (43%)
Реализация цели	1 (2%)	15 (24%)	15 (38%)
Апокалиптические / доисторические фавулы с тревожным эмоциональным фоном	10 (19%)	13 (21%)	12 (30%)
Женская забота	0 (0%)	8 (13%)	23 (58%)

Таблиця 4
 Разница в глубинных тенденциях личности отцов (тематические доминанты)

Темы	Гр.1РО-Гр.2РО	Гр1РО-Гр.3РО	Гр.2РО-3РО
Бытовые тяготы	4,27	2,85	-0,97
Обреченность	4,08	3,97	0,35
Наказание	6,53	4,71	1,31
Нападение	5,88	5,80	0,58
Смерть	2,66	3,00	1,09
Предательство	1,33	0,15	1,92
Ревность	4,09	3,88	1,90
Клевета	2,68	1,65	-0,75
Непонимание	2,60	1,87	-1,80
Потеря контроля	2,42	3,00	0,87
Приключения	-4,18	-7,91	-4,32
Личностный рост	-6,08	-6,80	-1,44
Реализация цели	-4,02	-5,01	-1,47
Апокалиптические / доисторические фабулы с тревожным эмоциональным фоном	-0,28	-1,29	-1,06
Женская забота	-3,92	-8,25	-4,91

Результаты сравнения трех групп отцов свидетельствуют о достоверно значимых отличиях в тематических доминантах. Отцы лиц Гр.1 (Гр.1.РО) отличаются как от группы 2РО, так и 3РО. Доминирующие темы следующие: бытовые тяготы, обреченность, наказание, нападение, смерть, ревность, клевета, непонимание, потеря контроля. Латентные глубинные тенденции личности отцов, которые при определенных условиях становятся явными, таким образом, влияют на развитие и становление их детей.

В группе отцов лиц Гр.2 (Гр.2 РО) наблюдаются значимые отличия от Гр.3РО по 2-м тематическим доминантам: личностный рост и женская забота. Трактовка данных отличий в контексте нашего исследования между отцами может указывать на то, что личностный рост и принятие женской заботы мужчиной свидетельствует о гармонично развитых сторонах его личности, влияющих на формирование высокого уровня эмоциональной зрелости детей.

Выводы и перспектива дальнейших исследований. Глубинные тенденции личности родителей влияют на уровень эмоциональной зрелости их детей. Чем ниже уровень эмоциональной зрелости личности, тем более негативно содержание глубинных тенденций личности их родителей. Дальнейшие исследования обозначенной проблемы будут направлены на углубление представлений о личности родителей лиц с разным уровнем эмоциональной зрелости, а также на изучение стилей и типов родительского воспитания и его коррелятов с уровнем эмоциональной зрелости.

Литература

1. Барінова Н. В. Психологічні особливості відношення батька як чинник формування статево-рольової «Я»- концепції у дівчат-підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Наталія Вікторівна Барінова ; Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Х., 2006. — 47 с.
2. Боулби Дж. Привязанность / Джон Боулби ; [пер. с англ. Н. Г. Григорьевой, Г. В. Бурменской]. — М. : Гардарики, 2003. — 477 с.
3. В поисках сексуальности: Сборник статей / Под ред. Е. Здравомысловой и А. Темкиной. — СПб. : «Дмитрий Буланин», 2002. — 612 с.
4. Выготский Л. С. Проблема культурного развития ребенка / Л. С. Выготский // Вестник Моск. ун-та. Серия 14, «Психология». — 1991. — № 4. — С. 5—18.
5. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. — М. : Эксмо, 2005. — 135 с.
6. Денисенко Ю. Фактори формування особистісної ідентичності в сучасній сім'ї / Ю. Денисенко // Соціальна психологія. — 2008. — № 2. — С. 124—131.
7. Корчова Г. Л. Роль сім'ї у формуванні сексуальної культури старшокласників / Г. Л. Корчова // Практична психологія та соціальна робота. — 2007. — № 3. — С. 17—20.
8. Коцюба А. А. Анализ ранних воспоминаний женщин, находящихся в зависимых отношениях любви / Анна Александровна Коцюба // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». — 2008. — № 807. — С. 164-172.
9. Кочарян А. С. Синдром «эмоционального холода» в межличностных отношениях : аддиктивный контекст / А. С. Кочарян, Н. Н. Терещенко, Т. С. Асланян, И. В. Гуртовая // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». — 2007. — № 771. — С. 115—119.
10. Кошлань И. Г. Характеристика стиля воспитания в семьях подростков с доминированием эмоциональной модальности «безразличие» / И. Г. Кошлань // Наука і освіта. — 2005. — № 7—8. — С. 128—130.
11. Крутікова О. О. Стосунки з матір'ю як чинник конституювання жіночої ідентичності : авто-

реф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Ольга Олегівна Крутікова ; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2010. — 20 с.

12. Левкович В. П. Роль родительской семьи во взаимоотношениях молодых супругов / В. П. Левкович // Психологические журналы. — 2008. — Т. 29, № 3. — С. 41–47.

13. Леонтьев Д. А. Тематический апперцептивный тест / Д. А. Леонтьев. - М.: Смысл, 2000. — 254 с.

14. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. — К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. — 240 с.

15. Максименко С. Д. Психологічні механізми зародження особистості / С. Д. Максименко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — Вип. 9. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. — С. 3-18.

16. Максименко С. Д. Структура особистості / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. — 2007. — № 1. — С. 1-13.

17. Максименко С. Д. Психологія особистості: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. — К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2007. — 295 с.

18. Півень М. А. Розробка методики діагностики емоційної зрілості особистості / М. А. Півень // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. — Київ, 2013. — Том 11. — Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. — Вип. 7. — Частина 2. — Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2013. — С. 224

19. Реан А. А. Психология адаптации личности / А. А. Реан. — СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. — 479 с. — (Серия «Психология-лучшее»).

20. Терещенко Н. М. Статеворольова структура жіночої тілесної ідентичності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Надія Миколаївна Терещенко; Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Х., 2003. — 19 с.

21. Хомуленко Т. Б. Вплив батьківського відношення на особливості пізнавального інтересу молодших школярів / Т. Б. Хомуленко, О. С. Шукалова // Вісник ХНПУ. Серія «Психологія», 2007. — № 28. — С. 172-179.

22. Холмогорова А. Б. Эмоции и психическое здоровье / А. Б. Холмогорова, Н. Г. Гаранян, П. Шайб, М. Вишинг [интернет ресурс]: Режим доступа гтп://мир.ру/архив_глобал/2011_1_6/номер/номер13.пхп

23. Яковенко О. К. Особливості впливу батьківської родини на психосексуальний розвиток особистості дівчат. — Дис. канд. психол. н. — 19.00.07-педагогічна та вікова психологія. — Х., 2011. — 238 с.

Literatura

1. Barinova N. V. Psihologichni osoblivosti vidnoshennja bat'ka jak chinnik formuvannja statevorol'ovoї «Ja»- koncepcii u divchat-pidlitkiv : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / Natalija Viktorivna Barinova ; Hark. nac. un-t imeni V. N. Karazina. — H., 2006. — 47 s.

2. Boulbi Dzh. Privjazannost' / Dzhon Boulbi ; [per. s angl. N. G. Grigorevoj, G. V. Burmenskoj]. — M. : Gardariki, 2003. — 477 s.

3. V poiskah seksualnosti: Sbornik statej / Pod red. E. Zdravomyslovoj i A. Temkinov. — SPb. : «Dmitrij Bulanin», 2002. — 612 s.

4. Vygotskij L. S. Problema kul'turnogo razvitija rebenka / L. S. Vygotskij // Vestnik Mosk. un-ta. Serija 14, «Psihologija». — 1991. — № 4. — S. 5—18.

5. Vygotskij L. S. Psihologija razvitija cheloveka / L. S. Vygotskij. — M. : Jeksmo, 2005. — 135 s.

6. Denisenko Ju. Faktori formuvannja osobistivnoї identichnosti v suchasnij sim'ї / Ju. Denisenko // Social'na psihologija. — 2008. — № 2. — S. 124—131.

7. Korchova G. L. Rol' sim'ї u formuvanni seksual'noї kul'turi starshoklasnikiv / G. L. Korchova // Praktichna psihologija ta social'na robota. — 2007. — № 3. — S. 17—20.

8. Kocjuba A. A. Analiz rannih vospominanij zhenshhin, nahodjashhihsja v zavisimyh otnoshenijah ljubvi / Anna Aleksandrovna Kocjuba // Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu im. V. N. Karazina. Serija «Psihologija». — 2008. — № 807. — S. 164-172.

9. Kocharjan A. S. Sindrom «jemocional'nogo holoda» v mezhlichnostnyh otnoshenijah : additivnyj kontekst / A. S. Kocharjan, N. N. Tereshhenko, T. S. Aslanjan, I. V. Gurtovaja // Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu im. V. N. Karazina. Serija «Psihologija». — 2007. — № 771. — S. 115—119.

10. Koshlan' I. G. Harakteristika stilja vospitanija v sem'jah podrostkov s dominirovaniem jemocional'noj modal'nosti «bezrazlichie» / I. G. Koshlan' // Nauka i osvita. — 2005. — № 7—8. — S. 128—130.

11. Krutikova O. O. Stosunki z matir'ju jak chinnik konstitujuvannja zhinochoї identichnosti : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.01 «Zagal'na psihologija, istorija psihologii» / Olga Olegivna Krutikova ; Pivdennoukr. nac. ped. un-t im. K. D. Ushins'kogo. — Odessa, 2010. — 20 s.

12. Levkovich V. P. Rol' roditel'skoj sem'i vo vzaimootnoshenijah molodyh suprugov / V. P. Levkovich // Psihologicheskie zhurnaly. — 2008. — Т. 29, № 3. — С. 41–47.

13. Leont'ev D. A. Tematicheskij apperceptivnyj test / D. A. Leont'ev. - M.: Smysl, 2000. — 254 s.

14. Maksimenko S. D. Geneza zdijsnennja osobistosti / S. D. Maksimenko. — K. : Vidavnictvo TOV

«КММ», 2006. — 240 s.

15. Maksimenko S. D. Psihologichni mehanizmi zarodzhennja osobistosti / S. D. Maksimenko // Problemi suchasnoï psihologii : zb. nauk. praċ Kam`janeċ-Podil`ṡkogo nacional`nogo universitetu im. I. Ogienka, Institutu psihologii im. G. S. Kostjuka APN Ukraïni. — Vip. 9. — Kam`janeċ-Podil`ṡkij: Aksioma, 2010. — S. 3-18.

16. Maksimenko S. D. Struktura osobistosti / S. D. Maksimenko // Praktichna psihologija ta social`na robota. — 2007. — № 1. — S. 1-13.

17. Maksimenko S. D. Psihologija osobistosti: Pidruch. dlja stud. vishh. navch. zakl. / S. D. Maksimenko, K. S. Maksimenko, M. V. Papucha. — K. : Vid-vo TOV «KMM», 2007. — 295s.

18. Piven` M. A. Rozrobka metodiki diagnostiki emocijnoï zrilosti osobistosti / M. A. Piven` // Aktual`ni problemi psihologii: zbirnik naukovih praċ Institutu psihologii imeni G. S. Kostjuka. — Kiïv, 2013. — Tom 11. — Psihologija osobistosti. Psihologichna dopomoga osobistosti. — Vip. 7. — Chastina 2. — Nizhin: PP Lisenko M. M., 2013. — S. 224

19. Rean A. A. Psihologija adaptacii lichnosti / A. A. Rean. — SPb. : Prajm-EVROZNAK, 2008. — 479 s. — (Serija «Psihologija-luchshee»).

20. Tereshhenko N. M. Statevorol`ova struktura zhinochoï tilesnoï identichnosti : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk: spec. 19.00.01 «Zagal`na psihologija, istorija psihologii» / Nadija Mikolaïvna Tereshhenko; Hark. nac. un-t imeni V. N. Karazina. — H., 2003. — 19 s.

21. Homulenko T. B. Vpliv bat`kivs`kogo vidnoshennja na osoblivosti piznaval`nogo interesu molodshih shkoljariv / T. B. Homulenko, O. S. Shukalova // Visnik HNPU. Serija «Psihologija», 2007. — № 28. — S. 172-179.

22. Holmogorova A. B. Jemocii i psihicheskoe zdorov`e / A. B. Holmogorova, N. G. Garanjan, P. Shajb, M. Virshing [internet resurs]: Rezhim dostupa http://mprj.ru/archiv_global/2011_1_6/nomer/nomer13.php

23. Jakovenko O. K. Osoblivosti vplivu bat`kivs`koï rodini na psihoseksual`nij rozvitok osobistosti divchat. — Dis. kand. psihol. n. — 19.00.07-pedagogichna ta vikova psihologija. — H., 2011. — 238 s.

УДК 159.923:37.048.4

Сенсожиттєві орієнтації у студентів технічних ВНЗ, які ухвалюють кар'єрне рішення
Штученко І.Є.

В данной статье рассмотрены основные подходы в отечественной и зарубежной психологии, связанные с проблемой смысла жизни применительно к профессиональной сфере. Проанализированы результаты исследований смысложизненных ориентаций студентов технических вузов и их влияние на принятие карьерного решения в процессе обучения в ВУЗе. В группах испытуемых с разной карьерной направленностью выявлены значимые отличия между характеристиками основополагающих жизненных ориентаций: цели в жизни, процесс и результативность, локус контроль жизни.

Ключевые слова: смысл жизни, смысложизненные ориентации, карьерное решение.

В даній статті розглянуто основні підходи у вітчизняній і зарубіжній психології, пов'язані з проблемою сенсу життя стосовно професійної сфери. Проаналізовано результати досліджень сенсожиттєвих орієнтацій студентів технічних ВНЗ та їх вплив на ухвалення кар'єрного рішення в процесі навчання у ВНЗ. У групах досліджуваних із різним кар'єрним спрямуванням виявлено значні відмінності між характеристиками основоположних життєвих орієнтацій: цілі в житті, процес та результативність, локус контролю життя.

Ключові слова: сенс життя, сенсожиттєві орієнтації, кар'єрне рішення.

The article deals with the main approaches of home and foreign psychology, connected with the problem of the meaning of life as applied to the professional sphere. The results of the investigations of the meaning-of-life orientation displayed by the students from higher technical educational institutions and their influence on making decisions as to the students' career while their studying at institutes of higher education have been analysed. Significant differences between the characteristics of the basic orientations have been revealed in the groups, tested according to different career trends, purposes of life, process and efficacy, locus of life control.

Key words: meaning of life, meaning-of-life orientations, making decisions as to career.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Сучасне суспільство зацікавлене в тому, щоб допомогти людині розвивати свій потенціал. Успішність особистісного розвитку тісно пов'язана з осмисленням життя. Нині інтерес до проблеми сенсу життя зростає, що пов'язано з кардинальними змінами суспільства. Юність – відповідальний період формування особистості, який включає усвідомлення сенсу життя та її цілей, період активного пошуку оптимального сенсу життя, період становлення людини як професіонала. Виявлення своїх здібностей та пошук сфери професійної діяльності, в якій особистість зможе себе найбільш ефективно реалізувати – найбільш важлива задача цього періоду життя. Молода людина, вступаючи до ВНЗ, не завжди усвідомлює ступінь вагомості свого вибору або її вибір значною мірою залежить від впливу чинників життєвої ситуації, в якій вона перебуває. «Студент вищого навчального закладу протягом 4-5 років вивчення суспільних наук може ні разу не почути слів «сенс життя»»[5, с.243-244].

Проблема сенсу життя в межах вітчизняних психологічних досліджень зустрічається в роботах Б. Г. Ананьєва, Л.І. Анциферової, Л.І. Божович, Б. С. Братусь, І.С. Кона, Д. О. Леонтьєва, В.Є. Чудновського; посеред зарубіжних психологів зайняла центральне місце в житті і творчості В. Франкла.

Усвідомлювати своє життя не як серію випадкових, розрізнених подій, а як цілісний процес, що має визначений напрямок, послідовність та сенс – одна з найважливіших потреб особистості в юнацькому віці. Вибір професійного майбутнього для молоді є основою самоствердження в суспільстві, одним із головних рішень у житті. Професійна кар'єра може йти за лінією спеціалізації (заглиблення в одну, обрану на початку професійного шляху лінію руху – горизонтальний тип кар'єри) або як посадове просування працівника службовими щаблями – вертикальний тип кар'єри. Після закінчення ВНЗ спеціаліст може розвиватися як у горизонтальному напрямку кар'єри, так і у вертикальному. Можливий також змішаний тип кар'єри (поєднання горизонтального та вертикального напрямку одночасно). Однак без достатньої підготовки в управлінській діяльності спеціаліст буде відчувати значні труднощі. Чим раніш людина усвідомить для себе можливість управлінської діяльності, тим краще вона буде до неї підготовлена. Отже, виявлення особистісних сенсожиттєвих орієнтацій у різних типах кар'єрної спрямованості в період навчання студентів у виші, вплив на формування таких орієнтацій, а також на ухвалення кар'єрного рішення є актуальною темою дослідження.

Мета статті: визначення особливості взаємозв'язку між основоположними життєвими орієнтаціями студентів технічних ВНЗ та кар'єрною спрямованістю.

Теоретичний аналіз досліджень із проблеми. У психології сенс життя вивчається переважно під кутом зору того, як саме і під впливом яких чинників відбувається формування сенсу життя в індивідуальному розвитку людини, а також як сформований сенс життя або його відсутність впливають на життєдіяльність та свідомість особистості.

Визнаючи сенс життя, неможливо його зводити до однієї якоїсь властивості: «бути особистістю», «бути моральним», «бути щасливим», «бути багатим» тощо. Сенс життя людини багатогранний.

Він включає в себе моральність, боротьбу з труднощами – природними, соціальними, людськими, досягнення щастя та відчуття задоволення від самого факту людського існування. Він вимагає від людини постійного розвитку та вдосконалення, здатності приносити добро іншим людям, розвитку справедливого суспільства, збереження та покращення навколишнього середовища.

Поняття сенсу з'явилося в психології на початку 20 сторіччя в роботах З. Фрейда, А. Адлера, К. Юнга. Нині існує безліч різноманітних підходів до проблеми сенсу життя. Одні розуміють під сенсом – інтегративну основу особистості, інші визначають сенс як об'єктивну реальність, що потребує розкриття, треті – як мотиваційну складову поведінки. Множинність визначень говорить про те, що за поняттям сенсу ховається складна, багатогранна сенсова реальність.

К. Обуховський зазначає, що розуміння сенсу життя є необхідною умовою нормального функціонування [7, с. 183].

З точки зору З. Фрейда та С. Фроммасенс людського життя – у прагненні до щастя, любові [10,11].

Ю. Б. Гіппенрейтер розглядає сенс життя як процес, спрямований на повну інтеграцію та координацію мотиваційної сфери особистості [4].

У теорії В. Франкла сенс життя розглядається як природжена мотиваційна тенденція, яка притаманна всім людям та яка є основним двигуном поведінки і розвитку особистості. Людина прагне віднайти сенс та відчуває фрустрацію або екзистенційний вакуум, якщо це прагнення залишається нереалізованим. Відсутність сенсу постає як причина багатьох психічних захворювань та різних видів девіантної поведінки [9].

Д. О. Леонтьєв показав, що сенс утворюється в результаті відображення суб'єктом відносин, наявних між ним і тим, на що його дії спрямовані як на свій безпосередній результат (мету). Саме відношення мотиву до мети, зазначає Д. О. Леонтьєв, породжує особистісний сенс; підкреслює при цьому, що сенсоутворююча функція в цьому відношенні належить мотиву. Виникаючи в діяльності, сенс стає одиницями людської свідомості, що її «утворюють» [6].

В.Є. Чудновський вважає, що проблема сенсу життя – це проблема усвідомлення людиною своїх здібностей, постановка реальних цілей. В.Є. Чудновський виділяє два вікові рубежі, коли питання про сенс життя людина ставить собі особливо часто: старість, коли вони звучать як «звіт» про прожиті життя, і молодість, коли все попереду і людина будує свої плани на майбутнє [12]. В.Є. Чудновський назвав цей період «зоною особливої чутливості», оскільки однією із особливостей юнацького віку є актуалізація прагнення «знайти себе» [3, с. 21].

Б. С. Братусь та С. Л. Рубінштейн говорять про сенс життя як про мотив, пов'язаний з досягненнями в соціальній сфері. Згідно з Б. С. Братусь набуття справжнього сенсу життя пов'язане з виходом за межі вузького «я», служінням суспільству, другим людям [1, с. 47]. Для С. Л. Рубінштейна сенс людського життя – бути джерелом світла та тепла для людей, бути перетворювачем життя, викорчувувати із нього всяку скверну та безперервно удосконалювати життя [8].

На думку Л. І. Анциферової, якщо сенсом життя стає професійна діяльність, то завдяки своїй «залученості» людина досягає в ній високої майстерності. У цьому випадку професійна діяльність стає основою життєвого самовизначення, засобом самоактуалізації особистості [1, с. 32]. Відбувається ніби зближення, з'єднання вимог професії та проявів індивідуальності. Ця взаємообумовленість, взаємодоповненість професійної діяльності та індивідуальності – вагомий чинник становлення оптимального сенсу життя.

Студентський вік – це сензитивний період для розвитку основних потенцій людини як особистості, в тому числі професійних. Власне в цей період більшість людей мають справу з вибором професії, кар'єри, намічають життєві цілі та починають їх здійснювати.

Прагнення зробити кар'єру – невід'ємне бажання людини, орієнтованої на реалізацію свого особистісного потенціалу. Тому для кожного важливо усвідомити свої кар'єрні орієнтації - певний сенс, який людина хоче реалізувати при виборі та побудові своєї кар'єри – і зрозуміти, чого вона бажає досягти в житті насправді. Це важливо і для того, щоб професійне самовизначення не виявилось помилковим, а його підсумки були продуктивними. Задоволення професійною діяльністю, залученість до неї стають джерелом самоповаги, необхідною умовою оптимального сенсу життя.

Таким чином, здійснений теоретичний аналіз матеріалу з цієї проблеми показав, що аспект сенсожиттєвих цілей майбутніх інженерів із різною кар'єрною спрямованістю залишається недостатньо дослідженим, що викликало потребу здійснити дослідження з метою визначення особливостей сенсожиттєвих цілей у майбутніх інженерів з різною кар'єрною спрямованістю.

Завдання нинішнього дослідження:

- визначити спрямованість кар'єрних орієнтацій у майбутніх інженерів;
- визначити та проаналізувати характеристики сенсожиттєвих орієнтацій у студентів технічних ВНЗ із різною кар'єрною спрямованістю
- визначити особливості взаємозв'язку між основоположними життєвими орієнтаціями студентів технічних ВНЗ та кар'єрною спрямованістю.

Для визначення сенсожиттєвих орієнтацій у студентів нами здійснено емпіричне дослідження. У дослідженні брали участь 271 студент (юнаки і дівчата у віці 18-20 років), які навчаються в НТУ «ХПІ» на факультетах «Комп'ютерно-інформаційні технології» та «Інженерно-фізичний».

Методи дослідження. Як діагностичні інструменти були використані такі методи:

- теоретичні: аналіз, узагальнення та систематизація наукових даних;
 - емпіричні: 1. Опитувальник «Якорі кар'єри» (Е. Шейна); 2. Тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтьєва, що являє собою адаптовану версію тесту «Мета у житті» Дж. Крамбо та Л.Махолика (основа – концепція Віктора Франкла);
 - статистичні: метод середніх арифметичних, t – критерій Стьюдента.

Методика «Якорі кар'єри» призначена для виявлення спрямованості ціннісних орієнтацій у кар'єрі: професійна компетентність, менеджмент, автономія, стабільність, служіння, виклик, інтеграція стилів життя, підприємництво. За підсумками методики нами були визначені провідні кар'єрні орієнтації студентів – майбутніх інженерів.

За результатами методики Е. Шейна «Якорі кар'єри» усі досліджувані були поділені на 4 групи: 1) група осіб, у яких переважає спрямованість – «професійна компетентність» (П); 2) група осіб, у яких переважає спрямованість – «менеджмент» (М); 3) група осіб, у яких переважає два спрямування одночасно – «професійна компетентність» та «менеджмент» (П+М); 4) невизначена частина студентів (Н).

Тест СЖО включає в себе 5 чинників, які можна розглянути як складники сенсу життя особистості. Перші три категорії в таблиці співвідносяться з метою в житті (майбутнє), процесом (теперішнє) та результатом життя (минуле). Два інших чинники характеризують локус контролю, причому один з них характеризує загальне світоглядне переконання, що контроль можливий – локус контролю життя (керування життям), а інший відображає віру у власну здатність здійснювати такий контроль – локус контролю-Я (Я – хазяїн свого життя).

За результатами тесту були визначені характеристики сенсожиттєвих орієнтацій в усіх групах досліджуваних.

Отримані результати представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Середні показники сенсожиттєвих цілей у студентів ($\bar{X} \pm \sigma$)

	П (N= 48)	М (N= 97)	П+М (N= 75)	Н (N=51)
1.Цілі в житті	31,961±6,128	32,203±5,635	34,846±5,627	28,851±7,118
2.Процес життя	29,038±7,318	31,481±6,172	32,487±4,850	27,740±8,537
3.Результативність життя	25,577±5,330	26,282±4,701	27,092±3,954	24,518±5,726
4.Локус контролю-Я	20,730±3,736	21,703±3,928	22,512±3,977	19,185±4,624
5.Локус контролю-життя	31,846±5,057	31,592±6,419	33,128±5,888	29,444±6,040
6.Загальний ОЖ	101,692± 17,402	105,500± 14,970	108,923± 14,598	95,963± 19,659

Найвищі показники сенсожиттєвих орієнтацій спостерігаються у групі респондентів, у яких переважає дві спрямованості одночасно: «професійна компетентність» та «менеджмент» з усіх 5 чинників, що свідчить про наявність цілей на майбутнє, сприйняття процесу життя як емоційно насиченого і наповненого змістом, минуле – продуктивна частина життя, своєрідний трамплін для реалізації життєвих цілей. Минуле, теперішнє і майбутнє співіснують у цілісності, єдності та взаємодії. Ця частина досліджуваних відчуває спроможність впливати на важливі події у своєму житті, можливість керування ними, ці люди відчувають свою відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя в цілому.

Друге місце за показниками сенсожиттєвих орієнтацій посіла група досліджуваних із спрямованістю «менеджмент», третє – із спрямованістю «професійна компетентність». Це свідчить про те, що досліджувані групи «менеджмент» відносно групи «професійна компетентність» мають більш прозорі цілі, їхнє сьогодення наповнене подіями, враженнями, переживаннями, що їх супроводжують. Вони більш урівноважені, емоційно стабільні; вважають, що важливі ситуації в житті є наслідком їхніх власних дій, якими вони можуть керувати.

Найменші показники виявлені в групі досліджуваних із невизначеною кар'єрною спрямованістю, що свідчить про відсутність у них необхідних цілей на майбутнє, невдоволеність своїм теперішнім життям як таким, що недостатньо насичено змістом. Респонденти цієї групи не відчувають себе достатньо спроможними контролювати своє життя, вільно ухвалювати рішення. Майбутньому приділяється мало уваги. Такий стан речей може пояснюватися певним страхом молоді перед його невизначеністю. Молодій людині важливо навчитись правильно сприймати час, керувати ним, відчувати його цінність, бо гармонійне сприйняття часу дає потужний енергетичний заряд життю.

На підставі здійсненого дослідження можна стверджувати, що сенсожиттєві цілі, які ставить перед собою особистість, впливають на кар'єрне рішення.

В таблиці 2 відображено оцінку достовірності відмінностей між групами досліджуваних (за t – критерієм Стьюдента).

Таблиця 2

Оцінка достовірності відмінностей між групами досліджуваних (за t – критерієм Стьюдента)

	t (М-П)	t (М-Н)	t (М-П+М)	t (П+М-Н)	t (П+М-П)	t (П-Н)
Загальний ОЖ	1,407	3,459***	1,506	4,402***	2,645**	1,616
Цілі в житті	0,213	3,312***	3,117**	5,446***	2,433*	2,425*
Процес життя	2,246*	3,275**	1,214	4,137***	3,207**	0,819
Результативність життя	0,818	1,982*	1,365	3,389***	2,074*	1,063
Локус контролю-Я	1,506	3,654***	2,248*	5,068***	3,196**	1,941
Локус контролю-життя	0,314	2,073*	1,725	3,579***	1,312	2,212*

Примітка: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$ – міра достовірності відмінностей за t – критерієм Стьюдента.

Між групами досліджуваних із переважанням двох спрямованостей одночасно – «професійна компетентність» та «менеджмент» – та групою з невизначеною кар'єрною спрямованістю визначені статистично значущі відмінності за всіма показниками характеристик сенсожиттєвих орієнтацій. Існують також значущі відмінності між групою досліджуваних зі спрямованістю «менеджмент» та групою з невизначеною кар'єрною спрямованістю за показниками «загальний ОЖ», «цілі в житті», «локус контролю-Я». Існують відмінності між іншими групами досліджуваних за деякими показниками характеристик сенсожиттєвих орієнтацій.

Таким чином, можна зробити такі висновки:

- поняття «сєнс життя» розглядається з різних точок зору: як розуміння та усвідомлення своїх можливостей, як мотиваційна складова для розвитку особистості; як потреба відчувати себе щасливим; як можливість перетворювати життя;
- виділено групи досліджуваних з різним провідним кар'єрним спрямуванням: «професійна компетентність», «менеджмент», «професійна компетентність» та «менеджмент» одночасно та невизначена частина досліджуваних;
- виявлено значні відмінності характеристик сенсожиттєвих цілей у студентів із різною кар'єрною спрямованістю: у респондентів, які належать до групи з перевагою двох спрямованостей одночасно – «професійна компетентність» та «менеджмент» – виявлені найвищі показники характеристик сенсожиттєвих орієнтацій, що свідчить про спрямованість на набуття професійної компетентності в обраній технічній професійній сфері, наявність цілей на майбутнє та здатність керування процесами життя; респонденти, в яких переважає спрямованість «менеджмент», мають більшу цілеспрямованість, стабільність ніж група досліджуваних із перевагою «професійна компетентність», респонденти, які належать до групи з невизначеною кар'єрною спрямованістю, мають найнижчі показники характеристик сенсожиттєвих орієнтацій, що свідчить про недостатній рівень необхідних цілей на майбутнє, вони відчують себе недостатньо спроможними контролювати своє життя.

Таким чином, група, що усвідомлює різноманітні можливості побудови кар'єри (професійної та управлінської одночасно), володіє більш вираженою загальною цілеспрямованістю та відчуттям контролю за життям. Інші групи досліджуваних («професійна компетентність», «менеджмент», невизначена частина) потребують психологічного коригування щодо усвідомлення власних сенсожиттєвих орієнтирів під час входження у професійне життя.

Вплив на механізми формування сенсожиттєвих орієнтацій особистості у період навчання у ВНЗ має велике значення для подальшого професійного становлення. Молоді люди не завжди можуть самостійно аналізувати особисті блокуючі чинники розвитку, саме тут необхідна психологічна допомога.

Подальшою перспективою є розроблення системи психологічного супроводу студентів у період навчання у ВНЗ: актуалізація сенсу життя, визначення кар'єрної спрямованості, усвідомлення та корекція кар'єрного рішення.

Література:

1. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», издание 2-е, испр. и доп., 2006. - 512с.
2. Братусь Б.С. Аномалии личности. – М.: Мысль, 1988 – 301 с.
3. Вайзер Г.А., Чудновский В.Э. Смысл жизни и акме: 15 лет поиска / Г.А.Вайзер, В.Э.Чудновский.

- М.; Обнинск: ИГ-СОЦИН, 2010. – 72с.
4. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
 5. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Л. Н. Коган. – Москва: Мысль, 1984. – 252 с.
 6. Леонтьев Д. А. Психология смысла. – М.: Смысл, 2003, 488 с.
 7. Обуховский К. Психология влечений человека. – М.: Прогресс, 1971. – 247с.
 8. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1976 – 416 с.
 9. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: пер. с англ. и нем. / общ. ред. Л. Я. Грозмана, Д. А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368с.
 10. Фромм Э. Иметь или быть. – М.: Прогресс, 1986
 11. Фрейд З. Недовольство в культуре // перевод А. М. Руткевича; М., 1974. URL: http://bookz.ru/authors/zigmund-freid/nedovol__330/1-nedovol__330.html (Дата обращения 9.10.2012)
 12. Чудновский В. Э. Становление личности и проблема смысла жизни : избранные труды / Чудновский В. Э. – Москва : МПСИ ; Воронеж : Модэк, 2006. – 768 с.

Literatura :

1. Antsy`ferova L.I. Rozvy`tokosoby`stositaprobemy`gerontopsy`khologiyi. – М.: Vy`d-vo «Insty`tutpsy`khologiyi RAN», vy`davny`tstvo 2-e, vy`pr. tadop., 2006. - 512s.
2. Bratus` B.S. Anomaliyiosoby`stosti. – М.: My`sl`, 1988 – 301 s.
3. Vajzer G.A., Chudnovs`ky`j V.Ye. Senszhy`ttyataakme: 15 rokovposhuku / G. A. Vajzer, V.Ye. Chudnovs`ky`j. – М.; Obninsk: IG-SOTSY`N, 2010. – 72s.
4. Gippenrejtter Yu. B. Vvedennya v zagal`nupsy`khologiyu. Kurslektzij. – М.: CheRo, 2002. – 336 s.
5. Kogan L. M. Tsil`tasenzhy`ttyalyudy`ny` / L.N. Kogan. – Moskva: My`sl`, 1984. – 252 s.
6. Leont`yev D. O. Psy`khologiyasensu. – М.: Smy`sl, 2003, 488 s.
7. Obukhovs`ky`j K. Psy`khologiyavablennyalyudy`ny`. – М.: Progres, 1971. – 247s.
8. Rubinshtejn S. L. Problemy`zagal`noyipsy`khologiyi. – М.: Pedagogika, 1976 – 416 s.
9. Frankl V. Lyudy`na v poshukaxsensu: Zbirny`k: per. s angl. tanem. / zag. red. L. Ya. Grozmana, D. O. Leont`yeva. – М.: Progres, 1990. – 368s.
10. Fromm Ye. Maty`abobuty`. – М.: Progres, 1986
11. Frejd Z. Nezdovolenist` u kul`turi // pereklad O. M. Rutkevy`cha; М., 1974. URL: http://bookz.ru/authors/zigmund-freid/nedovol__330/1-nedovol__330.html (Dataobrashcheny`ya 9.10.2012)
12. Chudnovs`ky`j V.Ye. Stavlennyaosoby`stositaprobemasensuzhy`ttya : vy`branitrudny` / Chudnovs`ky`j V.Ye. – Moskva : MPSY` ; Voronezh : Modyek, 2006. – 768 s.

УДК 159.923.2:[378.035:316.46]:378.014.553

Психологічні особливості лідерів студентського самоврядування

Яновська С.Г., Туренко Р.Л.

У статті визначено психологічні особливості особистості студентів, які є лідерами студентського самоврядування. Показано, що «правила життя» студентів-лідерів пов'язані з формуванням вмінь та навичок, що сприяють організації ефективної співпраці в студентському колективі та розвивають особистісні якості важливі для ефективного лідерства. Лідери студентського самоврядування в порівнянні зі студентами, які не займаються громадською роботою більш впевнені у собі, в ієрархії цінностей на першому місці стоїть цінність «пізнання», а найбільш доступним є «активне діяльне життя».

Ключові слова: лідер, психологічні особливості особистості, студентське самоврядування.

В статье представлены психологические особенности личности студентов, которые активно участвуют в студенческом самоуправлении. Показано, что «правила жизни» студентов-лидеров связаны с формированием умений и навыков, **важных для эффективного лидерства, способствующих организации сотрудничества в студенческом коллективе.** Лидеры студенческого самоуправления по сравнению со студентами, которые не занимаются общественной работой, более уверены в себе, в иерархии ценностей на первом месте стоит ценность «познания», а наиболее доступной является «активная деятельная жизнь».

Ключевые слова: лидер, психологические особенности личности, студенческое самоуправление.

The psychological features of personality of students actively participating in student self-government are presented in the article. It is shown that the «rules of life» of students-leaders are related to forming of abilities and skills important for effective leadership, contributing to collaboration organization in a student group. Leaders of student self-government as compared to students which are not engaged in social work are more self-confident, in the hierarchy of values the value of «cognition» is on the first place, and most accessible is «active life».

Keywords: leader, psychological features of personality, student self-government.

Постійне прискорення темпу життя, динамічний розвиток інформаційного середовища, нові потреби і запити суспільства ставлять нові завдання перед вишами України. Одним з найважливіших завдань є розвиток лідерських якостей студентів, які дозволять молодій людині впевнено пройти етап професійно-особистісного становлення у ВНЗ, сформувати такі важливі для роботодавців якості, як: вміння працювати в команді, організаційні та комунікативні навички. Адже сучасний ринок праці потребує кадрів, що володіють поряд з високим рівнем професійної підготовки, також і лідерським потенціалом.

Однак, молодь у роки студентства часто не володіє достатньою самостійністю, ініціативністю. Багато молодих людей не готові до реалізації свого лідерського потенціалу. **Розвиток лідерських якостей студентів у діяльності студентського самоврядування дозволить вирішити завдання підготовки високоєфективних лідерів, здатних гнучко і у випереджаючому режимі реагувати на запити суспільства і потреби держави.**

Актуальність дослідження також обумовлена і протиріччям між потребою суспільства в ефективному лідерстві і недостатньому науково-теоретичному супроводу розвитку лідерських якостей молоді на етапі вузівського навчання. У тому числі, залишаються невивченими можливості студентського самоврядування як чинника розвитку лідерських якостей особистості студента.

Проблеми лідерства є міждисциплінарною. Її дослідженню приділяли увагу соціологи, педагоги, психологи. Так, З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг вивчали несвідомі аспекти лідерства; Г. Ласуелл, Б. Скіннер та ін. - особливості свідомості політичних лідерів; Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фромм та ін. - взаємовідносини харизматичних лідерів і їх послідовників; соціологи К. Ходжкінсон, Г. Фейерхольм, Т. і С. Кучмарські провели порівняльний соціокультурний аналіз ціннісних концепцій лідерства та ін.. Особливість вітчизняних досліджень лідерства полягає в його прив'язці або до політичного (І. В. Злобін, О. В. Свтихий, Г. В. Левін та ін.), або до управлінського лідерства (В. А. Розанова, Б. Д. Паригін, В. А. Петровський, М. Г. Ярошевський та ін.) Разом з тим, необхідно відзначити, що з 80-х років минулого століття спостерігається інтерес до досліджуваної проблеми, але вивчення студентського лідерства не отримало належного розвитку. Аналіз праць Б. Г. Ананьєва, І. П. Гладиліної, Г. М. Корольової, Ю. Н. Кулюткіна, І. І. Легостаєва, Е. І. Сокольникової, О. К. Дусавицького, Г. П. Сканіцької, Д. І. Фельдштейна та ін., що характеризує специфіку студентства, дозволяє виявити передумови ефективного розвитку лідерських якостей людей даної вікової категорії.

Таким чином, аналіз наукової літератури показав, що в даний час існує значна кількість наукових праць щодо лідерства студентської молоді, але роль студентського самоврядування як чинника розвитку особистості лідера залишається маловивченою.

Мета дослідження: визначення психологічних особливостей особистості студентів, які є лідерами студентського самоврядування.

У дослідженні узяли участь 52 студента у віці від 17 до 23 років, які навчаються у Харківському

національному університеті імені В. Н. Каразіна. Усі вони є представниками різних факультетів університету і вчать з 2 по 5 курс. Досліджуваних було розподілено на дві групи. Експериментальна група - лідери студентського самоврядування. Контрольна група - студенти університету, котрі не мають відношення до організації студентського самоврядування.

Для досягнення поставленої мети було використано такі методи та методики: метод анкетування, для визначення правил, котрими повинні користуватися лідери самоврядних організацій в своїй діяльності; методика особистісного диференціала (адаптована в НДІ ім. В. М. Бехтерева); методика «Рівень співвідношення «цінності» та «доступності» у різноманітних життєвих сферах» О.Б. Фанталової.

Дані, що були отримані за допомогою методу анкетування розкрили основні «правила життя» лідерів студентського самоврядування та уявлення щодо цих «правил» у студентів, які не входять до самоврядних організацій. Саме у вигляді цих правил лідери студентських організацій демонструють нам свій досвід, котрий вони вивели для себе спілкуючись із однокласниками, іншими лідерами, викладачами та адміністрацією університету. Адже спілкування та робота з людьми в якості лідера органів студентського самоврядування надала їм позитивний досвід, котрий вплинув на розвиток особистості. Важливо також прослідкувати й ті джерела, з котрих було виведено ті чи інші правила. Ще одним показником, є вік, в котрому це правило було виділено лідером.

Було проаналізовано 265 правил, якими керуються лідери студентського самоврядування та студенти, що не входять до громадських організацій ВНЗ. В середньому в групі лідерів правил декілька більше (в середньому 6,4 правила на людину), ніж в групі студентів, що не входять до самоврядних організацій (в середньому 3,8 правил на людину). Такі результати можуть говорити про більшу сформованість, або про більшу усвідомленість життєвих правил у студентів-лідерів. Оцінка достовірності розходжень за допомогою t-тесту Стьюдента статистично підтверджує даний висновок ($t = 2,207, p \leq 0,03$). Список правил, що були наведені студентами-лідерами представлений в таблиці 1.

Таблиця 1

Частотний розподіл даних отриманих за методом анкетування у групі лідерів студентського самоврядування

Правила	Частотний розподіл даних
1)Завжди уважно слухати думки оточуючих	11,92 %
2)У будь – якій ситуації бути впевненим у собі	10,60 %
3)Формувати відчуття довіри у студентів	10,60 %
4)Бути цілеспрямованим	9,93 %
5)Вміти співпрацювати з людьми	7,95 %
6)Показувати на своєму прикладі	7,28 %
7)Вміти мотивувати студентів до співробітництва	5,96 %
8)Завжди доводити діло до кінця	5,96 %
9)Відноситись до всіх однаково добре	3,97 %
10)Формувати відчуття команди	3,31 %
11)Перевіряти свою роботу декілька разів	3,31 %
12)Відповідально відноситись до своєї роботи	3,31 %
13)Слідкувати за своїм зовнішнім виглядом	1,99 %
14)Працювати з ентузіазмом	1,99 %
15)Не використовувати свою владу у особистих цілях	1,99 %
16)Приводити яркі приклади для переконання	1,32 %
17)Жертвувати своїм вільним часом заради роботи	1,32 %
18)Володіти ораторським мистецтвом	1,32 %
19)Прислухатися до думки керівників	1,32 %
20)Міркувати наперед	0,66 %
21)Не боятися змін	0,66 %
22)Вміти володіти своїми почуттями	0,66 %
23)Підвищувати рівень професійних знань	0,66 %
24)Бути заповзятливим	0,66 %
25)Сумлінно виконувати свою роботу	0,66 %
26)Не боятися бути ініціатором	0,66 %
27)Бути оптимістом	0,66 %

Як ми бачимо, основні правила студентських лідерів пов'язані з можливістю реалізувати свою адміністративну та організаційну функції. Найголовнішими правилами, котрі виділили усі лідери, є «вміння слухати думки інших», «бути впевненим у будь – якій ситуації», «формувати відчуття довіри у студентів», «бути цілеспрямованим», «вміти співпрацювати з людьми», «показувати на своєму прикладі» та «вміти мотивувати студентів до співробітництва». Саме завдяки наявності цих життєвих

правил, вони мають можливість знати потреби інших студентів та використовувати ці знання у своїй роботі ініціюючи та мотивуючи оточуючих. Важним моментом є також і те, що реалізація будь яких заходів лідерів проводиться командою і, саме, відчуття згуртованості команди і мислення в одному напрямку заради однієї цілі підвищує ймовірність її досягнення. Тому це правило теж було відмічено. Усі інші правила пов'язані з якістю виконання роботи, її довершеністю та схвальністю, насамперед, самим лідером. Бо саме задоволеність виконаною роботою надає натхнення для подальших звершень студентському лідеру.

Основним джерелом правил, котрі були виділені лідерами, є особистість самого лідера. Отже, студенти-лідери частіше приписують собі авторство життєвих правил, і тим самим беруть на себе відповідальність за їх істинність. Також в якості джерел лідери студентського самоврядування вказують на інших лідерів та викладачів університету, які готові поділитися своїм досвідом. Певний вплив на формування «правил життя» має близьке оточення студентів: їхні батьки, однолітки та друзі. Усі правила були засвоєні в певний віковий період життя. Важливо, що всі правила, які пов'язані з реалізацією функції лідера, були засвоєні у період активної роботи в органах студентського самоврядування

Студенти, які не є лідерами студентського самоврядування, вважають, що головним правилом життя лідерів є демонстрація особистісних якостей лідера: відкритості, відповідальності, впевненості, активності, цілеспрямованості та дружелюбності. Обидві досліджувані групи відмітили важливість ораторських здібностей для лідерів та наявності вміння знаходити вихід з будь – якої ситуації. Головним джерелом правил за думкою студентів є сам студент-лідер, проте й особистість викладача є не менш важливою.

Отже «правила життя» лідерів студентського самоврядування є достатньо усвідомленими, пов'язані з формуванням вмінь та навичок, що сприяють організації ефективної співпраці в студентському колективі, розвивають особистісні якості важливі для ефективного лідерства та засвоєні у період плідної роботи в органах самоврядних організацій. Студенти-лідери частіше приписують собі авторство життєвих правил, і тим самим беруть на себе відповідальність за їх істинність.

Розподіл даних за методикою особистісного диференціалу не визначив значущих розбіжностей за факторами «Оцінки» та «Сили», проте у лідерів студентського самоврядування ці показники дещо вищі. За фактором «Активність» було визначено значущі розбіжності (див. табл.2). Отже лідери студентського самоврядування в порівнянні зі студентами не-лідерами більш активні та готові до спілкування з оточенням.

Таблиця 2

Середньостатистичні дані оцінно – самооцінних характеристик досліджуваних за методом «Особистісний диференціал»

Групи	О	С	А
Лідери	12,12	8,8	11,84
Не-лідери	13,44	7,8	7,24

За методикою «Рівень співвідношення «цінності» та «доступності» у різноманітних життєвих сферах» О.Б. Фанталової було отримано такі результати. Результати подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Середньостатистичні дані досліджуваних за методикою «Рівень співвідношення «цінності» та «доступності» у різних життєвих сферах»

Цінність	Лідери		Не-лідери	
	Цінно	Доступно	Цінно	Доступно
Активне, діяльне життя	7,28	7,08	3,72	6,44
Здоров'я (фізичне та психічне)	6,52	5,76	7,52	5,48
Цікава робота	5,44	5,36	4,72	4,08
Краса природи та мистецтва	2,16	5,08	2,56	6,64
Любов	5,84	3,48	7,12	4,16
Матеріально – забезпечене життя	6,28	4,04	5,28	3,8
Наявність хороших та вірних друзів	6,72	8,32	7,04	8,08
Впевненість у собі	6,24	6,92	5,36	5,76
Пізнання	5,8	9,32	4,6	8,64
Свобода	3,88	4,76	5,12	5,8
Щасливе сімейне життя	8,76	1,72	8,88	1,56
Творчість (можливість творчої діяльності)	3,84	7,24	4,28	6,2

Найбільш пріоритетною цінністю, але недоступною для двох груп є цінність «щасливе сімейне життя», адже більше 60% досліджуваних студентів – це дівчата. Далі йдуть цінності «здоров'я», «наявність хороших та вірних друзів» та «матеріально – забезпечене життя», що є важливими для всіх студентів. Далі, ми бачимо розбіжності між двома групами. Так, для студентів, що є лідерами самоврядних організацій цінності «впевненість у собі», «цікава робота», «пізнання» та «активне діяльне життя» є достатньо цінними і доступними. Завдяки участі у самоврядних організаціях вони

мають можливість активно проявляти себе у роботі та втілювати свої задуми. Насичене життя та прагнення до самовдосконалення сприяє розвитку їх професійних та лідерських якостей.

В групі лідерів студентського самоврядування найбільш доступними є такі цінності як «активне діяльне життя», «краса природи та мистецтва», «творчість», пізнання та «наявність хороших та вірних друзів». Недоступними є цінності «любові», «матеріального благополуччя» та «щасливого сімейного життя». За іншими показниками приблизно однаково ступінь цінності і доступності.

Нами було визначено співвідношення між показниками «Цінності» і «Доступності». Обидві досліджувані групи мають низький рівень дезінтеграції у мотиваційно-особистісній сфері, досліджувані задоволені своєю життєвою ситуацією та не мають проблем із самореалізацією та внутрішньою ідентичністю. В обох групах існує внутрішній конфлікт у сфері щасливого сімейного життя (цінно, але не доступно). Проте в групі студентів, що не є лідерами студентського самоврядування, спостерігається «становище внутрішнього вакууму» у сфері активного діяльного життя та пізнання (доступно, але не цінно).

Було визначено значущі відмінності за досліджуваними показниками між двома групами. В групі студентів – лідерів значущо більше показники цінностей «впевненості у собі» ($p \leq 0,05$) та «пізнання» ($p \leq 0,05$), більш доступним для них є «активне діяльне життя» ($p \leq 0,002$) та «цікава робота» ($p \leq 0,05$). Також, значущо більшими є значення за фактором «Активність» ($p \leq 0,001$). В групі студентів, які не є лідерами студентського самоврядування, значущо більше показники цінності «любов» ($p \leq 0,006$), а більш доступними для них є «краса природи та мистецтва» ($p \leq 0,008$), «свобода» ($p \leq 0,05$) та «творчість» ($p \leq 0,03$).

Отже, лідери студентського самоврядування в порівнянні зі студентами, які не займаються громадською роботою є більш впевненими у собі, для них важливе пізнання, що реалізується завдяки участі в науковому товаристві, профспілковій організації та роботі в навчальній частині. Вони мають більші прагнення до самонавчання, аніж інші студенти. Лідери студентського самоврядування мають усі можливості щодо активного діяльного життя і мають цікаву роботу, адже вони постійно приймають участь у проєктах факультету та університету. Студенти, котрі не приймають участі у самоврядних організаціях, більше стурбовані любовним відносинам, ніж студенти лідери. Вони цінують природу, мистецтво і свободу, вільно розпоряджаються своїм часом, не витрачають його на виконання громадських обов'язків в організаціях самоврядування. Таким чином особистісні якості студентів, які входять до самоврядних організацій мають деякі відмінності в порівнянні зі звичайними студентами.

В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

«Правила життя» лідерів студентського самоврядування є достатньо усвідомленими, пов'язані з формуванням вмінь та навичок, що сприяють організації ефективної співпраці в студентському колективі, розвивають особистісні якості важливі для ефективного лідерства та засвоєні у період плідної роботи в органах самоврядних організацій. Студенти-лідери частіше приписують собі авторство життєвих правил, і тим самим беруть на себе відповідальність за їх істинність.

Ціннісно-сміслова сфера особистості студентів-лідерів самоврядних організацій має складну структуру та різні рівні конфліктності, що впливають на її функціонування, та відрізняється від показників студентів, які не займаються громадською діяльністю.

Перспектива подальшого дослідження може бути пов'язана зі створенням програми щодо активного включення більшої кількості студентів до роботи в органах студентського самоврядування та формування їх лідерських якостей.

Література

1. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. М., 1980. - 272с.
2. Бендас Т.В. Психология лидерства / Т.В. Бендас: Учебное пособие. СПб.: Питер, 2009. - 448 с.
3. Боков Д.А. История развития студенческого самоуправления в отечественной высшей школе / Д.А. Боков // Российский научный журнал. - 2008. - №5. - С. 21-29.
4. Вебер М. Харизматическое господство / М. Вебер. М., 2008. - 342с.
5. Евтихов О. В. Стратегии и приемы лидерства: теория и практика / О.В. Евтихов. — СПб.: Речь, 2007. — 238 с.
6. Кенджери Дж. П. Использование лидером власти личного авторитета или власти законных полномочий / Дж.П. Кенджери // Психологический журнал. - 1996. - №7. - С.49-56.
7. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б.Д. Парыгин. СПб.: Речь. 1999. - 592с.
8. Трейси Б. Личность лидера / Б. Трейси, Ф. Шеелен / Перевод с англ. М.: Попурри, 2002. - 288с.

Literatura

1. Anan'ev, B.G. O problemah sovremennoho chelovekoznanija / B.G. Anan'ev-M. 1980. - 272 s.
2. Bendas T.V. Psihologija liderstva / T.V. Bendas: Uchebnoe posobie. SPb.: Piter, 2009. - 448 s.
3. Bokov D.A. Istorija razvitija studencheskogo samoupravlenija v otechestvennoj vysshej shkole / D.A. Bokov // Rossijskij nauchnyj zhurnal. 2008. - №5
4. Veber M. Harizmaticheskoe gospodstvo / M. Veber. M., 2008. - 342 s.
5. Evtihov O. V. Strategii i priemly liderstva: teorija i praktika / O.V. Evtihov. — SPb.: Rech, 2007. — 238 s.
6. Kendzhemi Dzh. P. Ispolzovanie liderom vlasti lichnogo avtoriteta ili vlasti zakonnyh polnomochij / Dzh.P. Kendzhemi // Psihologicheskij zhurnal. 1996, №7, s.49-56.
7. Parygin B.D. Social'naja psihologija. Problemy metodologii, istorii i teorii / B.D. Parigin. SPb.: Rech. 1999
8. Trejsi B., Sheelen F.M. Lichnost' lidera / Perevod s angl. M.: Popurri. 2002, - 288s.

УДК 159.923.2:796.332.073

Особливості ціннісно-сислової сфери футбольних вболівальників

Яновська Ю. Е.

У роботі представлено ціннісно-сислову сферу футбольних вболівальників та людей, які не вболівають за футбол. За допомогою методу числового шкалювання досліджено цінність та доступність основних сфер життєдіяльності, визначено місце спортивного вболівання серед вищезазначених сфер, показано основні зони конфліктності. Встановлено, що на рівні аналізу соціальних груп конфліктність та суперечливість ціннісно-сислової системи може бути критерієм їхньої диференціації. Показано, що існують як стійкі ціннісні переваги та зони конфліктів, загальні для всіх досліджуваних, так і такі, що визначають розбіжності в залежності від ступеня включеності у процес спортивного вболівання.

Ключові слова: ціннісно-сислова сфера, зони конфліктності, спортивне вболівання, футбольні вболівальники.

В работе представлена ценностно-смысловая сфера футбольных болельщиков и людей, которые не болеют за футбол. С помощью метода числового шкалирования исследованы ценность и доступность основных сфер жизнедеятельности, определено место спортивного «боления» среди вышеупомянутых сфер, показаны основные зоны конфликтности. Установлено, что на уровне анализа социальных групп конфликтность и противоречивость ценностно-смысловой системы может быть критерием их дифференциации. Показано, что существуют как стойкие ценностные предпочтения и зоны конфликтов, общие для всех испытуемых, так и определяющие их различия в зависимости от степени включенности в процесс спортивного «боления».

Ключевые слова: ценностно-смысловая сфера, зоны конфликтности, спортивное «боление», футбольные болельщики.

In the work, the value-sense sphere of football fans and people who support football are presented. By means of a method of numerical scaling the value and availability of the main spheres of activity are investigated, the place of sports «rooting» in above-mentioned spheres is defined and the main zones of conflictness are shown. It has been established that at the level of analysis of social groups conflictness and discrepancy of value-sense system can be thought of as the criteria of their differentiation. It is shown, that there are both strong valuable preferences and zones of the conflicts that are general for all subjects and distinctions which define them, depending on an persons involvement into the process of sport «rooting».

Keywords: value-sense sphere, conflictness zones, sports rooting, football fans.

Актуальність дослідження цінностей та різноманітність підходів щодо їх вивчення обумовлена соціальними змінами в суспільстві, в ході яких система цінностей особистості зазнає суттєві зміни. Поряд з очевидним впливом соціуму на процес формування цінностей, визначається важливість розгляду ціннісних орієнтацій як індивідуального утворення, що має комплексний характер та займає одне із найважливіших місць в структурі особистості.

Б. Г. Ананьев розглядає цінності і ціннісні утворення як базальні, «первинні» властивості особистості, що визначають мотиви поведінки і формують схильності і характер; С. Л. Рубінштейн ввів поняття динамічної тенденції особистості як прояв спрямованості і ціннісних орієнтацій (Бубнова С. С., 1999).

М. Рокич, узагальнив і систематизував результати дослідження цінностей в різних аспектах та запропонував визначити цінності як «абстрактні ідеї, позитивні або негативні, не пов'язані з певним об'єктом чи ситуацією, що відображають людські переконання щодо типів поведінки та цілі, яким віддають перевагу». Людські цінності характеризуються наступними основними ознаками: 1) загальне число цінностей, що є надбанням людини, порівняно невелике; 2) всі люди володіють одними і тими ж цінностями, хоча і різною мірою; 3) цінності організовані в системи; 4) витоки людських цінностей простежуються в культурі, суспільстві і його інститутах та особистості; 5) вплив цінностей простежується практично у всіх соціальних феноменах, що заслуговують вивчення. М. Рокич розрізняє два класи цінностей: термінальні і інструментальні. Термінальні цінності він визначає як переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування з особистої та суспільної точок зору заслуговує на те, щоб до неї прагнути; інструментальні цінності — як переконання в тому, що певний образ дій (наприклад, чесність, раціоналізм) з особистої та суспільної точок зору є переважними в усіх ситуаціях (Леонтьев Д. О., 1992)

М. І. Лапін підкреслює, що цінності потрібно розглядати як узагальнені цілі та засоби їх досягнення, які забезпечують інтеграцію суспільства і при цьому допомагають суб'єкту або групі здійснити вибір своєї поведінки в значущих ситуаціях. На його думку, кожна цінність і система цінностей не тільки утворюють внутрішній стрижень культури, який увібрав в себе «квінтесенцію» потреб та інтересів суспільства, але і мають «двоєдину» основу: в індивіді як самоцінному суб'єкті і в суспільстві як в соціокультурній системі.

Дослідники виділяють три основні форми існування цінностей:

1) суспільні ідеали - сформовані суспільною свідомістю і присутні в них узагальнені уявлення про досконалість у різних сферах суспільного життя;

2) предметне втілення цих ідеалів в діях та творах конкретних людей;
3) мотиваційні структури особистості («моделі належного»), які пробуджують її до предметного втілення у своїй поведінці і діяльності ціннісних ідеалів.

Таким чином, під цінностями потрібно розуміти певного роду форму відношень між суб'єктом та об'єктом, свідоме відтворення суб'єктом ціннісних якостей об'єкта [6]. Потрібно враховувати при цьому, що цінності мають здатність набувати значення в суспільному житті та практичній діяльності людини. Поза відношенням людини до природи, іншої людини, суспільства, діяльності, які розглядаються в системі суспільних відносин, дослідження та вивчення цінностей втрачає свій сенс. Цінностям притаманна така внутрішня напруга, яка здатна пробудити бажання, наміри, інтерес, спрямований на конкретний вид діяльності.

Отже, користування поняттям система цінностей можливо щодо конкретної соціальної спільноти для позначення предметного втілення системи діяльності і суспільних відносин, які відображають суть життєдіяльності, також для позначення результату індивідуального відбиття особистістю систем цінностей, які вибрані суспільством, враховуючи, що системи ціннісних орієнтацій більш варіативні, ніж: системи цінностей [1].

Формування системи ціннісних орієнтацій, вочевидь, відбувається шляхом залучення та пристосування індивіда до системи цінностей та норм соціального середовища (через значущі для нього референтні групи). Ціннісні орієнтації сприяють самоствердженню особистості, реалізації її обдарувань та соціальних сподівань [5].

Система ціннісних орієнтацій має складну структуру, компоненти якої простежуються в конкретних видах суспільних стосунків. «Ціннісні орієнтації, як і будь-яку психологічну систему можна представити як багатовимірний динамічний простір, кожне вимірювання якого відповідає певному виду суспільних стосунків і має у кожній особистості різні ваги» (Ломов Б. Ф., 1984).

В цілях побудови теоретичної моделі структури ціннісних орієнтацій виділяються рівні ієрархії і визначаються підстави для визначення кожного з них. Так, Н. А. Бердяєв на «верхньому» рівні розташовує три типи цінностей: духовні, соціальні, матеріальні. Всі останні він розглядає як конкретний прояв одного з цих трьох типів (Бубнова С. С., 1999). Власні класифікації цінностей пропонують С. С. Бубнова (1999), О. Б. Фанталова (1992), Д. О. Леонт'єв (1992).

Не дивлячись на різні підходи до розуміння ціннісних орієнтацій, більшість дослідників визнають, що особливості змісту і структури ціннісних орієнтацій особистості обумовлюють її спрямованість і визначають позицію людини по відношенню до тих або інших явищ дійсності. Також однакова думка учених про те, що ціннісні орієнтації грають головну роль в регуляції соціальної поведінки особистості.

Отже, ціннісно-сміслова сфера особистості є складним багатовимірним та внутрішньосуперечливим утворенням. На рівні аналізу соціальних груп ця суперечливість може бути критерієм їхньої диференціації. Таким чином, визначення характеристик ціннісної сфери спортивних вболівальників може бути ще одним кроком щодо системного та повного опису цієї соціальної групи та особистісних якостей людей, що вступають до неї та активно функціонують в ній.

У контексті нашої роботи важливо відповісти на наступні питання: Чи може спортивне вболівання виступати цінністю? Яке місце вона може займати в ціннісно-смісловій структурі особистості футбольного вболівальника? Як вже наголошувалося раніше, цінності є одним з видів відношення людини до світу. У житті індивіда і суспільства цінності забезпечують орієнтацію в реальності. Вони допомагають розрізнити вірне і невірне, добро і зло, потрібне і непотрібне, доречне й недоречне. Індивід потребує їх, щоб організувати своє життя. Але вельми часто індивід має безліч цінностей, що пов'язані між собою та порівнюються, формуючи складну систему, іноді й конфліктну, проте таку, що є значущою для індивіда та групи.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей ціннісно-сміислової сфери футбольних вболівальників.

Для реалізації даної цілі нами було використано методи анкетування та числового шкалування для вимірювання цінності спортивного вболівання в порівнянні з іншими цінностями.

В дослідженні приймали участь 198 чоловіків у віці 18-29 років, що були розподілені за результатами анкетування на чотири групи в залежності від ступеня включеності до процесу футбольного вболівання: ситуативні вболівальники, любителі футболу, фанати футболу, що належать до угруповання «Ultras» та контрольна група – чоловіки, які не вболівають за футбол. В дослідженні був використаний план міжгрупового порівняння, за допомогою якого було визначено деіндивідуалізовані усереднені дані щодо характеристик членів кожної з досліджуваних груп.

За результатами анкетування нами було визначено чотири групи досліджуваних:

1. група ситуативних вболівальників, до якої ввійшли чоловіки, що мають ситуативний інтерес до футболу, вони не стежать за календарем футбольних подій, рідко бувають глядачами футбольних матчів, дивляться футбол заради задоволення та втіхи;

2. група любителів футболу, до якої ввійшли чоловіки, які для задоволення приходять на стадіон або в паб подивитись гру команди, в більшості випадків мають від однієї до трьох улюблених команд в різних країнах світу, обговорюють з колегами по роботі футбольні події, що відбуваються, розуміються в турнірних таблицях, футбольних гравцях, але не їздять на виїзні матчі команд, не мають атрибутику команд, не проявляють агресивної поведінки стосовно вболівальників інших команд;

3. група фанатів, до якої ввійшли чоловіки, для яких «вболівання» за свою команду є однією зі складових їхнього життя, вони мають повну атрибутику своєї команди, знають всю інформацію про команду, виїжджають з командою в інші міста, агресивні до вболівальників інших команд, знають кодекс футбольного фаната;

4. група чоловіків, які не вболівають за футбол і зовсім їм не цікавляться.

Аналіз результатів, що були отримані за допомогою методу числового шкалування, дозволив визначити найбільш значущі цінності для всіх груп досліджуваних та провести порівняння їх задоволення в досліджуваних групах. Чим більше значення відмінності між цінністю і доступністю (Ц-Д), тим більше незадоволеною приймається потреба у випробуваного, а значить - більш сильною. Якщо виходить від'ємне значення - рівень доступності вище рівня цінності, тобто, відбулося «перенасичення» потреби. Результати подано в таблицях 1, 2.

Випробовувані оцінювали за 10 - бальною шкалою цінність різних параметрів життя відповідно до запропонованої методики. Найбільш значущими цінностями в групі українських фанатів є «якісне харчування», «підтримка улюбленої команди» та «сім'я». В групі любителів футболу найбільш значущими цінностями є «повага до себе», «гарні умови життя», «бути при ділі» та «сім'я». Ситуативні вболівальники на перше місце поставили цінність «почуття фізичної безпеки», далі: «повага до себе», «якісне харчування» та «сім'я». Для чоловіків, що не вболівають за футбол, список значущих цінностей значною мірою перебільшує попередні списки, що є притаманними футболним вболівальникам. На перших місцях цього списку ми бачимо різноманітні цінності такі, як: «повага до себе», «пошук свого місця в житті», «розуміння та підтримка оточуючими людьми», «впевненість у майбутньому», «визнання оточуючими», «гарні умови життя», «бути при ділі» та «сім'я».

Таблиця 1

Результати числового шкалування цінності різних життєвих сфер у досліджуваних групах

№	Цінності	Фанати	Любителі футболу	Ситуативні вболівальники	Не вболівають за футбол
1	Якісне харчування	9,74	8,98	9,62	8,52
2	Почуття фізичної безпеки	8,12	9,24	9,64	7,76
3	Сім'я	8,82	9,48	9,62	9,08
4	Самоповага	6,94	9,68	9,62	9,76
5	Бути «при ділі»	7,38	9,52	8,38	9,26
6	Підтримка улюбленої команди	9,22	8,6	6,94	4,48
7	Гарні умови життя	7,68	9,54	7,4	9,46
8	Впевненість у майбутньому	7,44	8,42	7,18	9,52
9	Розуміння та підтримка оточуючими людьми	6,88	8,86	8,54	9,48
10	Визнання оточуючими	5,78	8,72	8,62	9,52
11	Пошук свого місця в житті	8,1	8,32	6,64	9,74

Отже, система ціннісних орієнтацій футбольних вболівальників є більш диференційованою ніж у чоловіків, що не вболівають за футбол. Цінність «підтримка улюбленої команди» отримала високі бали в групі фанатів, в групах любителів футболу та ситуативних вболівальників вона займає середні місця, а в групі чоловіків, що не вболівають за футбол вона отримала найнижчі оцінки.

Для всіх досліджуваних груп досить важною виявилася цінність хорошої сім'ї. Дані результати узгоджуються з висновками, отриманими в багаточисельних дослідженнях вчених (О. А. Анікєенок, 2010; О. М. Фаустової, 2009; С. І. Єріна, 1999 та ін.) про переважання загальнолюдських цінностей «щасливе сімейне життя» та «здоров'я» в групах молодих людей.

Оцінка достовірності відмінностей між досліджуваними групами відбувається за допомогою U-критерію Манна-Уїтні для двох незв'язаних вибірок. Значущі відмінності між чоловіками, які не вболівають за футбол, та фанатами визначено за наступними показниками «підтримка улюбленої команди», «самоповага», «впевненість у майбутньому», «розуміння та підтримка оточуючими людьми», «визнання оточуючими» ($p \leq 0,001$). Отже, для фанатів в порівнянні з тими, хто не вболіває за футбол, найбільш цінним є підтримка улюбленої команди. Для чоловіків, які не вболівають за футбол, цінним є повага до себе, впевненість у своєму майбутньому, визнання та розуміння тих, хто оточує, тобто те, що пов'язано з соціальними та матеріальними потребами людини.

Також було визначено значущі відмінності між групами футбольних вболівальників. Для групи любителів футболу в порівнянні з фанатами більш цінним є «почуття фізичної безпеки», «самоповага», «гарні умови життя», «визнання оточуючими» ($p \leq 0,001$). Значущі відмінності між групами ситуативних вболівальників та фанатами пов'язані з цінностями «почуття фізичної безпеки», «самоповага», «визнання оточуючими» ($p \leq 0,01$). В той час як любителі футболу та ситуативні вболівальники відрізняються за показниками «підтримка улюбленої команди» ($p \leq 0,05$) та «пошук свого місця в житті» ($p \leq 0,01$). Отже, чим більше втягнутий чоловік до футбольного вболівання, тим цінніше для

нього стає підтримка своєї команди і менш важливим стає фізична безпека, самоповага та визнання оточуючими. Ця трансформація ціннісної системи людини призводить до зміни життєвих пріоритетів. Вболівання за футбольну команду **виходить на перший план, поступаючись місцем духовним і соціальним цінностям**. Відмінність футбольних вболівальників від звичайних людей в тому, що вони відносно менше цінують фізичну безпеку та соціальне визнання, а більшою мірою вважають важливим бути залученими до процесу футбольного вболівання в усіх його проявах.

Проведемо порівняння сили потреб та рівня їх задоволення в досліджуваних групах, ґрунтуючись на результатах діагностики. В цілому рівень задоволення практично за всіма потребами вище в групах ситуативних вболівальників та любителів футболу, тобто, в групах фанатів та чоловіків, які не вболівають за футбол, переважає незадоволеність більшості потреб.

Таблиця 2

Результати різниці між цінністю та доступністю різних життєвих сфер у досліджуваних групах

№	Цінності	Значення різниці по групах			
		Фанати	Любителі футболу	Ситуативні вболівальники	Не вболівають за футбол
1	Якісне харчування	1,08	0,86	0,02	1,02
2	Почуття фізичної безпеки	0,62	1,56	0,10	1,78
3	Сім'я	0,90	1,18	0,02	0,24
4	Самоповага	1,26	1,02	1,24	1,26
5	Бути «при ділі»	1,30	1,02	0,76	0,50
6	Підтримка улюбленої команди	1,78	0,54	-0,04	-1,24
7	Гарні умови життя	0,20	1,34	0,08	1,74
8	Впевненість у майбутньому	1,52	0,74	0,12	1,54
9	Розуміння та підтримка оточуючими людьми	0,76	0,50	0,16	0,80
10	Визнання оточуючими	0,38	0,52	0,22	0,80
11	Пошук свого місця в житті	0,38	0,22	1,84	1,02

Найменш задоволені потреби в групі фанатів - «підтримка улюбленої команди» та «впевненість у майбутньому»; в групі любителів футболу - «почуття фізичної безпеки» та «гарні умови життя»; в групі ситуативних вболівальників – «самоповага» та «пошук свого місця в житті»; в групі чоловіків, які не вболівають за футбол - «почуття фізичної безпеки» та «гарні умови життя». Тобто, більш незадоволеними виявляються ті потреби, які пов'язані з умовами життя, безпекою та майбутнім. І, тільки в групі фанатів незадоволеною залишається потреба, що пов'язана з підтримкою своєї команди. Треба також відмітити, що для чоловіків, які не вболівають за футбол, та ситуативних вболівальників потреба «підтримка улюбленої команди» є перенасиченою, тобто доступність переважає цінність. Досліджувані цих двох груп вважають, що в них є всі можливості щодо підтримки футбольних команд, проте це не є цінним, адже для них важливими є інші цінності.

За допомогою факторного аналізу методом головних компонент з варимакс – обертанням нами було визначено латентні змінні, які поєднують цінності та доступності в досліджуваних групах. Визначилося, що найбільш диференційованою система цінностей є в групах фанатів та чоловіків, які не вболівають за футбол. В кожній з цих груп є три основних фактори, що описують ціннісну сферу особистості.

В групі фанатів нами було визначено наступні фактори. Біполярний фактор F1 (сумарна вага – 9,034, % дисперсії – 45,153). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінність (0,809) та доступність (0,689) «розуміння та підтримки з боку оточуючих», доступність «підтримки улюбленої команди» (0,789), доступність «визнання оточуючими», цінність (-0,814) та доступність (-0,831) «щасливого сімейного життя», цінність «впевненості у майбутньому» (-0,809), доступність «якісного харчування» (-0,808). Ми назвали цей фактор «Розуміння та підтримки». Отже, попри те, що фанатські угруповання досить ізольовані та орієнтовані на дії, що обумовлюються «кодексом фаната», для них важливо, щоб інші люди зрозуміли та підтримали їх. Протиставлення сім'ї та впевненості у майбутньому вказує на проблемні зони представників цієї соціальної групи, адже постійні виїзди з командою в інші міста, агресивність вболівальників інших команд, створює труднощі щодо формування стійких сімейних стосунків та стабільно позитивного майбутнього.

Наступним фактором в групі фанатів є біполярний фактор F2 (сумарна вага – 5,187, % дисперсії – 25,396). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінності «бути «при ділі» (0,893), «якісне харчування» (0,836) та «визнання оточуючими» (0,836); цінність (0,812) та доступність (0,835) «самоповаги»; доступності «підтримка улюбленої команди» (-0,601), «розуміння та підтримка оточуючими людьми» (-0,601), «визнання оточуючими» (-0,601) та «пошук свого місця в житті»

(-0,601). Ми визначили цей фактор як «Діло, яке визнане оточуючими». Цей фактор вказує на важність для цієї групи вболівальників визнання фанатського руху, проблемність та конфліктність стосунків фанатів з їхнім оточенням, соціальні обмеження, які виникають у зв'язку із підтримкою улюбленої команди.

Останнім фактором в групі фанатів є біполярний фактор F3 (сумарна вага – 5,230, % дисперсії – 23,774). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінності «почуття фізичної безпеки» (0,881), «гарні умови життя» (0,859), «пошук свого місця в житті» (0,880); доступність «почуття фізичної безпеки» (-0,859), доступність «бути «при ділі» (0,861), доступність «впевненість у майбутньому» (0,851). Ми визначили цей фактор як «Безпечне та цікаве життя». Цей фактор вказує, з одного боку, на прагнення фанатів до безпечного, гарного життя, а з іншого, на недоступність фізичної безпеки, адже, одним з «правил» кодексу фанатів є готовність до агресивних дій по відношенню до фанатів інших команд. Отже положення цієї підгрупи вболівальників вкрай небезпечно, в порівнянні з іншими соціальними групами.

В групі любителів футболу нами було визначено чотири фактори. Біполярний фактор FL1 (сумарна вага – 10,726, % дисперсії – 49,665). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінності «гарні умови життя» (0,900), «впевненість у майбутньому» (0,750), «сім'я» (-0,890); цінність (-0,890) і доступність (0,870) «визнання оточуючими»; доступності «підтримка улюбленої команди» (0,888), «гарні умови життя» (0,658). Ми визначили цей фактор як «Гарне життя», яке для любителів футболу пов'язано з доступністю підтримки улюбленої команди та протиставляється сім'ї та визнанню оточуючими. Можливо, ті, хто є рядом з цією групою вболівальників, не розуміють футбольної пристрасті та не підтримують її.

Наступним фактором в групі любителів футболу є - біполярний фактор FL2 (сумарна вага – 5,548, % дисперсії – 25,219). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінність «якісне харчування» (0,963), цінність «почуття фізичної безпеки» (-0,737), цінність «бути «при ділі» (-0,963), цінність «розуміння та підтримка оточуючими людьми» (-0,553), доступність «почуття фізичної безпеки» (-0,553), доступність «самоповаги» (-0,963), доступність «розуміння та підтримки оточуючими людьми» (0,602). Ми визначили цей фактор «Дружня трапеца», адже важливими цінностями цього фактору є якісне харчування та підтримка оточуючими. Невід'ємною складовою при перегляді футбольного матчу у любителів футболу є споживання їжі в дружній компанії. Ця підгрупа вболіває у пабах за свою команду з друзями.

Третім фактором в групі любителів футболу є - біполярний фактор FL3 (сумарна вага – 3,064, % дисперсії – 13,928). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінності «самоповага» (0,854), «пошук свого місця в житті» (0,830), «розуміння та підтримка оточуючими людьми» (-0,796), доступність «якісне харчування» (-0,850), доступність «почуття фізичної безпеки» (-0,796), доступність «сім'я» (0,860), доступність «пошук свого місця в житті» (0,791). Ми визначили цей фактор як «Самоповага», адже найбільшу вагу цього фактору складають цінності самоповаги та пошуку свого місця у житті, що вказує на важливість як соціальних, так і духовних потреб у цієї групи вболівальників, наявність бажання щодо самовизначення та побудови стосунків у сім'ї. Можливо, любителі футболу поважають себе і за те, що вони можуть дозволити собі гарний вечір в компанії друзів або родичів, які разом з ними будуть переглядати футбольні матчі.

Четвертим фактором в групі любителів футболу є - біполярний фактор FL4 (сумарна вага – 2,176, % дисперсії – 9,891). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінність «підтримка улюбленої команди» (0,862), доступність «гарні умови життя» (0,571), доступність «впевненість у майбутньому» (-0,962), доступність «розуміння та підтримка оточуючими людьми» (0,661). Ми визначили цей фактор «Комфортне вболівання». Цей фактор поєднав цінність підтримки улюбленої команди з доступністю гарних умов життя та розумінням та підтримкою оточуючих. Це може бути реалізовано під час перегляду актуальних футбольних матчів та поєднано з приємним спілкуванням з оточуючими людьми.

Факторний простір цінностей ситуативних вболівальників футболу найбільш недиференційований. Нами було визначено п'ять основних факторів. Біполярний фактор FS1 (сумарна вага – 8,382, % дисперсії – 38,100). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінність «гарні умови життя» (0,966), цінність (0,929) та доступність (0,793) «почуття фізичної безпеки», цінності «якісне харчування» (-0,819), «самоповага» (-0,713); доступності «якісне харчування» (-0,722), «підтримка улюбленої команди» (0,614), «розуміння та підтримка оточуючими людьми» (0,762). Ми визначили цей фактор як «Безпечне життя». Цінність почуття фізичної безпеки поєднується з гарними умовами життя, яким протиставляється самоповага та якісне харчування. Доступними показниками цього фактору є підтримка улюбленої команди, що поєднано з фізичною безпекою та розумінням і підтримкою. Цей фактор пояснює вподобання ситуативних вболівальників щодо процесу вболівання, адже саме для них не характерне відвідування масових футбольних змагань на стадіоні, бо ця група вболівальників приділяє увагу своїй безпеці.

Наступним фактором в групі ситуативних вболівальників є біполярний фактор FS2 (сумарна вага – 5,066, % дисперсії – 23,025). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінності «сім'я» (0,557), «визнання оточуючими» (0,735), «бути «при ділі» (-0,639), «пошук свого місця в житті» (-0,985); доступності «впевненість у майбутньому» (0,985), «розуміння та підтримка оточуючими людьми» (0,636), «підтримка улюбленої команди» (0,615), «бути «при ділі» (-0,663). Ми визначили

цей фактор як «Визнання». Соціальні цінності щодо визнання оточуючими та сімейними взаєминами протиставляються індивідуальним, що пов'язані з діловою активністю людини, пошуками свого місця в житті. В той час доступними для ситуативних вболівальників є впевненість у майбутньому, розуміння оточуючих та підтримка улюбленої команди.

Третім фактором в групі ситуативних вболівальників є біполярний фактор FS3 (сумарна вага – 3,499, % дисперсії – 15,906). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінності «підтримка улюбленої команди» (0,884), «впевненість у майбутньому» (0,855), «сім'я» (-0,680); доступності «пошук свого місця в житті» (0,951) «гарні умови життя» (-0,887) Ми визначили цей фактор як «Традиція вболівання». В цьому факторі цінність підтримки улюбленої команди поєднується зі впевненістю у майбутньому та протиставляється щасливому сімейному життю. Можливо, люди, які є ситуативними вболівальниками, не завжди знаходять підтримку у членів своєї родини щодо вболівання за футбол. Все це робить ще важливішим та цінним футбольне вболівання як традицію, що спрямована у майбутнє.

Наступним фактором в групі ситуативних вболівальників є біполярний фактор FS4 (сумарна вага – 3,137, % дисперсії – 14,261). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінність (0,513) та доступність (0,469) «бути «при ділі», цінність «розуміння та підтримка оточуючими людьми» (-0,867), доступність «визнання оточуючими» (-0,936). Ми визначили цей фактор як «Непорозуміння». На одному полюсі цього фактору цінність ділової активності кожного з ситуативних вболівальників, на іншому цінність розуміння та підтримки іншими і недоступність визнання оточуючими.

П'ятим фактором в групі ситуативних вболівальників є уніполярний фактор FS5 (сумарна вага – 1,761, % дисперсії – 8,006). Найбільш значущими показниками цього фактору є: доступність «самоповаги» (0,910), «сім'ї» (0,775) та «гарних умов життя» (0,438). Ми визначили цей фактор як «Повага в сім'ї». Цей фактор показує на доступність для ситуативних вболівальників гарних сімейних стосунків та умов життя, що сприяють розвитку самоповаги.

В групі чоловіків які не вболівають за футбол нами було визначено наступні фактори. Біполярний фактор FN1 (сумарна вага – 11,055, % дисперсії – 50,248). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінність «сім'я» (0,695), цінність «самоповага» (0,966), цінність «бути «при ділі» (0,954), цінність (0,977) та доступність (0,986) «гарні умови життя», цінність «впевненість у майбутньому» (0,736), цінність «розуміння та підтримка оточуючими людьми» (0,963), цінність «визнання оточуючими» (0,964), доступність «якісне харчування» (-0,995), доступність «підтримка улюбленої команди» (0,973), доступність «впевненість у майбутньому» (0, 717), доступність «розуміння та підтримка оточуючими людьми» (0, 610), доступність «пошук свого місця в житті» (-0,787). Ми визначили цей фактор як «Універсум», адже показники, що входять до нього включають усі сфери життєдіяльності людини. В цей фактор ввійшли цінності, які пов'язані з реалізацією матеріальних, соціальних та духовних потреб людини. Протиставлення, яке визначилося в цьому факторі, можливо, пов'язано з проблемою самореалізації чоловіків, які не вболівають за футбол.

Наступним фактором в групі чоловіків, які не вболівають за футбол, є уніполярний фактор FN2 (сумарна вага – 5,879, % дисперсії – 26,725). Найбільш значущими показниками цього фактору є: цінності «якісне харчування» (0,984), «пошук свого місця в житті» (0,895), «щасливе сімейне життя» (0,715); доступність «бути «при ділі» (0,913), «почуття фізичної безпеки» (0,875), «самоповага» (0,718). Ми визначили цей фактор як «Ділове життя». Цінності, які входять до цього фактору, пов'язані з задоволенням як матеріальних, так і соціальних та духовних потреб людини. Доступність ділової активності знаходиться поряд із самоповагою та почуттям фізичної безпеки.

Третім фактором в групі чоловіків, які не вболівають за футбол, є біполярний фактор FN3 (сумарна вага – 4,097, % дисперсії – 18,621). Найбільш значущими показниками цього фактору є: доступності «щасливе сімейне життя» (0,933), «впевненість у майбутньому» (0,573), «розуміння та підтримка оточуючими людьми» (0,659) та цінність «почуття фізичної безпеки» (-0,983). Ми визначили цей фактор як «Підтримка сім'ї». При цьому щасливе сімейне життя взаємопов'язано з впевненістю у майбутньому, розумінням та підтримкою і протиставляється почуттю фізичної безпеки. Отже, задоволення матеріальних потреб чоловіків, які не вболівають за футбол, можливо в сімейному колі людей, які готові зрозуміти та підтримати.

В результаті дослідження можна зробити наступні висновки

Система ціннісних орієнтацій футбольних вболівальників є більш диференційованою ніж у чоловіків, які не вболівають за футбол. В усіх досліджуваних групах футбольних вболівальників достатньо виражена цінність підтримки улюбленої команди. Існують значущі відмінності вираженості цієї цінності у футбольних вболівальників та чоловіків, які не вболівають за футбол.

Було визначено, що чим більше втягнутий чоловік до футбольного вболівання, тим цінніше для нього стає підтримка своєї команди і менш важливим стає фізична безпека, самоповага та визнання оточуючими. Ця трансформація ціннісної системи людини призводить до зміни життєвих пріоритетів. Вболівання за футбольну команду виходить на перший план, поступаючись місцем духовним і соціальним цінностям.

Відмінність футбольних вболівальників від звичайних людей в тому, що вони відносно менше цінують фізичну безпеку та соціальне визнання, а більшою мірою вважають важливим бути залученими до процесу футбольного вболівання в усіх його провах.

Література

1. Андреева Г. М. Социальная психология/Г. М. Андреева.- М.,1994, с.18-32.
2. Бубнова С. С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система/ С. С. Бубнова // Психологический журнал.- 1999.-Т. 20, № 5.-С. 38-44.
3. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций/ Леонтьев Д.А.-М: «Смысл», 1992.- 17 с.
4. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии/ Б. Ф. Ломов.- М.: Наука, 1984.- 444 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу.-СПб.: Евразия, 1999.- 412 с.
6. Обуховский К. Психология влечений человека/ К. Обуховский.- М., Прогресс, 1972. - 247 с.
7. Фанталова Е. Б. Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов/ Фанталова Е. Б.// Психологический журнал.- 1992.-Т. 13.-№ 1.-С. 107-117.

Literatura

1. .Andreeva G. M. Sotsialnaya psihologiya/G. M. Andreeva.- М.,1994, s.18-32.
2. Bubnova S. S. Tsennostnyie orientatsii lichnosti kak mnogomernaya nelineynaya sistema/ S. S. Bubnova // Psihologicheskii zhurnal.- 1999.-Т. 20, № 5.-S. 38-44.
3. Leontev D. A. Metodika izucheniya tsennostnyih orientatsiy/ Leontev D.A.-M: «Smyisl», 1992.- 17 s.
4. Lomov B. F. Metodologicheskie i teoreticheskie problemyi psihologii/ B. F. Lomov.- М.: Nauka, 1984.- 444 s.
5. Maslou A. Motivatsiya i lichnost / A. Maslou.-SPb.: Evraziya, 1999.- 412 s.
6. Obuhovskiy K. Psihologiya vlecheniy cheloveka/ K. Obuhovskiy.- М., Progress, 1972. - 247 s.
7. Fantalova E. B. Ob odnom metodicheskome podhode k issledovaniyu motivatsii i vnutrennih konfliktov/ Fantalova E. B.// Psihologicheskii zhurnal.- 1992.-Т. 13.- №1.-S. 107-117.

Розділ: Психологія пізнавальних процесів

УДК 159.953+159.922.4

Феномен воспоминаний о другом человеке в произведениях Т. Г. Шевченко
(К 200-летию со Дня рождения поэта)

Заика Е. В.

На основе контент-анализа поэтических произведений Т. Г. Шевченко был выявлен и описан феномен воспоминаний о другом человеке, который выступает важнейшим средством духовной связи между людьми. Охарактеризованы два основных типа воспоминаний о другом в творчестве поэта – воспоминания о живом (при жизни) и воспоминания о мертвом (после смерти). Особое внимание уделено таким проявлениям памяти, описанным поэтом, которые в современной научной психологии почти не изучаются, например, явлению взаимовоспоминаний.

Ключевые слова: память, воспоминание о другом человеке, коллективная память, эмоциональная память.

На основі контент-аналізу поетичних творів Т. Г. Шевченка було виявлено та описано феномен спогадів про іншу людину, який виступає найважливішим засобом духовного зв'язку між людьми. Охарактеризовано два основних типи спогадів про іншого у творчості поета – спогади про живого (за життя) і спогади про мертвого (після смерті). Особлива увага приділяється таким проявам пам'яті, описаним поетом, які в сучасній науковій психології майже не вивчаються, наприклад, явищу взаємспогадів.

Ключові слова: пам'ять, спогад про іншу людину, колективна пам'ять, емоційна пам'ять.

Based on the content analysis of poetic works of Taras Shevchenko the phenomenon of memories about another person was identified and described, it is the most important mean of spiritual connection between people. Two main types of memories about another person in the works of the poet are characterized – memories about living people (alive) and memories about dead people (after his death). The particular attention is paid to such displays of memory, which have been described by the poet, but in the modern scientific psychology are not almost studied, for example, the phenomenon of co-memories.

Keywords: memory, memory about another person, collective memory, emotional memory.

Постановка проблемы. Каждый автор, создавая литературное произведение, а тем более их систему, неизбежно отражает в тексте своё мировосприятие, мировоззрение, те исходные принципы, на которых он основывает понимание описываемых событий и персонажей. Такое отражение происходит даже тогда, когда автор рассказывает, казалось бы, о совсем другом и не ставит специальной цели отразить именно это содержание. Оно отражается и в отдельных фразах, и в структуре произведения как бы ненароком, мимоходом, но при этом совершенно однозначно и отчётливо (подробное обоснование этого тезиса и примеры его проявлений даны в работах М. М. Бахтина, А. Я. Гуревича и др.).

В произведениях Тараса Григорьевича Шевченко (1814-1861) также нашли широкое отражение его представления о Боге, об истории, о женщине и любви (что проанализировано в ряде шевченковских исследований). Однако при этом остаётся недостаточно изученной выраженность в творчестве Тараса Григорьевича Шевченко его представлений о различных психологических феноменах: эмоциях, воображении, памяти (исключение составляют, пожалуй, лишь сновидения, которые неоднократно анализировались, хотя и преимущественно лишь с психоаналитических позиций).

Исследование именно этих аспектов творчества Тараса Григорьевича Шевченко актуально по следующим соображениям. Во-первых, важно проследить, как (в какой степени, в каких аспектах) различные психологические явления фиксировались и интерпретировались вне научной психологии – в житейских представлениях и особенно в художественных текстах. В результате можно было бы выстроить вторую, параллельную хорошо описанной научной истории психологии – историю в художественных произведениях. Особенно важно это в связи с проблемой содержания украинской ментальности, – ведь Тараса Григорьевича Шевченко не просто поэт, а один из основоположников и наиболее референтный классик украинской литературы, существенно повлиявший на ментальные представления всех последующих поколений украинцев и не только. Во-вторых, это важно и для более глубокого понимания как творческого наследия поэта, так и особенностей его личности. Такое понимание осуществляется не только при целостном (глобальном, интуитивном) восприятии его текстов, но и при детальном их анализе по различным категориям (понимание времени, причинности, соотношения человека и Бога, человека и государства, отношения к труду, к богатству и т.п.); в этот ряд можно поставить и представления автора о психологии человека в целом и о ряде конкретных его психологических явлений. Эти представления задают новый и особый взгляд и на содержание художественных текстов, и на личностные особенности автора. В-третьих, такой анализ важен и в чисто методическом плане: он поможет школьным учителям обучать детей более глубокому и полному пониманию произведений Тараса Григорьевича Шевченко.

Цель статьи: с позиций современной научной психологии памяти на основе детального контент-анализа текстов Тараса Григорьевича Шевченко вычленив, проанализировать и систематизировать его представления о важном психологическом феномене – воспоминаниях о другом человеке. При

написании этой статьи мы опирались только на канонические поэтические тексты как на украинском, так и на русском языке в том виде, в каком они запечатлены в «Кобзаре» (его прозаические произведения, дневниковые записи, письма, черновые наброски и т.п. остались вне рассмотрения, представляя перспективу подобного анализа для других исследователей).

Изложение основного материала состоит из нескольких частей, соответствующих различным аспектам понимания поэтом феномена воспоминаний о других людях.

1. Исключительно важное место в поэзии Тараса Григорьевича Шевченко занимает особый вид памяти, который из современной научной психологии выпал почти начисто. Это память как просто периодическое, пусть даже нечастое воспоминание о человеке другими людьми, с которыми он был знаком (или даже которые с ним не встречались, но о нем знают по его делам). Такие воспоминания важны в первую очередь для того человека, о котором вспоминают (хотя он в данный момент этого не знает), а также и для тех, кто его вспоминает. При этом тот, о котором вспоминают, может быть как живым, но находящимся в разлуке, а часто и в отдалении, так и уже умершим (недавно или давно – если речь идет об историческом деятеле). Соответственно, такие воспоминания можно разделить на два вида: воспоминания о живом (или при жизни) и воспоминания о мертвом (или после смерти). Не вдаваясь во вполне уместные здесь религиозные или эзотерические рассуждения, рассмотрим эти явления с психологической точки зрения.

2. Воспоминания при жизни выступают для Тараса Григорьевича Шевченко как необходимое средство духовной связи, ментального и эмоционального единства между людьми, некогда пересекавшимися или даже составляющими некоторую целостность (родственники, друзья, любимые), но впоследствии разлучившимися и находящимися далеко друг от друга в пространстве (конечно же, во времена отсутствия электронной связи, что нынешней молодежи представить нелегко). Эти люди личностно взаимоотразились друг в друге, что и обеспечивает их духовную неизолированность и сопричастность даже при пространственной разнесенности (и отсутствии материальных средств связи, даже писем; впрочем, чтобы человеку написать письмо о нем нужно перед этим просто элементарно вспомнить!).

Такие взаимовоспоминания друг о друге для Тараса Григорьевича Шевченко являются величайшим благом и такой ценностью, которую он ставит, по сути, между двумя такими суперценностями, как Бог и Родина:

Смиріться, моліться Богу
І згадуйте один одного,
Свою Україну любіть...
За неї Господа моліть (с.284)

Особенно ценит поэт такое явление как взаимовоспоминания: когда два человека, весьма отдаленные друг от друга в пространстве, как бы обмениваются воспоминаниями друг о друге или совершают такие воспоминания одновременно. Так, в одном из стихотворений Тарас Григорьевич Шевченко обращается к приятелю:

Згадай мене, брате...
Зови на пораду...
Згадай в пустині...
Свого друга... (с.374)

При этом просит вспомнить себя не просто, каким есть, а именно вспоминающим и его («удвоенная память»: вспомни меня вспоминающим тебя!):

...як він горе боре...
Та згадає Україну
І тебе, мій друже (с.374)

Иногда в стихах Тараса Григорьевича Шевченко прямо просит о том, чтобы его вспоминали, для него это субъективно очень важно: «Згадайте, братія моя... мене в неволі люгій, Інколи згадайте» (с.273). Или высказывает опасение о том, что его не вспоминают: «І жалем серце запеклось, що нікому мене згадати» (в родном селе) (с.278).

Такое воспоминание вовсе не должно быть каким-то броским, выразительным, нет, оно должно быть непоказным, тихим: «І о здоровіє тихенько пом'яне» (с.321); более того, оно может быть даже не серьезным, в шутку:

І ти не згадаєш того сиротину.
Згадай же, Оксана, чужа чорноброва,
І хоч так як жарти колишне згадай (с.111)

Но важно, чтобы оно непременно было незлобивым, добрым, – чтобы о человеке вспоминали только хорошее, а плохого не припоминали: «Ти не смійся наді мною, Як коли згадаєш» (с.14). Или:

Щоб ви лихим чим не згадали.
Хоч я вам кривди не робив,
Та все таки меж вами жив,
То, може, дещо і осталося (с.322)

Автору обычно достаточно, чтобы человека просто вспоминали, причем именно самого человека (а не его дела, не его окружение, с которым он связан, хотя, возможно, подразумевается и это). Но в одном случае он прямо говорит о воспоминании человека в контексте природы его родного края: «І

могили, степи, море, І мене згадаєш» (с.245).

3. Воспоминания после смерти выступают для Тараса Григорьевича Шевченко необходимым средством связи, духовного единения и живых и мертвых, цементирования народа в единое целое во времени; соединяется единой ментальностью цепочка: только что родившиеся – живущие – умершие (вспомним, что в те годы фотографий не было). Такие воспоминания и придают смысл индивидуальной жизни тому, кто умрет (живу не зря, оставляю след в других, будут вспоминать после смерти), и расширяют кругозор впечатлений и духовную жизнь тех, кто о нем вспоминает (поглощены не только текущими заботами, но размышлениями о том, что выходит за пределы их частной узкой жизни).

Нисколько не отрицая важность поминания об усопших в религиозном смысле (об этом подробно он говорит в стихотворении «Тризна»), Тарас Григорьевич Шевченко настойчиво подчеркивает, что для умершего важно и самое простое мирское воспоминание о нем (без свечей, молитв об упокоении и т.п.), воспоминание просто как кратковременный духовный акт, без всяких его материализаций.

Говоря о воспоминании умерших людей, Тарас Григорьевич Шевченко имеет в виду не только людей выдающихся (например, І. П. Котляревського: «Поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть», с. 18), но и самых простых, ничем не знаменитых, даже безымянных. Поэт очень расстраивается, если полагает, что о таком человеке никто не вспоминает сейчас или не вспомнит в будущем: «Хреста ніхто не поставит І не пом'яне» (с.238); «Хто без тебе грішну душу Поминати буде?» (с.25). Или, описывая давние могилы героических предков народа, сокрушается:

Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає (с.81)

Иногда такое воспоминание может быть не мимолетным, а достаточно развернутым во времени:

Шкандибає на вдовину
Пустку подивіться.
Сяде собі у садочку –
І вдову згадає (с.321)

Иногда Тарас Григорьевич Шевченко отмечает, что такие воспоминания об усопших он ожидает не только от их близких, от их прямых потомков, а хотя бы даже от людей посторонних, случайных, которые хоть краем уха что-то об этом человеке слышали. Другими словами, не важно, кто вспоминает, а важен лишь сам факт воспоминания: «Згадай же хто-небудь її на сім світі» (с.55); «Спи, козаче, душа щира, Хто-небудь згадає» (с.107). Человека важно и нужно вспоминать не за какие-то его заслуги, а просто потому, что он когда-то жил. Однако если этот человек сделал для людей что-то доброе, то это при прочих равных условиях только повышает вероятность, что о нем вспоминать будут многие люди и часто. Так, о старом москале, выкопавшем для людей колодец, Тарас Григорьевич Шевченко с большой симпатией пишет о том, что его за это вспоминают постоянно: «П'ючи воду погожую, Згадують Максима» (с.321).

Сам же поэт в своих произведениях многократно вспоминает и исторических деятелей, и своих односельчан, и многих людей, с которыми встречался на жизненном пути, – об этом свидетельствуют его стихотворения: многие из них – о конкретных людях.

Рассуждая о своем собственном посмертии, поэт лишь в одном случае заявляет, что ему такое воспоминание безразлично, однако в двух других подчеркивает важность таких воспоминаний. Заявляя о безразличии, он, скорее всего, этим лишь акцентирует огромную важность для него судьбы Украины по сравнению с собственной смертью:

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині...
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні...
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись...»
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені...

(а далее речь идет о судьбе Украины) (с.275)

А вот строки, в которых Тарас Григорьевич Шевченко прямо заявляет о важности для него, мертвого, факта воспоминания о нем:

Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!..
Бо серце холоне,
Як подумаю, що, може,
...мене на Україні

Ніхто не згадає! (с.399)

Особенное внимание обратим на его фразу о поминовении в одном из самых известных его стихотворений – «Заповіті», фразу, которая никогда не анализировалась в этом ключе, с позиций психологии памяти:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути

Незлим тихим словом (с.257)

В словосочетании «Не забудьте пом'янути» речь идет, по сути, о метапамяти, «памяти в квадрате»: во-первых, помяните, а во-вторых, еще и помните о таком поминании, или иначе: помните, что надо помнить! (в современной психологии такие феномены памяти не изучаются совсем, за исключением разве что воспоминания намерений в русле теории установки Д.Н. Узнадзе). Поэт как бы подчеркивает, что воспоминание – это далеко не всегда акт автоматический, всплывающий сам собой; нужна еще и специальная система мер, чтобы такие воспоминания не упускать из виду, периодически актуализировать. И, конечно же, обращает на себя внимание потрясающая скромность поэта: он ожидает слова тихого (а отнюдь не фанфарных звонов) и всего лишь незлого (он не написал: доброго, хотя по ритмике строк оно подходит гораздо лучше!), и при этом всего лишь слова (одного, а не нескольких, и уж тем более никак дел).

Выводы: 1. Представленные выше материалы позволяют заключить, что в поэтических произведениях Тараса Григорьевича Шевченко имеется достаточно отчетливая и неплохо разработанная система представлений о памяти, в частности о таком ее феномене как воспоминания о другом человеке.

2. Различные аспекты представлений поэта о памяти – это важная категория анализа текстов, тот «оселок», через который можно осмысливать и мировосприятие поэта, и содержание его произведений, и его личностные особенности.

3. В стихотворениях Тараса Григорьевича Шевченко представлены два основных типа воспоминаний о другом человеке – воспоминания о живом (при жизни) и воспоминания о мертвом (после смерти). Основная функция этих воспоминаний – обеспечивать духовную связь между разными людьми. Кроме того, в творчестве поэта описаны и особые формы воспоминаний о другом, которые практически выпали из исследований современной психологии: взаимовоспоминания, память о необходимости помнить (метапамять, «память в квадрате») и др. Они, верно, могут составить предмет и научных исследований памяти.

Считаем, что проведенный анализ оказался в равной степени полезным и для литературоведения (позволил выделить некоторые новые грани шевченковской поэзии), и для психологии (позволил выделить некоторые феномены памяти, почти не исследуемые наукой). Возможно, этот анализ полезен и для культурологии (позволил показать впаивность психологических представлений автора в его художественные тексты и возможность их отчетливого выделения).

Литература

1. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. – К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта», 1993. – 512 с., с іл.

Literatura

1. Shevchenko T. G. Kobzar / T. G. Shevchenko. – K.: Vseukrai'ns'ke tovarystvo «Prosvita», 1993. – 512 s., z il.

УДК 159.9

Формування понятійного поля «емоційний інтелект» та концептуальні підходи до його розуміння

Орлова Д.В.

Дана стаття пропонує розглянути формування понятійного поля поняття «емоційний інтелект» зустрічним рухом наукової думки – дедуктивним та індуктивним шляхом. Дедуктивний шлях показує спробу поєднати в одному терміні дві сфери – когнітивної та афективної. Індуктивний – розкриває еволюцію виникнення поняття відповідно до умов середовища, задач, об'єкту, предмету та мети дослідження людей. В результаті демонструються розмежування подібних за назвою, проте відмінних за змістом понять «чуттєве судження», «когнітивні емоції», «логіка почуттів», «емоційне мислення», «почуття раціональності», а також практичний, соціальний, емоційний інтелект. Дві групи моделей визначення конструкту – моделі здібностей та змішаній моделі, дозволяють детально проаналізувати головні спільні та відмінні їх риси, а значить наблизитися до уточнення самого поняття, сформувати базу для дослідження структури та подальшого емпіричного вивчення конструкту.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоції, інтелект, понятійне поле, модель здібностей, змішана модель.

Эта статья предлагает рассмотреть формирование понятийного поля понятия «эмоциональный интеллект» встречным движением научной мысли – дедуктивным и индуктивным путём. Дедуктивный путь показывает попытку объединить в одном термине две сферы – когнитивную и аффективную. Индуктивный – раскрывает эволюцию возникновения понятия согласно условиям среды, задачам, объекту, предмету и цели исследования людей. В результате, демонстрируются разграничения похожих за названием, но отличных за содержанием понятий «чувственное суждение», «когнитивные эмоции», «логика чувств», «эмоциональное мышление», «чувство рациональности», а также практичный, социальный, эмоциональный интеллект. Две группы модели определения конструкта – модели способностей и смешанные модели позволяют детально проанализировать главные общие и отличные черты, а значит, приблизиться к уточнению самого понятия, сформировать базу для исследования структуры и дальнейшего эмпирического изучения конструкта.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоции, интеллект, понятийное поле, модель способностей, смешанная модель

This article suggests to consider the conceptual field formation of the term “emotional intelligence” with the help of the opposite scientific methods — deductive and inductive. Deductive approach demonstrates an attempt to combine two areas — cognitive and affective — in one term. Inductive method reveals the evolution of the concept origin according to environmental conditions, tasks, object, subject and goal of the study. As a result, the research demonstrates differentiation of the terms which are similar in name, but different in meaning: “sensory judgment”, “cognitive emotions”, “affective logic”, “emotional thinking”, “sense of rationality”, as well as practical, social and emotional intelligence. Two groups of construct determination models, which are ability models and mixed models, provide an opportunity to detailed analysis of their main common and distinctive features, and thus to get closer to elaboration of the concept, form a basis for further study of the structure and empirical investigation of the construct.

Keywords: emotional intelligence, emotions, intelligence, conceptual field, ability model, mixed model.

Проблематика емоційного інтелекту виникла в результаті намагання знайти ресурс для підвищення ефективності діяльності людини: когнітивної та інтелектуальної діяльності на виробництві, міжособистісної взаємодії та реалізації індивідуального потенціалу людини. Інтерес до цієї теми широкого кола виробників, менеджерів, психологів, педагогів спричиняє поширення великої кількості міркувань та досліджень з приводу суті поняття, структури, прикладного значення, властивостей, а також методик його вимірювання, формування та розвитку.

Проте, напрацювання часто мають ізольований характер (викладення оригінальної думки, розвиток її у власну структуру, пропозиція сфер застосування і методик вимірювання та розвитку – Р.Бар-Он; Дж.Майер, П.Селовей, Д.Карузо; Д.Гоулман; Т.Бредберрі та Дж.Гривз; Д.В.Люсін; М.Кетс де Вріс; М.Чапмен [34; 39; 18; 12; 27; 48] та непослідовні (створення вузько спрямованої методики дослідження чи розвитку на базі визначення одного автора, структурі іншого). Фактично, поряд з актуальністю та важливістю даної теми, до сьогодення немає однозначного визначення конструкту «емоційний інтелект», чіткої структури, а психометричні процедури не корелюють одна з одною. За цим можуть приховуватися різні психічні здібності та властивості особистості.

Тому метою цього теоретичного дослідження є інтеграція існуючих напрацювань та визначення меж поняття «емоційний інтелект». Конкретизація його за суттєвими ознаками та властивостями дозволить створити міцну основу для побудови структури конструкту, поширення сфер застосування, а також розробки програми розвитку цієї здібності. Напрацювання в руслі інтеграції для визначення поняття вже є у працях І.М.Андрєєвої, І.О.Іванової, Г.Г.Гарскової, С.П.Дерев'янка, Д.В.Люсіна, О.А.Сергієнко та І.І.Ветрової.

Термін «емоційний інтелект» включає в себе дві сфери: когнітивні («інтелект») та афективні («емоції») процеси. Величезну кількість релігійних, філософських та наукових праць присвячено

протиставленню, домінуванню одного та підкорення іншого, а пізніше і взаємодії цих категорій.

Загальний інтелект, за визначенням В.М.Дружиніна (general – фактор загальної розумової енергії, генеральний фактор, генеральний інтелект) – розумова здібність, що впливає на виконання будь-якої діяльності, проявляється в якості, швидкості та точності рішення мисленевих задач, в темпі та успішності навчання, продуктивності професійної діяльності та рівні соціальної адаптованості [23, с. 351].

«Емоція – рефлекторна адаптивна психофізіологічна реакція, що пов'язана з виявом суб'єктивного пристрасного відношення (у вигляді переживання) до значимої ситуації та її завершення і сприяє організації та забезпеченню доцільної з точки зору цілісності та збереження організму поведінки людини та тварини», таке визначення дає Є.П.Ільїн – провідний вітчизняний дослідник цієї теми [25, с. 35].

Серед всіх підходів до розуміння поняття та окремих його визначень можна виділити два зустрічних шляхи руху наукової думки: дедуктивний та індуктивний.

I. Дедуктивний шлях формування понятійного поля – характеризується рухом думки від загального до часткового.

Внаслідок взаємозв'язку інтелекту та емоційно-вольової сфери виникло понятійне поле, в якому через міграцію фокусу уваги дослідників розкриваються види їх відношень:

1. Інтелектуальна діяльність обумовлює характер переживання емоційних процесів та станів, а значить «інтелект регулює психічну активність, [в т.ч. і емоційну]» (Л.Терстоун) [28, с. 273], «існує інтуїтивна оцінка суб'єкта, що передує переживанню власне емоції» (М.Арнолд) [25, с.95], «емоції є функцією розуму, тобто пов'язані з оцінкою ситуації, подій та можливих альтернатив» (Р.Лазарус), «емоційність передує когнітивним процесам» (Л.Шпітц, К.Шерер, Ф.Данеш, У.Грей, А.Ортоні, Дж.Клор та А.Коллінз) [3, с.86], «емоційно-оціночне судження виникає до усвідомлення предметно-логічного висловлювання» (Р.Браун), «визначення користі/шкоди ситуації чи події визначає те чи інше переживання» (Вайнер) [25, с.95-100], «когнітивна оцінка – важливий процес в переживанні емоцій» (К.Ізард), [25, с.35].

Даний вид взаємовідношення дослідники вдало позначили поняттями «чуттєве судження» (М.Арнолд) та «когнітивні емоції» (К.Шерер).

2. Емоції визначають, підтримують, спрямовують, інтегрують та регулюють інтелектуальну діяльність, а значить ««почуття раціональності» – перша практична вимога, яку повинно задовольняти всяке філософське поняття, тобто як критерій достовірності наукових праць» (У.Джемс), «ідея ... діє тільки тоді, коли її пережито, коли її супроводжує почуття, коли вона збуджує потяги, тобто моторні елементи» (Т.Рібо, 1905) [37, с.341], «афективні уявлення можуть приходити в якості проміжних ланок і в складні акти пізнавальної фантазії, наприклад в умовисновки ..., що спричиняє [його] затінення, відсунення на задній план, ... коли фокус уваги зосереджений на практичній меті, для якої пізнання є лише побічним засобом» (Г.Майер, 1908) [31, с.204], «емоції викликають, підтримують та спрямовують будь-яку діяльність» (Р.Ліпер, 1948).

Цей вид взаємовідношення інтелекту та емоцій відображено у введених поняттях «почуття раціональності» (У.Джемс), «логіка почуттів» (Т.Рібо) та «емоційне мислення» (Г.Майер, Р.Ліпер).

3. Обопільно спрямовані, гармонійні, «взаємопроникаючі» відношення між інтелектуальною та емоційною сферами, де «емоції беруть участь у регуляції мислення та його мотивації, а більшість емоцій інтелектуально опосередковані» (Л.С.Виготський) [15, с.678-679], існує «... єдність емоційного (чи афективного) та інтелектуального всередині самих емоцій, так само як і всередині самого інтелекту» (С.Л.Рубінштейн) [38, с.518], «теоретичне мислення ґрунтується на предметно-чуттєвій практиці», яка скеровується інтелектом (В.В.Давидов) [20, с.546], «...кожна діяльність ... виявляє і когнітивний, і афективний аспекти дії, ... які ні в якому ступені не являються самостійними здібностями» Ж.Піаже [35, с.79-80], безпосередньо-чуттєві змісти та значення набувають особистісного смислу, що «створює пристрасність людської свідомості, сприяє розвитку особистості» і регулює інтелектуальну діяльність (О.М.Леонтьєв) [30, с.190-191], «формування особистості повинно відбуватися таким чином, що пізнавальні та афективні процеси, ...контрольовані та не контрольовані свідомістю, виступали б деякому гармонійному відношенню один до одного» (Л.І.Божович) [10, с. 99], при порушенні емоційної координації інтелектуальної діяльності з'являються особливості «порушення критичності оцінки ситуації та дій, неможливість корекції діяльності, неможливість її планування, виокремлення етапів (проміжних цілей), пониження ініціативи, розрив між мотивами та умовами діяльності, відсутність гіпотез, попереднього орієнтування, прагнення до стереотипу, відсутність передбачення ефекту дій та розпад мислительної діяльності, неможливість гнучкої цілеспрямованої діяльності» (О.К.Тихомиров) [44, с.29-30], «в якості інтегратора когнітивної та афективної сфер» виступає стильова система (М.О.Холодна) [46, с.141-142], взаємозв'язок між емоційними, вольовими та когнітивними процесами носить характер «взаємопроникнення» (А.В.Брушлінський) [13, с.125].

Можна сказати, що саме під час дедуктивного руху наукових досліджень різних типів взаємовпливу інтелектуальної та афективної сфер виникають перші спроби поєднати в одному термінові різні аспекти їх взаємодії. Що і відображено в подібних за назвою, але відмінних за змістом поняттях. Так виникають смислові праобразы поняття «емоційного інтелекту».

II. Індуктивний шлях формування понятійного поля – характеризується рухом думки від часткового до загального.

Виокремлення поняття «емоційний інтелект» в розрізі зміщення акцентів у середовищі функціонування людини та її провідної діяльності, задач дослідження, його об'єкту та предмету обумовлено вітчизняною психологією (Б.М.Теплов, В.М.Мясищев, О.Г.Ковальов, В.С.Мерлін, С.Л.Рубінштейн, К.Платонов) [1, с.7-95; 10, с.99], яка розглядає: формування людини, через діяльність та в діяльності (зміст, зв'язки, відношення, задачі та ін.) (О.М.Леонтьев, К.Альбуханова-Славська та багато інших) [30, с.185; 2, с. 299-310]; людину як цілісну систему (індивід – особистість – індивідуальність); перехід від адаптації до вимог оточуючого середовища – до творчої перебудови середовища та самого себе (Л.І.Божович, Л.І.Анциферова). Описане розуміння формування поняття емоційний інтелект співвідноситься з етапами розвитку феноменальної реальності у концепції формування свідомості людини Є.В.Субботського [43, с.379-400]: перший – в результаті засвоєння практичних дій по відношенню до об'єктів, що доступні для сенсомоторної маніпуляції, другий – за допомогою вербальних суджень про процеси та явища, а третій – за допомогою почуттів та емоцій, які доповнюють світ раціональних конструкцій та сприяють повноцінному розумінню реальності.

Потреба спрогнозувати та підвищити професійну успішність взаємодії людини у системі суб'єкт-об'єктних відносин (з предметами, знаками, продукцією, обладнанням) виробничої діяльності на рівні індивіда, спровокувала спроби розмежувати типи, види інтелекту – Г.Айзенк, Л.Терстоун, Г.Гарднер, та інші. Тоді ж С.Л.Рубінштейн, виділив «практичний інтелект», що спрямований на вирішення задач безпосередньо в дієвому контакті з об'єктивною реальністю і проявляється у практичній повсякденній діяльності [38, с.408-413].

Тісний зв'язок предметної діяльності людини з соціальним оточенням у виробничому процесі дав змогу виокремити поле соціальних здібностей людини. Саме у соціальних відносинах людина намагається досягнути своєї повсякденної, практичної мети діяльності, а її інтелект в них формується та виражається: Ж.Піаже «соціальне життя здійснює безсумнівний вплив на інтелектуальний розвиток тому, що його невід'ємною стороною є соціальна кооперація», Л.С.Виготський «всі вищі психічні функції суть інтеріоризовані відношення соціального порядку» [28, с.262]. Важливо спрогнозувати успішність соціальної взаємодії людини, як особистості у своїх статусно-рольових та ціле-ціннісних (за Б.Г.Ананьевим) характеристиках інтелекту, розуміти наскільки ефективно людина буде досягати мети виробничої діяльності використовуючи здібності соціальної взаємодії з іншими людьми (суб'єкт-суб'єктні відносини). Так виникло поняття «соціальний інтелект»: «здібність розуміти інших та діяти чи поводитися мудро по відношенню до оточуючих» (Е.Торндайк, 1920) [24], «функціональна композиція людських рис, що сприяють соціальній користі в тому вигляді як вона відображається в самостійності та в служінні іншим» (Е.Долл, 1935) [4, с.85], «соціальний дар, необхідний для тонкої рівноваги в поведінці, який забезпечує гладкість у взаємовідносинах з іншими людьми» у Г.Олпорта, та «повсякденне мислення, як ... мислення в ході безпосередньої комунікації» (Ф.Ч.Бартлетт) [7].

Разом з тим дослідження інтелектуальної діяльності у виробничо-соціальних відносинах, довели, що емоційно-вольові (афективні, мотиваційні, та ін.) складові можуть впливати на інтелектуальну діяльність. Ф.Ч.Бартлетт зазначав «Коли результати повсякденного мислення піддаються сумніву, то це з високою долею імовірності приводить до такого прояву емоцій, яке не є характерним ні для однієї з розглянутих раніше форм мислення» [7, с.594-606], О.О.Бодальов говорив про «своєрідне об'єднання інтелектуальних, емоційних та комунікативних здібностей, які є психологічною основою успішності комунікації з оточуючими», В.Дільтей – «жива діяльність людини є зв'язком інтелекту, почуттів та волі» [37, с.672], Д.Гоулман – «Почуття необхідні для прийняття раціональних рішень, вони вказують нам потрібний напрям, де безпристрасну логіку потім можна буде використовувати найкращим чином. ... емоційний мозок бере участь в логічному мисленні точно так само, як і мислячий мозок» [18, с.55], «... між думками та почуттями немає межі, ... вони відбуваються паралельно та одночасно» – писав Ф.Грін [14, с.196]. На факт проникнення емоцій у мислення як пізнавальний процес в усіх формах та сферах застосування для вирішення практичних та теоретичних задач, не зазначаючи чіткі умови, рамки при яких його дія зберігається і тому лише відображає «емоційність» мислення, як невід'ємну його характеристику вказав У.Пейн (W.Payne), який і ввів у науковий обіг термін «емоційний інтелект» (1985 рік).

Так, з фокусуванням вчених на внутрішньому світові людини, її власному та неповторному «Я», а також необхідності цього «Я» розвиватися та реалізовувати свій потенціал у всіх сферах життя, не тільки пристосовуватись до середовища, а й перетворювати його, виникло поняття «емоційний інтелект».

Враховуючи дану індуктивну логіку формування поняття, а також те, що окремі характеристики у різних типів інтелекту можуть повторюватися (здібності соціально-комунікативної спрямованості: соціальні навички, усвідомлення соціальних взаємовпливів у Д.Гоулмана, здібність до перцептивно-інтерпретативного розпізнання емоцій в міжособистісному контексті у Дж.Майер, П.Селовой, Д.Карузо, сукупність ментальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації та сприяючих успішності міжособистісної взаємодії у Е.Торндайка, Г.Олпорта), шкала емпатії (М.Форд та М.Тісак), а також емпатія, соціальний інтерес та самоповага у вимірювання соціального інтелекту (Г.Марлоу) [8, с.197-199], а також беручи до уваги принципи розвитку індивідуальності, можна стверджувати, що кожен наступний тип інтелекту включає в себе всю специфіку та задачі попередніх етапів свого розвитку, з уточненням власних особливостей.

Можна сказати, що саме індуктивний шлях формування поля поняття, виокремлює «емоційний

інтелект» з інших логічно попередніх, безумовно важливих типів інтелекту, а також показує перспективи його трансформації.

Таким чином, в процесі зустрічного руху двох науково-пізнавальних шляхів – дедуктивного та індуктивного досить чітко окреслилось поле поняття на стикові когнітивної та афективної сфер, в якому продовжують уточнюватися його характеристики. Основні відмінності у концептуальних підходах до поняття «емоційний інтелект» спричинені широтою перемінних, що входять сюди (емоційні, вольові, особистісні). Так сформувалися дві групи моделей емоційного інтелекту: моделі ментальних здібностей, де емоційний інтелект – це сукупність здібностей, зосереджена на емоціях та їх взаємодії з мисленням (Дж.Мейер, П.Селовей, Д.Карузо, Саарні, Х.Гарднер, Д.Ушаков та ін.) та змішані моделі, в яких емоційний інтелект – це сукупність здібностей з додаванням персональних диспозицій, що не відносяться до здібностей (Р.Бар-Он, Д.Гоулман та ін.).

I. Моделі здібностей, де «емоційний інтелект» розуміється складовою частиною загального інтелекту і відображає взаємодію розумових здібностей та емоцій.

Ця модель сформувалась у руслі розуміння загального інтелекту та оперування емоціями та переживаннями, без залучення вольових (мотиваційних) та особистісних характеристик людини.

1. Концепція інтелектуальної обробки емоційної інформації Дж.Мейера та П.Селовей (2000). Дослідники визначили його як «здібність опрацювати інформацію, яка міститься в емоціях: визначати значення емоцій, їх зв'язок один з одною, використовувати емоційну інформацію в якості основи для мислення та прийняття рішень», «здібність почувати та виражати емоції, пов'язувати емоції та думки, розуміти причини емоцій та регулювати емоції в собі та інших» (1997 р.).

До моделі здібностей можна віднести визначення І.М.Андрєєвої «сукупність ментальних розумових здібностей до розуміння власних емоцій та емоцій інших, ... управляти емоційною сферою, що пов'язані з обробкою емоційної інформації» [5, с. 85]; «здібність до розпізнання та інтерпретації емоційних станів інших людей» (Є.Власова, Р.Рігіо) [22, с.110]; С.П.Деревянко «емоційне мислення – пізнавальний процес переробки емоційної інформації», що проявляється у «емоційній поведінці, ... емоційному самопочутті, емоційному контролі та емоційному спілкуванні, динамічні характеристики яких знаходяться в залежності від ступеню актуалізації (загребуваністю ситуацією) емоційного інтелекту» [22, с.90-111]; «здібність розуміти відношення особистості, що репрезентуються в емоціях та управляти емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу та синтезу» (Г.Г.Горскова) [25, с.243]; Д.В.Ушаков зазначає, що «здібність розуміти переживаємі чи пережиті емоції у себе та інших і ... полягає в тому, щоб поставити емоційність на службу рішення тих чи інших задач, які формуються в рамках раціональної системи поведінки» [45, с.28].

Можна сказати, «емоційний інтелект» з точки зору моделі здібностей – це інтегральна когнітивна здібність опрацювати емоційну інформацію, що проявляється в здібностях переживати та виражати власні емоції, помічати прояв емоційних переживань інших людей, інтелектуально опрацювати цю інформацію (аналіз, синтез, оцінка причин та значення цих переживань у себе та інших) та використовувати її для регулювання, управління власними та чужими емоційними станами для ефективної мисленевої діяльності в житті, як в процесі особистісного росту та спілкування.

II. Моделі змішані, в яких «емоційний інтелект» значно виходить за рамки загального інтелекту і відображає взаємодію розумових здібностей з емоціями, волею (мотивами), особистісними рисами.

1. Концепції успішності Р.Бар-Она та «практичної кмітливості» С.Стейна, Г.Бука. Р.Бар-Он визначив емоційний інтелект «набір емоційних, особистісних та соціальних здібностей, що впливають на загальну здібність індивіда успішно справлятися з вимогами оточуючого середовища» [42, с.6].

Підтримують концептуальний підхід Р.Бар-Она його колеги С.Стейн та Г.Бук, які розуміють емоційний інтелект як «набір навиків, що дозволяють нам прокладати свій шлях в складному світі, – особисті, соціальні і ті, що відповідають за життєзабезпечення розумових здібностей в цілому, здоровий глузд, що важко схопити та сприйнятливості, які необхідні для ефективного повсякденного функціонування» [42, с.6], називають його – «практичною кмітливістю» чи «здоровим глуздом» [42, с.13].

2. Підходи емоційного управління Д.Гоулмана, М.Кетс де Вріса. Д.Гоулман, відзначає вміння чи здібності емоційного інтелекту: «створити для себе мотивацію та наполегливо прагнути до досягнення цілі, не дивлячись на провали, стримувати пориви та відкладаючи задоволення, контролювати свої настрої та не давати стражданню позбавити себе здатності мислити, співпереживати та сподіватися» [18, с.61]; «налагоджувати неофіційні мережі (комунікативні, експертні та довірливі) та міцно в них утримуватися, результативно координувати зусилля в межах спільної діяльності, керувати досягненням згоди у спірних питаннях, дивитися на речі з іншої точки зору, переконувати та заохочувати співробітництво, уникаючи конфліктів, проявити ініціативу, брати на себе відповідальність за роботу, яка виходить за межі встановленого завдання, самодисципліна» [18, с.258-259]. Емоційний інтелект – «здібність людини розуміти власні емоції та емоції оточуючих з метою використання цієї інформації задля досягнення власних цілей».

Близьким до концепції Д.Гоулмана можна назвати підхід М.Кетс де Вріс, який говорить про «емоційний потенціал – розуміння та створення мотивацій – своїх та інших людей, ... реалістичне відношення до себе та інших, прийняття людської природи ..., правильне використання почуттів» (М.Кетс де Вріс) [27, с.25, с.50].

3.Потокова концепція Т.Бредбері та Дж.Гривз, в якій розуміють емоційний інтелект як «інтенсивний потік інформаційного обміну між раціональним та емоційним центрами мозку», «об'єднання раціонального мислення та емоційних реакцій» [12,с.28]. Вони визначають його як «здібність виявляти та розуміти емоції (як власні, так і інших людей), а також використовувати розуміння емоцій для управління своєю поведінкою та відносинами з людьми» [12, с. 24].

4.Енергетична концепція Е.Оріолі, Р.Купера, де емоційний інтелект – «здібність почувати, розуміти та ефективно застосовувати силу емоцій, як джерело енергії, інформації, творчості, довіри та зв'язку зі світом» (Е.Оріолі, автор «Карти EQ») [14, с.195], а також «незамінний активатор та посилювач інтелектуальної відваги».

5.Концепція адекватності професора Х.Ріндерманна (в описові та опрацюванні А.фон Канітц) визначає емоційну компетенцію як феномен, що включає в себе множину величин, в тому числі «здібність розпізнавати та виражати емоції, а також адекватно реагувати на них». А.фон Канітц визначає емоційний інтелект як «здібність реалістично оцінювати, які емоції можуть викликати вчинки, та використовувати ці знання для знаходження розумного рішення» [26, с.29]. Ці дослідники вирішальну роль в емоційному інтелекті відводять усвідомленню (навіть відмінності між почуттями та емоціями полягають в усвідомленні, тобто емоції внаслідок їх усвідомлення стають почуттями) та готовності сприймати емоційні переживання (установці).

6.Концепція інформованості М.Чапмен, розуміє емоційний інтелект як знання того «які почуття переживає що ви та ваші оточуючі і що з цим робити, що здається вам гарними, а що поганим і як від гарного перейти до поганого, знання власних емоцій, чуттєвість та навички керівника, які допоможуть нам бути щасливими та жити максимально довго» [47, с.5].

7.Концепція уявлення про когнітивну здібність Д.В.Люсіна. Автор хоча і дає визначення в руслі моделі здібностей «когнітивна здібність до розуміння та управління емоціями, як своїми так і чужими» (Д.В.Люсін), проте наголошує на тому, що його методика вимірює лише «уявлення людини про свій емоційний інтелект, яке відрізняється від істинного вираження цієї властивості».

Можна сказати, «емоційний інтелект» з точки зору змішаної моделі – це сукупність когнітивних та не когнітивних (емоційних, особистісних та соціальних) здібностей, знань та вмінь переживати, сприймати власні та чужі емоційні стани, розпізнавати та розуміти власні емоції та інших людей, а також управляти ними для того, щоб використовувати цю емоційну інформацію для ефективної взаємодії з реальністю (досягнення цілей та взаємодії з людьми). Тобто, змішані моделі емоційного інтелекту включають всі емоційні, вольові (мотиваційні) та особистісні фактори, які сприяють успішності діяльності і тому розкривають поняття у широкому розумінні.

Таким чином, зустрічний рух наукових шляхів пізнання сформував понятійне поле «емоційного інтелекту». Дедуктивним шляхом дослідники окреслили смислово-понятійне поле, що виникло на стикові когнітивної (інтелектуальної) та афективної (емоційної) сфер. Індуктивним шляхом демонструються особливості філогенезу поняття та місце в загальній логіці розвитку понять типів інтелекту, які витікають один з одного, частково повторюючи попередні характеристики. Так можна говорити про головну особливість емоційного інтелекту – звернення до внутрішнього середовища «Я», налагодження S-«Я»S відносин та максимальне розкриття потенціалу у всіх сферах життя задля гармонійного, повноцінного та щасливого життя. Саме в цьому концептуальному полі даного поняття поляризувалися дві групи моделей – моделі здібностей та моделі змішані. Ключовою відмінністю між ними виключення емоційних, вольових (мотиваційних) та особистісних компонентів (модель здібностей), чи їх включення (змішана модель). Та дати чітке узгоджене визначення поняття «емоційний інтелект» можна тільки після ґрунтовного дослідження структури, прикладного значення, а також взаємозв'язків з іншими складовими психічного людини. Що і являється перспективами подальших теоретичних та практичних досліджень.

Література

- 1.Ананьев Б.Г. Психологическая структура личности и её становление в процессе индивидуального развития человека // Психология личности / Райгородский Д.Я. Т.2. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2008. – С. 7-94
2. Альбуханова-Славская К.А. Личность в процес се деятельности и общения // Психология личности / Райгородский Д.Я. Т.2. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2008. – С. 299-328.
3. Андреева И.Н. О становлении понятия «эмоциональный интеллект» /Ирина Андреева // Вопросы психологии. – 2008. – №5. – С.83-95. – Библиогр.: 74 назв.
4. Андреева И.Н. Об истории развития понятия «Эмоциональный интеллект» // Вопросы психологии. 2008. №5. С.83-93.
5. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как фактор самоактуализации / И.Н.Андреева // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В.Люсіна, Д.В.Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с. (Интеграция академической и университетской психологии). – С.31-39. – Библиогр.: 12 назв.
6. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена / Ирина Андреева // Вопросы психологии. – 2006. - №3. – С.78-86. – Библиогр.: 43 назв.
7. Барлетт Ф.Ч. Повседневное мышление//Психология мышления/Под.ред. Ю.Б.Гиппенрейтер,

- В.А. Спиридонова, М.В. Фаликман, В.В. Петухова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.594-606.
8. Белова С.С. В психометрических поисках социального интеллекта / С.С. Белова // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с. (Интеграция академической и университетской психологии). – С.187-215. – Библиогр.: 41 назва.
 9. Белоконов О.В. Эмоциональный и социальный интеллект и феномен лидерства / О.В. Белоконов // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с. (Интеграция академической и университетской психологии). – С.60-78. – Библиогр.: 37 назв.
 10. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Психология личности / Райгородский Д.Я. Т.2. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2008. – С. 95-144.
 11. Бредберри Т. Эмоциональный интеллект. Самое важное / Тревис Бредберри, Джин Гривз; Пер. с англ. А.П. Исаевой. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 187, [5] с.
 12. Бредберри Т. Эмоциональный интеллект 2.0 / Тревис Бредберри, Джин Гривз; Пер. с англ. П. Миронова. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2010. – 192 с.
 13. Брушлинский А.В. Мышление и прогнозирование // Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.А. Спиридонова, М.В. Фаликман, В.В. Петухова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.117-125.
 14. Бхарвани Г. Важнее чем IQ! EQ: Эмоциональный интеллект. Тренинг «секретного интеллекта», который даёт эффективность в любом деле / Гиту Бхарвани. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 218, [6] с.
 15. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с, ил. – (Библиотека всемирной психологии).
 16. Гарднер Говард. Структура разума: теория множественного интеллекта: Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 512 с.: ил.
 17. Гарскова Г.Г. Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию // Ананьевские чтения-99: Тезисы научно-практической конференции. – СПб., 1999. – С. 25-26.
 18. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Дэниел Гоулман; пер. С англ. А.П. Исаевой. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009. – 478, [2] с.
 19. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Дэниел Гоулман, Ричард Бояцис, Энни Макки; Пер. с англ. – 3-изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 301 с.
 20. Давыдов В.В. Особенности теоретического мышления // Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.А. Спиридонова, М.В. Фаликман, В.В. Петухова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.544-547.
 21. Далай-лама, П.Экман. Мудрость Востока и Запада. Психология равновесия. / под научной ред. Р.М. Грановской. – пер. с англ. В. Кузина – СПб.: Питер, 2011. – 304 с.: ил. – (Серия «Сам себе психолог»).
 22. Деревянко С.П. Эмоциональный интеллект: проблемы категориальности // Психология в современном информационном пространстве: материалы международной научной конференции / Смол. гос. ун-т. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2007. – Ч.1. – С.108-112.
 23. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 368 с.: ил.
 24. Иванова И.А. Основные направления исследования социального интеллекта в отечественной науке и зарубежом / Инна Иванова // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки». – 2006. – №3.
 25. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2011. – 783 с.: ил.
 26. Канитц, Аня фон. EQ. Управление эмоциями / Аня фон Канитц; [пер. с нем. С.В. Косоротовой]. – 2-е изд., стер. – М.: StartBook, 2010. – 128 с.: ил., табл. – (Лаборатория успеха. Бизнес-рецепты!). – Доп. тит. л. нем.
 27. Кетс де Врис М. Мистика лидерства: Развитие эмоционального интеллекта / Манфред Кетс де Врис; Пер. с англ. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 276 с.
 28. Когнитивная психология. Учебник для вузов / Под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 480 с.
 29. Крайг Ж. Эмоциональный интеллект. Думай, просчитывай, побеждай. – СПб.: Питер, 2010. – 176 с.: ил. – (Серия «Сам себе психолог»).
 30. Леонтьев А.Н. Деятельность и личность // Психология личности / Райгородский Д.Я. Т.2. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2008. – С. 165-196.
 31. Майер Г. Психология эмоционального мышления // Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.А. Спиридонова, М.В. Фаликман, В.В. Петухова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.204-207.
 32. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект, як інтегральна особистісна властивість // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. №9. С.22-30.
 33. Панов В.Г. Эмоции. Мифы. Разум. – М.: Высш.шк., 1992. – 252 с.
 34. Петровская А.С. Эмоциональный интеллект как детерминанта результативных параметров

и процессуальных характеристик управленческой деятельности: диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук: (19.00.03 – психология труда, инженерная психология, эргономика) / Петровская Анастасия Сергеевна; ГОУ ВПО «Ярославский государственный университет имени П.Г.Демидова». – Я., 2007. – 225с.

35. Пиаже Ж. Природа интеллекта // Психология мышления / Под. ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.А. Спиридонова, М.В.Фаликман, В.В.Петухова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.79-80.

36. Рейковский Я. Эмоции и познание // Психология мотивации и эмоций / Под. ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, М.В.Фаликман. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – С.430-442.

37. Роменец В.А. Історія психології: ХІХ - початок ХХ століття: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2007. с.832.

38. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720с, ил. – (серия «Мастера психологии»).

39. Сергиенко Е.А., Ветрова И.И. Тест Дж.Мэйера, П.Сэловей, Д.Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v.2.0): Руководство. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – 176 с. (Методы психологии).

40. Сергиенко Е.А., Ветрова И.И. Тест Дж.Мэйера, П.Сэловей, Д.Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v.2.0): Руководство. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – 176 с. (Методы психологии).

41. Сергиенко Е.А., И.И.Ветрова. Эмоциональный интеллект: модель, структура теста (MSCEIT V2.0), русскоязычная адаптация / Сергиенко Е.А., И.И.Ветрова // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с. (Интеграция академической и университетской психологии). – С.308-331. – Библиогр.: 26 назв.

42. Стейн Стивен Дж., Бук Говард І. Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи; Пер. з англ. О.А.Латиш. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 384 с.

43. Субботский Е.В. Строящееся сознание. М.: Смысл, 2007. – 423 с.

44. Тихомиров О.К., Ключка В.Е. Эмоциональная регуляция мыслительной деятельности // Вопросы психологии, 1980. №5, С. 23-31.

45. Ушаков Д.В. Социальный и эмоциональный интеллект: надежды, сомнения, перспективы / Д.В.Ушаков // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с. (Интеграция академической и университетской психологии). – С.11-30. – Библиогр.: 26 назв.

46. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).

47. Чапмэн М. Эмоциональный интеллект. / Маргарет Чапмэн [пер. с англ. И.Ющенко]. – М.: Издательство Гиппо, 2010. – 144 с.

Literatura

1. Anan'ev B.G. Psihologicheskaja struktura lichnosti i ejo stanovlenie v processe individual'nogo razvitija cheloveka // Psihologija lichnosti / Rajgorodskij D.Ja. T.2. Hrestomatija. – Samara: Izdatel'skij Dom «Bahrah-M», 2008. – S. 7-94

2. Al'buhanova-Slavskaja K.A. Lichnost' v proces se dejatel'nosti i obshhenija // Psihologija lichnosti / Rajgorodskij D.Ja. T.2. Hrestomatija. – Samara: Izdatel'skij Dom «Bahrah-M», 2008. – S. 299-328.

3. Andreeva I.N. O stanovlenii ponjatija «jemocional'nyj intellekt» / Irina Andreeva // Voprosy psihologii. – 2008. – #5. – S.83-95. – Bibliogr.: 74 nazv.

4. Andreeva I.N. Ob istorii razvitija ponjatija «Jemocional'nyj intellekt» // Voprosy psihologii. 2008. #5. S.83-93.

5. Andreeva I.N. Jemocional'nyj intellekt kak faktor samoaktualizacii / I.N.Andreeva // Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: Ot processov k izmerenijam / Pod red. D.V.Ljusina, D.V.Ushakova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009. – 351 s. (Integracija akademicheskoi i universitetskoi psihologii). – S.31-39. – Bibliogr.: 12 nazv.

6. Andreeva I.N. Jemocional'nyj intellekt: issledovanie fenomena / Irina Andreeva // Voprosy psihologii. – 2006. - #3. – S.78-86. – Bibliogr.: 43 nazv.

7. Barlett F.Ch. Povsednevnoe myshlenie // Psihologija myshlenija / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, V.A Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuhova. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.594-606.

8. Belova S.S. V psihometricheskikh poiskah social'nogo intellekta / S.S.Belova // Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: Ot processov k izmerenijam / Pod red. D.V.Ljusina, D.V.Ushakova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009. – 351 s. (Integracija akademicheskoi i universitetskoi psihologii). – S.187-215. – Bibliogr.: 41 nazva.

9. Belokon' O.V. Jemocional'nyj i social'nyj intellekt i fenomen liderstva / O.V.Belokon' // Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: Ot processov k izmerenijam / Pod red. D.V.Ljusina, D.V.Ushakova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009. – 351 s. (Integracija akademicheskoi i universitetskoi psihologii). – S.60-78. – Bibliogr.: 37 nazv.

10. Bozhovich L.I. Jetapy formirovanija lichnosti v ontogeneze // Psihologija lichnosti / Rajgorodskij D.Ja. T.2. Hrestomatija. – Samara: Izdatel'skij Dom «Bahrah-M», 2008. – S. 95- 144.

11. Bredberri T. Jemocional'nyj intellekt. Samoe vazhnoe / Trevis Bredberri, Dzhin Grivz; Per. s angl. A.P.Isaevoj. – M.: AST: AST MOSKVA, 2008. – 187, [5] s.
12. Bredberri T. Jemocional'nyj intellekt 2.0 / Trevis Bredberri, Dzhin Grivz; Per. s angl. P.Mironova. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2010. – 192 s.
13. Brushlinskij A.V. Myshlenie i prognozirovanie // Psihologija myshlenija / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, V.A Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuhova. – 2-e izd., pererab. i dop. - M.: AST: Astrel', 2008. – S.117-125.
14. Bharvani G. Vazhnee chem IJa! EJa: Jemocional'nyj intellekt. Trening «sekretnogo intelekta», kotoryj dajot jeffektivnost' v ljubom dele / Gitu Bharvani. – SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2009. – 218, [6] s.
15. Vygotskij L.S. Psihologija razvitija cheloveka / L.S.Vygotskij. – M.: Izd-vo Smysl; Izd-vo Jeksmo, 2005. – 1136 s, il. – (Biblioteka vseмирnoj psihologii).
16. Gardner Govard. Struktura raz uma: teorija mnozhestvennogo intelekta: Per. s angl. – M.: OOO «I.D. Vil'jams», 2007. – 512s.: il.
17. Garskova G.G. Vvedenie ponjatija «jemocional'nyj intellekt» v psihologicheskiju teoriju // Anan'evskie chtenija-99: Tezisy nauchno-prakticheskoj konferencii. - SPb., 1999. - S. 25-26.
18. Goulman D. Jemocional'nyj intellekt / Djeniel Goulman; per. S angl. A.P. Isaevoj. – M.: AST: AST MOSKVA; Vladimir: VKT, 2009. – 478, [2] s.
19. Goulman D. Jemocional'noe liderstvo: Iskusstvo upravlenija ljud'mi na osnove jemocional'nogo intelekta / Djeniel Goulman, Richard Bojacis, Jenni Makki; Per. s angl. – 3-izd. – M.: Al'pina Biznes Buks, 2008. – 301 s.
20. Davydov V.V.Osobennosti teoreticheskogo myshlenija // Psihologija myshlenija / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, V.A Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuhova. – 2-e izd., pererab. i dop. - M.: AST: Astrel', 2008. – S.544-547.
21. Dalaj-lama, P.Jekman. Mudrost' Vostoka i Zapada. Psihologija ravnovesija. / pod nauchnoj red. R.M.Granovskoj. – per.s angl. V.Kuzina – SPb.: Piter, 2011. – 304 s.: il. – (Serija «Sam sebe psiholog»).
22. Derevjanko S.P. Jemocional'nyj intellekt: problemy kategorial'nosti // Psihologija v sovremennom informacionnom prostranstve: materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii / Smol.gos unt. – Smolensk: Izd-vo SmolGU, 2007. – Ch.1. – S.108-112.
23. Druzhinin V.N. Psihologija obshhijh sposobnostej. 3-e izd. – SPb.: Piter, 2008. – 368s.: il.
24. Ivanova I.A. Osnovnye napravlenija issledovanija social'nogo intelekta v otechestvennoj nauke i zarubezhom / Inna Ivanova//Sbornik nauchnyh trudov SevKavGTU. Serija «Gumanitarnye nauki». – 2006. - #3.
25. Il'in E.P. Jemocii i chuvstva. 2-e izd. – SPb.: Piter, 2011. – 783 s.: il.
26. Kanitc, Anja fon. EQ. Upravlenie jemocijami / Anja fon Kanitc; [per. s nem. S.V.Kosorotovoj]. – 2-e izd., ster. – M.: StartBook, 2010. – 128 s.: il., tabl. – (Laboratorija uspeha. Biznes-recepty!). – Dop. tit. l. nem.
27. Kets de Vris M. Mistika liderstva: Razvitie jemocional'nogo intelekta / Manfred Kets de Vris; Per. s angl. – 3-e izd., ispr. i dop. – M.: Al'pina Biznes Buks, 2007. – 276s.
28. Kognitivnaja psihologija. Uchebnik dlja vuzov / Pod.red. V.N.Druzhinina, D.V.Ushakova. – M.: PER SJe, 2002. – 480 s.
29. Krajg Zh. Jemocional'nyj intellekt. Dumaj, proschityvaj, pobezhдай. – SPb.: Piter, 2010. – 176 s.: il. – (Serija «Sam sebe psiholog»).
30. Leont'ev A.N. Dejatel'nost' i lichnost' // Psihologija lichnosti / Rajgorodskij D.Ja. T.2. Hrestomatija. – Samara: Izdatel'skij Dom «Bahrah-M», 2008. – S. 165-196.
31. Majer G. Psihologija jemocional'nogo myshlenija // Psihologija myshlenija / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, V.A Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuhova. – 2-e izd., pererab. i dop. - M.: AST: Astrel', 2008. – S.204-207.
32. Nosenko E.L., Kovriga N.V. Emocijnij intellekt, jak integral'na osobistisna vlastivist' // Praktichna psihologija ta social'na robota. – 2008. #9. S.22-30.
33. Panov V.G.Jemocii. Mify. Razum. – M.: Vyssh.shk., 1992. – 252 s.
34. Petrovskaja A.S. Jemocional'nyj intellekt kak determinanta rezul'tativnyh parametrov i processual'nyh charakteristik upravlencheskoj dejatel'nosti: dissertacija na soiskanie uchjonoj stepeni kandidata psihologicheskijh nauk: (19.00.03 – psihologija truda, inzhenernaja psihologija, jergonomika) / Petrovskaja Anastasija Sergeevna; GOU VPO «Jaroslavskij gosudarstvennyj universitet imeni P.G.Demidova». – Ja., 2007. – 225s.
35. Piazhe Zh. Priroda intelekta // Psihologija myshlenija / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, V.A Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuhova. – 2-e izd., pererab. i dop. - M.: AST: Astrel', 2008. – S.79-80.
36. Rejkovskij Ja. Jemocii i poznanie // Psihologija motivacii i jemocij / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, M.V.Falikman. – M.: AST: Astrel', 2009. – S.430-442.
37. Romenec' V.A. Istorija psihologii: XIX - pochatok XX stolittja: Navch. posibnik. – K.: Libid', 2007. s.832.
38. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologii / S.L.Rubinshtejn. – SPb.: Piter, 2002. – 720s, il. – (serija «Mastera psihologii»).
39. Sergienko E.A., Vetrova I.I. Test Dzh.Mjejera, P.Sjelovej, D.Karuzo «Jemocional'nyj

intellekt» (MSCEIT v.2.0): Rukovodstvo. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2010. – 176 s. (Metody psihologii).

40. Sergienko E.A., Vetrova I.I. Test Dzh.Mjejera, P.Sjelovej, D.Karuzo «Jemocional'nyj intellekt» (MSCEIT v.2.0): Rukovodstvo. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2010. – 176 s. (Metody psihologii).

41. Sergienko E.A., I.I.Vetrova. Jemocional'nyj intellekt: model', struktura testa (MSCEIT V2.0), russkojazychnaja adaptacija / Sergienko E.A., I.I.Vetrova // Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: Ot processov k izmerenijam / Pod red. D.V.Ljusina, D.V.Ushakova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009. – 351 s. (Integracija akademicheskoy i universitetskoj psihologii). – S.308-331. – Bibliogr.: 26 nazv.

42. Stejn Stiven Dzh., Buk Govard I. Pervagi EQ: Emocijnij intellekt ta vashi uspihi; Per. z angl. O.A.Latish. – Dnipropetrovs'k: Balans Biznes Buks, 2007. – 384 s.

43. Subbotskij E.V. Strojashheesja soznanie. M.: Smysl, 2007. – 423 s.

44. Tihomirov O.K., Klochka V.E. Jemocional'naja reguljacija myslitel'noj dejatel'nosti // Voprosy psihologii, 1980. #5, S. 23-31.

45. Ushakov D.V. Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: nadezhdy, somnenija, perspektivy / D.V.Ushakov // Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: Ot processov k izmerenijam / Pod red. D.V.Ljusina, D.V.Ushakova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009. – 351 s. (Integracija akademicheskoy i universitetskoj psihologii). – S.11-30. – Bibliogr.: 26 nazv.

46. Holodnaja M.A. Kognitivnye stili. O prirode individual'nogo uma. – 2-e izd. – SPb.: Piter, 2004. – 384 s.: il. – (Serija «Mastera psihologii»).

47. Chapmjen M. Jemocional'nyj intellekt. / Margaret Chapmjen [per. s angl. I.Jushhenko]. – M.: Izdatel'stvo Gippo, 2010. – 144 s.

Розділ: Психологія здоров'я та клінічна психологія

УДК 159.923.31:612.07

Особенности эмоциональной сферы женщин с гиперпластическими гинекологическими заболеваниями

Дин Шао Цзе

В статті представлено дослідження емоційної сфери жінок з гіперпластичними гінекологічними захворюваннями. В дослідженні взяли участь жінки з міомою матки та ендометріозом. Досліджено алекситимічні та агресивні ознаки. Агресія розглянута під кутом адаптивності/деадаптивності. Встановлено, що емоційна сфера гінекологічних хворих недиференційована, що більш виражено у жінок, хворих на міому матки. Характерна нерозвинута здатність до адекватного відреагування емоційних переживань. Емоційна сфера характеризується відсутністю «радість життя», пусткою та нудьгою.

Ключові слова: гіперпластичні гінекологічні захворювання, міома матки, ендометріоз, емоційна сфера.

В статье представлено исследование эмоциональной сферы женщин с гиперпластическими гинекологическими заболеваниями. В исследовании приняты участие женщины с миомой матки и эндометриозом. Исследованы алекситимические и агрессивные признаки. Агрессия рассмотрена под углом адаптивности/деадаптивности. Установлено, что эмоциональная сфера гинекологических больных недифференцирована, что более выражено у женщин с миомой матки. Характерна неразвитая способность к адекватному отреагированию эмоциональных переживаний. Эмоциональная сфера характеризуется отсутствием «радости жизни», пустотой и скукой.

Ключевые слова: гиперпластические гинекологические заболевания, миома матки, эндометриоз, эмоциональная сфера.

The article presents the research of emotional sphere in women with gynaecological diseases. The research analyses causes of women with a hysteromyoma and endometriosis. Aleksytymya and aggressive signs are investigational. Aggression is considered from the point of view of adaptivity/ of dezadaptatsyya. It is set that emotional sphere of gynaecological patients of undifferentiated, that it is more expressed for women with a hysteromyoma. Undeveloped ability is characteristic to adequate response of the emotional experiencing. An emotional sphere is characterized absence of the «joy of life», by emptiness and boredom.

Key words: gynaecological diseases, hysteromyoma, endometriosis, emotional.

Гіперпластические заболевания матки занимают ведущее место в гинекологической практике [1,2,3]. Под гиперпластическими заболеваниями матки на современном уровне понимаются различные по этиологии и морфологическим изменениям процессы, имеющие длительное, хроническое течение.

Тяжесть течения гинекологического заболевания, его хронизация, наличие осложнений, частота обострений во многом зависят, в том числе, от психического состояния больных, наличия личносно значимых социальных стрессовых ситуаций, личностных особенностей пациенток (В.Бройтигам, М.В.Маркова). Понятия личность и болезнь при соматическом заболевании в исследовательской практике взаимозависимы. Личность пациента может быть в центре причин заболевания, их возникновения и сохранения.

Описание выборки. В исследовании приняли участие 54 женщины с миомой матки и 49 женщин с эндометриозом. Критерии включения в исследование:

возраст 20-50 лет;

наличие гиперпластических заболеваний матки (миома матки, эндометриоз).

Критерии исключения:

возраст младше 20 лет и старше 50 лет;

наличие онкологического заболевания;

наличие экстрагенитальной патологии;

наличие психотических расстройств;

гинекологическое заболевание продолжительностью менее 1 года.

Основная группа.

Группа 1 – 54 женщины с миомой матки, продолжительность заболевания от 1 до 9 лет, возраст от 29 до 49 лет, из них 47 состоят в браке, 53 женщины имеют детей, 50 имели высшее образование, 3 средне-специальное, 1-среднее образование, все женщины на момент исследования имели трудовую занятость.

Группа 2 – 49 женщин с эндометриозом, продолжительность заболевания от 1 до 8 лет, возраст от 27 до 45 лет, из них 45 состоят в браке, 46 женщин имеют детей (3 женщины имели трудности с зачатием и вынашиванием беременности), 45 женщин имели

высшее образование, 2 –неоконченное высшее, 2 – средне-специальное, все женщины на момент исследования имели трудовую занятость.

Контрольная группа.

Гр.3.- 50 женщин без диагностированного гинекологического заболевания, в возрасте от 25 до 50 лет, 45 женщин состоят в браке, 46 женщин имеют детей, 45 женщин имеют высшее образование, 2 - неоконченное высшее, 2 - среднее образование, все женщины на момент исследования имели трудовую занятость.

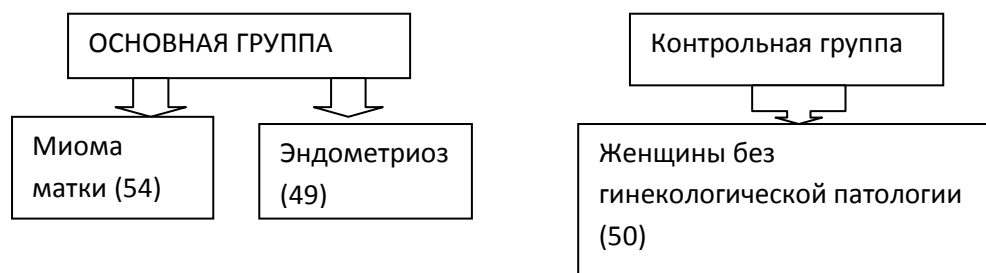

Рис. 1 Дизайн исследования

Методы исследования. Психодиагностический метод включал: Торонтскую шкалу алекситимии ТАС, адаптированную в Психо-неврологическом институте им. В.М. Бехтерева (Д.Б.Ересько, Г.Л.Исурин, Е.В.Кайдановская, Б.Д.Карвасарский, Э.Б.Карпова, Т.Г.Корепапова, Г.С.Крылова, А.У.Тархан, Е.И.Чехлатый, В.Б.Шифрин. 2005) [4]; Я-структурный тест Аммона (ISTA) (Ю.Я.Тупицынин, В.В. Бочаров, Т.В.Алхазова, Е.В.Бродская., 1998) [5].

Результаты исследования. В результате сравнения основной и контрольной групп было установлено наличие значимых отличий в алекситимических чертах личности (табл.1,2). Алекситимия рассматривается как совокупность признаков, характеризующих психический склад индивидов, предрасполагающий к заболеваниям психосоматической специфичности. В последние годы алекситимия связывается с широким кругом нозологических форм [4,6].

Таблица 1

Частота выраженности (%) алекситимии

Выраженность алекситимии	Гр.1	Гр.2	Гр.3
Отсутствие алекситимии	12 (22)	15 (31)	38 (76)
Зона риска	17 (31)	28 (57)	7 (14)
Алекситимия	25 (46)	6 (12)	5 (10)

Таблица 2

Достоверность различий (φ –критерий) между выраженностью алекситимии

Выраженность алекситимии	Гр.1-2	Гр.1-3	Гр.2-3
Отсутствие алекситимии	-0,96	-5,78	-4,70
Зона риска	-2,65	2,16	4,71
Алекситимия	3,96	4,34	-0,35

Как видно из таблиц приведенных выше, у женщин с гинекологической патологией отмечается выраженность алекситимических черт. При этом в группе женщин, больных эндометриозом, характерны «пограничные» показатели алекситимии, в то время как у женщин с миомой матки диагностируется высокая выраженность алекситимии. Согласно данным литературы [6], для лиц с алекситимией характерно особое сочетание эмоциональных, когнитивных и личностных проявлений. Эмоциональная сфера таких лиц слабо дифференцирована. Личностные особенности таких женщин характеризуются дефицитом творческого отношения к жизни, рефлексии. Рефлексия, т.е. осознание своей человеческой сущности, потребностей и мотивов деятельности у гинекологических больных, таким образом, снижена, а внутренняя закованность делает таких пациенток «чем-то вроде натянутого каната».

Также было изучено наличие агрессивных составляющих по методике ISTA в группах женщин, результаты приведены в таблицах 3 и 4. В нашей работе мы придерживаемся тех концептуальных платформ понимания агрессии, в которых акцент делается не на деструкции, а на аспекте адаптивности/дезадаптивности.

В концепции Г.Аммона [цит.по 5] агрессия рассматривается как центральная Я-функция. При этом подчеркивается ее важнейшее значение, как структурной личностной составляющей, так и указывается на активно-приспособительный характер этого интрапсихического

образования. Агрессия понимается как степень активности отношения индивида к окружающему миру в целом и отдельных ее аспектов, как уровень целенаправленности душевной деятельности. Таким образом, агрессия – это общий потенциал активности, которым располагает личность для решения задач адаптации и поддержания идентичности. Вместе с тем, в зависимости от структуры групподинамических полей (родительская семья, ближайшее окружение) агрессия может терять свое приспособительное значение, становясь дезинтегрирующим и дезрегулирующим фактором.

Таблица 3

Средние значения по шкалам агрессии методики ISTA

Шкалы	Гр.1		Гр.2		Гр.3	
	М	Стд.откл.	М	Стд.откл.	М	Стд.откл.
Конструктивная агрессия	39,87	12,31	38,43	12,47	52,79	6,89
Деструктивная агрессия	48,24	9,15	48,60	9,30	43,57	6,36
Дефицитарная агрессия	68,33	5,27	69,44	5,88	46,44	7,41

Таблица 4

Различия по шкалам агрессии методики ISTA

Шкалы	Гр.1-2		Гр.1-3		Гр.2-3	
	t	p	t	p	t	p
Конструктивная агрессия	2,04	0,046	-5,89	0,000	-6,53	0,000
Деструктивная агрессия	0,23	0,813	3,05	0,004	2,99	0,004
Дефицитарная агрессия	-2,13	0,038	17,36	0,000	19,93	0,000

Примечание: жирным шрифтом выделены значимые отличия

Как видно из выше приведенных таблиц и рис.2, существуют значимые отличия между основными и контрольной группой по параметру агрессии. Между группами больных миомой матки и эндометриозом значимых отличий не установлено.

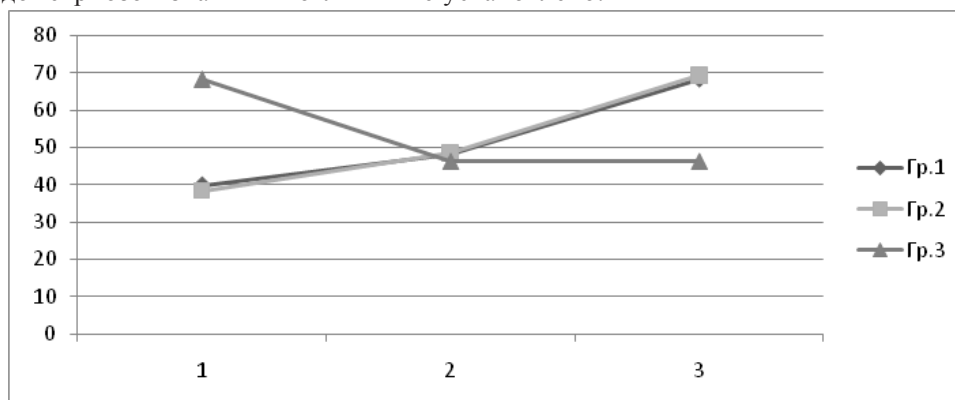

Рис.2 Профиль агрессивности

Примечание 1 – конструктивная агрессия, 2 – деструктивная агрессия, 3- дефицитарная агрессия.

Из полученных данных можно говорить о том, что женщинам с гинекологическими заболеваниями присущи снижение активности, недостаток способности к ведению продуктивного диалога и конструктивной дискуссии, склонность к избеганию конфронтаций вследствие страха разрыва симбиотических отношений. Для них характерна неразвитая способность к адекватному отреагированию эмоциональных переживаний в межличностных ситуациях. Установленные значимые отличия по параметру деструктивной агрессии в поведении проявляются склонностью к разрушению контактов и отношений, стремлением к силовому решению проблем, мстительностью и цинизмом. В случаях, когда деструктивная агрессия не может найти объект своего выражения, она может направляться на собственную личность. Наибольшее различие зафиксировано по параметру дефицитарной агрессии. Таким образом, у женщин с гинекологической патологией недоразвита Я-функция агрессии, присуща

неспособность к установлению межличностных контактов, сужен круг интересов, избегание конфронтации и конфликтов, склонность жертвовать интересами и планами, неспособность брать на себя ответственность, затруднена возможность открыто проявлять свои эмоции. В эмоциональном плане на первый план выступают чувства собственного бессилия, некомпетентности и ненужности, ощущение пустоты и скуки. В межличностных отношениях такие женщины уступчивы и зависимы.

Выводы. Эмоциональная сфера женщин, больных гинекологическими заболеваниями, характеризуется слабой дифференцированностью, наиболее выражена эта особенность у женщин с миомой матки. Характерна неразвитая способность к адекватному отреагированию эмоциональных переживаний в межличностных ситуациях. Эмоциональная сфера характеризуется отсутствием «радости жизни», наличием пустоты и скуки.

Литература

1. Радецкая Л.Е. Современное состояние проблемы диагностики и лечения эндометриоза / Л.Е.Радецкая.- Медицинские новости. – 2000. – №10. – С. 22-25.
2. Стрижаков А.Н. Миома матки: патогенез, диагностика, лечение// Вопросы гинекологии, акушерства и перинатологии. / А.Н. Стрижаков, А.И. Давыдов, В.А. Лебедев – 2008. – №7. – С.7-18.
3. Гладчук І.З. Роль антагоністів гонадотропін-релізінг-гормону у веденні хворих із міомою матки / І.З. Гладчук, Н.М. Рожковська, О.Я. Назаренко // Здоровье женщины. – 2009. – № 5(41). – С. 149-152.
4. Ереско Д.Б. Алекситимия и методі ее определения при пограничных психосоматических расстройствах / Д.Б.Ереско, Г.Л.Исурина, Е.В.Кайдановская, Б.Д.Карвасарский, Э.Б.Карпова и др.- СПб.: 2005.- 25с
5. Очерки динамической психиатрии. Транскультуральное исследование / Под ред. М. М. Кабанова, Н. Г. Незнанова. — СПб.: Институт им. В. М. Бехтерева, 2003. —438 с.
6. Николаева В.В. О психологической природе алекситимии [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://щщц.гесталтлiffe.ру/публикационс/13/виещ/126>

Literatura

1. Radeckaja L.E. Sovremennoe sostojanie problemy diagnostiki i lechenija jendometrioza / L.E.Radeckaja.- Medicinskie novosti. – 2000. – №10. – S. 22-25.
2. Strizhakov A.N. Mioma matki: patogeneza, diagnostika, lechenie// Voprosy ginekologii, akusherstva i perinatologii. / A.N. Strizhakov, A.I. Davydov, V.A. Lebedev – 2008. – №7. – S.7-18.
3. Gladchuk I.Z. Rol antagonistiv gonadotropin-rilizing-gormonu u vedenni hvorih iz miomoju matki / I.Z. Gladchuk, N.M. Rozhkovskaja, O.Ja. Nazarenko // Zdorov'e zhenshhiny. – 2009. – № 5(41). – S. 149-152.
4. Eresko D.B. Aleksitimija i metodi ee opredelenija pri pograničnih psihosomatičeskikh rasstrojstvah / D.B.Eresko, G.L.Isurina, E.V.Kajdanovskaja, B.D.Karvasarskij, Je.B.Karpova i dr.- SPB.: 2005.- 25s
5. Očerki dinamicheskoj psihiatrii. Transkulturalnoe issledovanie / Pod red. M. M. Kabanova, N. G. Neznanova. — SPb.: Institut im. V. M. Behtereva, 2003. —438 s.
6. Nikolaeva V.V. O psihologičeskoj prirode aleksitimii [Jelektronnyj resurs] Rezhim dostupa: <http://www.gestaltlife.ru/publications/13/view/126>

УДК 159.955:616.831-053.6

RESEARCH OF THINKING PROCESS (GENERALIZATION) FEATURES IN ADOLESCENTS WITH ICP

Kirillov D.V.

Infantile cerebral palsy is a disease of Central nervous system that is characterized by leading lesion of the motor areas and motor tracts of the brain. In the case of ICP there occurs the early organic lesion of the motor and speech structures of the brain. The causes of these violations can be different: infectious diseases, especially viral etiology, intoxications and injuries during pregnancy, chronic diseases, incompatibility of mother and fetus blood on Rh factor or group of blood. With an extremely low weight of the newborn, the probability of infection is significantly increased. After the birth the lesion of the brain structures can be as the result of a craniocerebral trauma or infection, such as meningitis.

In the article there are considered the questions concerned with the problem of development of adolescents with congenital and acquired abnormalities. Features of the thinking process in adolescents with ICP become evident when performing tasks that require stimulation of intelligence based on analytic systems interaction. In adolescents with ICP there is usually noted not only the small stock of knowledge and perceptions because of the poverty of their practical experience and specific difficulties processing of information that is gained in the process of subject-practical activities. Development retardation of visual-actionable thinking in adolescents with ICP can delay the formation of mental operations in General and first of all the verbal-logical thinking (from the total meaning of words and verbal generalization). Adolescents with ICP tend to generalize coincidental phenomena but significant relations are little taken into account.

To reveal the development disturbances of the thinking process in adolescents with ICP we need a comprehensive analysis of clinical-psychological-pedagogical features.

Key words: thinking process, generalization, stimulation of intelligence, verbal-logical thinking, deletion of subjects, the level of mental development.

Детский церебральный паралич - заболевание ЦНС, характеризующееся ведущим поражением двигательных зон и двигательных проводящих путей головного мозга. При ДЦП имеет место раннее органическое поражение двигательных и речевых структур головного мозга. Причины этих нарушений могут быть разные: инфекционные заболевания, особенно вирусной этиологии, интоксикации и травмы во время беременности, хронические заболевания, несовместимость крови матери и плода по резус-фактору или групповой принадлежности крови. При очень низком весе новорожденного вероятность заболевания значительно увеличивается. После родов повреждение структур головного мозга бывает следствием черепно-мозговой травмы или инфекции, например, менингита.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с проблемой развития подростков, имеющих врожденные и приобретенные дефекты. Особенности мыслительного процесса у подростков с ДЦП четко проявляются при выполнении заданий, требующих стимуляции интеллекта, основанной на взаимодействии анализаторных систем. У подростков с ДЦП обычно отмечается не только малый запас знаний и представлений за счет бедности их практического опыта, но и специфические трудности обработки информации, получаемой в процессе предметно-практической деятельности. Отставание в развитии наглядно-действенного мышления у подростков с ДЦП может задерживать формирование мыслительных операций в целом и, прежде всего, словесно-логического мышления (от общего значения слов и словесного обобщения). Подросткам с ДЦП свойственно обобщать случайные явления, существенные же отношения мало принимаются во внимание.

Для выявления отклонений в развитии мыслительного процесса у подростков с ДЦП необходим комплексный анализ клинико-психолого-педагогических особенностей.

Ключевые слова: процесс мышления, обобщение, стимуляция интеллекта, словесно-логическое мышление, исключение предметов, уровень психического развития.

Дитячий церебральний параліч - захворювання ЦНС при провідному ураженні рухових зон і рухових провідних шляхів головного мозку. При ДЦП має місце раннє органічне ураження рухових і мовних систем головного мозку. Причини цих порушень можуть бути різні: інфекційні захворювання, особливо вірусної етіології, різні інтоксикації і травми під час вагітності, хронічні захворювання, несумісність крові матері і плоду по резус-фактору або групової належності крові. При дуже низькій вазі новонародженого ймовірність захворювання значно збільшується. Після пологів пошкодження структур головного мозку буває наслідком черепно-мозкової травми або інфекції, наприклад менингіту.

У статті розглядаються питання, пов'язані з проблемою розвитку підлітків, які мають вроджені і набуті дефекти. Особливості розумового процесу у підлітків з ДЦП чітко проявляються при виконанні завдань, що потребують стимуляції інтелекту, заснованої на взаємодії аналізаторних систем. У підлітків з ДЦП зазвичай відзначаються не тільки малий запас знань і уявлень, за рахунок бідності їх практичного досвіду, але і специфічні труднощі обробки інформації, одержуваної в процесі предметно-практичної діяльності. Відставання в розвитку наочно-дієвого мислення у підлітків з ДЦП може затримувати формування розумових операцій у цілому і, насамперед словесно-логічного мислення (від загального значення слів і словесного узагальнення). Для підлітків з ДЦП властиво узагальнення випадкових явищ, суттєві зв'язки мало приймаються до уваги.

Для виявлення відхилень у розвитку розумового процесу у підлітків з ДЦП необхідний комплексний аналіз клініко-психолого-педагогічних особливостей.

Ключові слова: процес мислення, узагальнення, стимуляція інтелекту, словесно-логічне мислення, виключення предметів, рівень психічного розвитку.

Problem statement.

The research of the hierarchical organization of the thinking process and basic operations in adolescents with cerebral pathology in particular with ICP in the conditions of pathogenesis requires extensive and thorough analysis. Pathogenesis of the thinking process (generalization) disturbances in adolescents with cerebral palsy is extremely complex.

Cerebrostenical phenomena expressed in a low intellectual performance as well as the inertia of mental activity influence the nature of mental activity of children with ICP [3].

The last researches and publications analysis.

In the last decade the problems of adolescents with disabilities attract the attention of an increasing number of specialists of different directions. Disability of adolescents with cerebral pathology takes the first place in the structure of adolescent's disability in neurological profile and its severity is caused by both motor and mental disorders (thinking) [6].

One of the leading places in the structure of this pathology takes an infantile cerebral palsy (ICP). The problem of ICP is one of the most actual in modern medicine. It is caused by that for the last time has delineated a steady increase in the prevalence of ICP among the population and by the bad diagnostic base and inadequate training of the majority of specialists.

The term « infantile cerebral palsy» unites a number of syndromes that occur on the lesion of the Central nervous system. The main clinical symptom of the ICP is the motor function disturbances caused by the delay or atypical development of statokinetic reflexes, tonus pathology and paresis [7].

According to the severity degree of motor functions disturbances and formation of movement skills adolescents are divided into three groups. The first group includes adolescents with severe disabilities. In some of them there are not formed walking, the capture and holding of subjects, skills of self-service; others hardly move with the help of orthopedic devices, self-service skills in them are formed partly. The second group includes adolescents with a medium degree of severity of disabilities. Most of them can move independently but on a limited distance. They possess the skills of self-service, which are not enough automated. The third group consists of adolescents with slight movement disorders. They move independently, possess the skills of self-service, however, some movement are performed incorrectly [1].

The purpose of the article: research of the analysis and synthesis process in the cognitive activity of adolescents with ICP.

Exposition of basic material.

Factor of the dynamics of the course of the disease is crucial for the possibility of the thinking process development. It prevents the formation and development of many types of relations and interaction with peers and adults. Limitation of contacts often facilitates the autization, formation of egocentric attitude, passivity. Underdevelopment of the mental processes including the thinking process (generalization) doesn't follow directly from movement disorders but proves the massiveness and high incidence of brain lesions. As a result of movement restrictions caused by disease the adolescent lives and develops in the space of a very limited world [2].

On ICP there is noted the disturbance of a coordinated activity of the various analytic systems. Pathology of vision, hearing, muscle-and-joint feelings significantly affects the thinking in General, limits the amount of information makes difficult the intellectual activity of adolescents with cerebral palsy. Therefore the cognition of the surrounding world in the vigorous activity is disrupted. Often the visual-vivid and verbal-logical thinking begins to develop almost without Foundation of visual- actionable thinking. The development of verbal-logical thinking begins without the establishment of a generalized meaning of words and development of the verbal generalization. This stage of the development of thinking in adolescents with ICP is dramatically damaged. It depends as on the severity of the speech disturbances, lack of practical and personal experience in active cognition of surrounded world and communication, as well by limited competent early correctional impact. Retardation in the development of the verbal-logical thinking in adolescents with ICP reveals is that children hardly establish similarities and differences, and the causal relations between the objects and phenomena of the surrounding world. Classification of objects is conducted according to the principle of specific situational relations. There is noted a retardation in the formation of generalizing concepts and forms (classification of items, the allocation of the fourth superfluous, comprehension of a simple story). Even more difficult for studding adolescents with ICP is a generalization of observations, such as the union of objects or phenomena on the base of identified common essential for these series features of objects [4].

With the purpose of realizing set research goals we were taken as a basis the methodic "deletion of the objects – the fourth extraneous" S. Y. Rubinstein «Experimental methods of pathopsychology and experience of their usage in the clinic» [5].

The research was carrying individually on the base of children's specialized clinical sanatorium «Hadzhibey». Time of research: the first half of the day.

From the analysis of the results follows, that the thinking process in adolescents with ICP has a lower limit of norm. As a consequence the process of maturation of the level of generalization and the features of the processes of analysis, comparison and synthesis that are leading to the formation of categories is within

the lower limit of normal and below it. Time of tasks performance for adolescents with ICP exceeded the established norm by 30-40% for all age groups. Almost all the respondents in the course of execution of tasks could easily cope with simple tasks but while performing more complex tasks could not go to the level of verbal, more abstract meaning of a group of items. It allows making conclusions about that in the respondents with the absence of a verbal description of the excluded items the thinking is on a visual-substantive level. It was also found that age possibilities of process of generalization have a steady decline in adolescents with ICP. Reduction of the level of generalization indicates the presence of intellectual defect the severity of which depends on the severity of damage to the CNS.

Table 1

Test results «deletion of the objects»
(n=201 with ICP)

Age (completed years)	Number (n) of respondents								
	N	Boys		Girls			Total		
		Sum score y	%	N	Sum score y	%	N	Sum score y	%
12	10	25	4,975	-	-	-	10	25	4,975
13	18	26	8,955	5	26	2,488	23	26	11,443
14	25	23	12,435	8	26	3,980	33	25,5	16,415
15	30	24	14,925	11	23	5,472	41	23,5	20,397
16	34	22	16,915	9	22	4,480	43	22	21,395
17	42	22	20,895	9	24	4,480	51	23	25,375
Total	159	-	-	42	-	-	201	-	-
Mean	-	23,7	79,100	-	24,2	20,900	-	24	100

Notes:

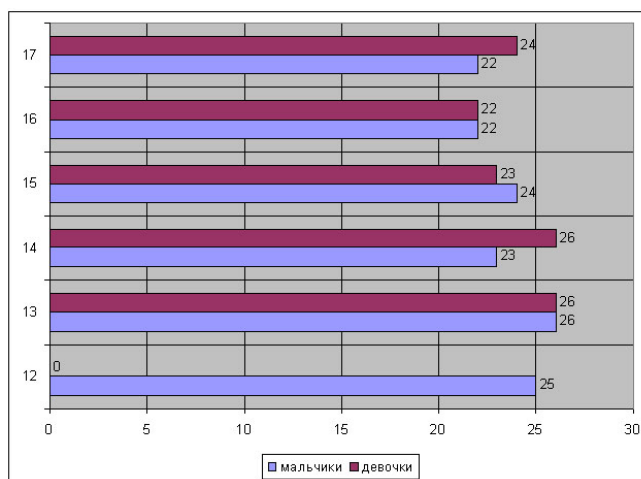
N - number of respondents;

y - sum score for each age group;

% - number of respondents in each age group from the total number of respondents.

While analyzing the responses was found inertia or «viscosity of thinking»: the respondents are not able to classify the picture, which stands for them single specimen and they are not able to switch to another picture, to compare with other images.

From adolescents (boys) worth to choose two age groups: 12-years-olds (n = 10) and 13-years-olds (n = 18), which showed relatively high results in our research. In quantitative terms it is 28 adolescents. The lowest rates on the used test revealed a group of 16-year-old and 17-year-old adolescents. In adolescents girls the highest result are in the group of 13 (n = 5) and 14 (n = 8) year-olds. In quantitative terms it is 13 adolescents that constitute about one-third of all the respondents and it is two and a half more than in adolescent boys. Reaction on the research performance is classified as a sensitive type.

Picture 1. (The sum of scores by gender)

Research with adolescents in the norm performed individually on the base of two Odessa secondary schools №13 and №73. Time of research: from 14.00 to 16.00. All respondents were informed about the purposes and objectives of the research (research of the intellectual sphere using the technique “deletion of the objects - the fourth extraneous”). The attitude to the testing process was completely positive.

Table 2

Test results «deletion of the objects»
(n=200 without development deviations)

Age (completed years)	Number (n) of respondents								
	Boys			Girls			Total		
	N	Sum score y	%	N	Sum score y	%	N	Sum score y	%
12	5	46	2,500	2	44	1,000	7	45	3,500
13	10	45	5,000	6	45	3,000	18	45	9,000
14	18	47	9,000	10	48	5,000	28	47,5	14,000
15	27	46	13,500	7	47	3,500	32	46,5	16,000
16	40	45	20,000	11	47	5,500	51	46	26,500
17	60	47	30,000	4	48	2,000	64	47,5	32,000
Total	160	-	-	40	-	-	200	-	-
Mean	-	46	80	-	46,5	20	-	46,25	100

Notes:

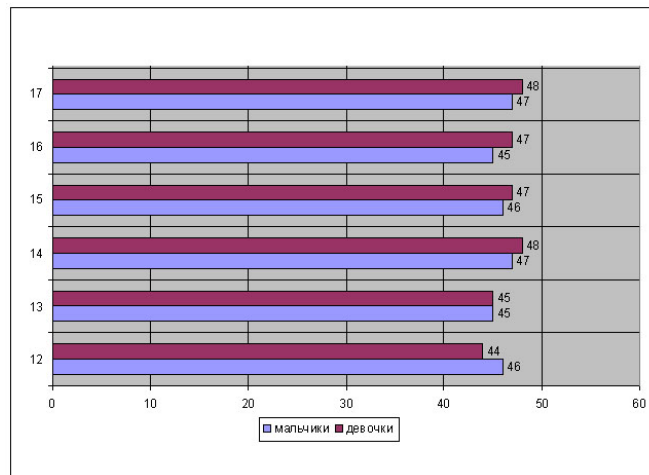
N - number of respondents;

y - sum score for each age group;

% - number of respondents in each age group from the total number of respondents.

In 14-years-olds (n = 18) and 17-years-olds (n = 60) adolescent boys in these two groups was noted the highest measures. And relatively low measure was revealed in groups of 13-year-olds (n=10) and 16-years-olds (n = 40) adolescent boys. In adolescent girls without development disabilities the highest measures revealed in a group of 14-year-old (n=10) and 17-years-olds (n = 4). And the measure is in a group of 12-year-olds (n=2).

Stage of development of the thinking process both in adolescent girls and boys (without development disabilities) is within the upper limit of norm.

Picture 2. (The sum of scores by gender)

Conclusions:

1. In adolescents with ICP have been revealed features of the thinking process, in particular, indicators in points on the applied methodic (below the lower limit of the average norm), as well as the distortion of generalization level and its qualitative pathological characteristics. The correct solution typically requires detachment from the visual image and switching on a level of verbal, more abstract meaning of group of items. When experimenter asked to give a detailed verbal explanation of the answer none of the respondents coped with this task.

2. In adolescents without deviations in the development the process of thinking, levels of generalization are within the upper limit of normal. Processes of analysis, comparison and synthesis that are leading to the

formation of the category are in a state of the completed development.

3. The specifics of violations of the thinking process in adolescents with ICP and the subsequent potential of its development are at the level of subjective-visual thinking and didn't switch to abstract (verbal-logical) type thinking.

4. In adolescents with ICP generalization by specific and situational features is a characteristic attribute of specific thinking which in turn indicates the delayed mental development and mild mental retardation.

Литература

1. Бадалян Л. О. Детские церебральные параличи. / Л. О. Бадалян, Л. Т. Журба, О. В. Тимонина // - Киев, Здоровье, 2008. - 327 с.
2. Калижнюк Э.С. Психические нарушения при детских церебральных параличах / Э.С. Калижнюк // - Киев: Вища школа, 1987. - 269 с.
3. Кузнецова Л. В., Переслени Л. И., Солнцева Л. И. Основы Специальной психологии / Л. В. Кузнецова // - М.: Издательский центр «Академия», 2002. 286-302 с.
4. Лубовский В. И., Розанова Т. В., Солнцева Л. И. Специальная психология / Под ред. В.И.Лубовского // - 2-е изд., испр. - М.:Издательский центр «Академия», 2005. - 464 с.
5. Рубинштейн С. Я. Экспериментальные методики патопсихологии и опыт применения их в клинике / С. Я. Рубинштейн // - М.: Издательство «Психотерапия», 2007. - 220 с.
6. Савина М. В. Проблемы психического развития детей и подростков с детским церебральным параличом. / М. В. Савина // - Международный медицинский журнал, 2010, № 3.
7. Шипицына Л. М. Психология детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата. / Л. М. Шипицына, И. И. Мамайчук // - М.: Владос, 2004.- 367 с.

Literatura

1. Badalyan L. O. Dityachi cerebralni paralichi. / L. O. Badalyan, L. T. Zhurba, O. V. Timonina // - Kyiv, Zdoroviya, 2008. - 327 s.
2. Kaly`zhnyuk E.S. Psyhichni porushennya pridityachih cerebralnih paralichax / E.S. Kaly`zhnyuk // - Ky`yiv: Vy`shha shkola, 1987. - 269 s.
3. Kuznyeczova L. V., Peresleni L. I., Solnceva L. I. Osnovy` Special`noyi psy`xologiyi / L. V. Kuznyeczova // - M.: Vidavnic`nij centr «Akademiya», 2002. 286-302 s.
4. Lubovsky`j V. I., Rozanova T. V., Solnceva L. I. Specialna psyhologiya / Pod red. V.I.Lubovskogo // - 2-e vy`d., Y`spr. - M.: Vidavnic`nij centr «Akademiya», 2005. - 464 s.
5. Rubinshtejn S. Ya. Eksperimental`ni metodiki patopsyhologiyi i dosvid zastosuvannya yix v klinici / S. Ya. Rubinshtejn // - M.: Vidavnic`stvo «Psyhoterapiya», 2007. - 220 s.
6. Savina M. V. Problemy psyhichnogo rozvitku ditej ta pidlitkiv z dityachim cerebral`nim paralichem. / M. V. Savina // - Mizhnarodny`j medichny`j zhurnal, 2010, № 3.
7. Shipicina L. M. Psyhologiya ditej z porushennyami oporno-ruxovogo aparatu. / L. M. Shipicina, I. I. Mamajchuk // - M.: Vlados, 2004. - 367 s.

УДК : 376.42: 37.034

До проблеми дослідження формування емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю

Прокопенко О.А.

Статтю присвячено вирішенню проблеми емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю. У статті визначено стан розробленості проблеми та підходи до її дослідження; охарактеризовано особливості формування емоційно-вольової саморегуляції у підлітків з розумовою відсталістю, окреслено специфічні причини формування цього виду саморегуляції особистості у підлітка, визначено її компоненти, рівні та показники. Представлено психодіагностичний комплекс дослідження стану сформованості емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю.

Ключові слова: розумова відсталість, саморегуляція, емоційно-вольова саморегуляція підлітків з розумовою відсталістю.

Статья посвящена решению проблемы эмоционально - волевой саморегуляции подростков с умственной отсталостью. В статье определено состояние разработанности проблемы и подходы к ее исследованию; охарактеризованы особенности формирования эмоционально - волевой саморегуляции у подростков с умственной отсталостью, очерчены специфические причины формирования этого вида саморегуляции личности у подростка, определены ее компоненты, уровни и показатели. Представлены психодиагностические комплексы исследования состояния сформированности эмоционально - волевой саморегуляции подростков с умственной отсталостью.

Ключевые слова: умственная отсталость, саморегуляция, эмоционально-волевая саморегуляция подростков с умственной отсталостью.

The article is devoted to solving problems of emotional and volitional self-regulation of adolescents with mental retardation. The article defines the status of the problem and approaches to its study, describes the features of the formation of emotional and volitional self-regulation in adolescents with mental retardation, outlines the specific reasons for the formation of this type of self-identity in adolescents, to its components, and levels of performance. Presented psychodiagnostic study of complex formation of emotional and volitional self-regulation of adolescents with mental retardation.

Keywords: mental retardation, self-regulation, emotional and volitional self-regulation of adolescents with mental retardation.

Актуальність дослідження емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю обумовлюється вирішенням нагальної потреби розроблення ефективних технологій розвитку їхньої особистості. Одним із домінантних порушень, що виникає під впливом розумової відсталості, є порушення процесів регуляції емоцій і станів. Упередження руйнівного впливу цього порушення на становлення особистості підлітка можливе шляхом розробки ефективних технологій діагностики стану сформованості та функціонування емоційно-вольової сфери підлітків із розумовою відсталістю.

Одним із альтернативних шляхів розроблення технологій психодіагностики стану сформованості емоційно-вольової сфери особистості підлітків і процесів регуляції цієї сфери є використання методу моделювання. Підґрунтям для створення моделі емоційно-вольової саморегуляції є визначення стану сформованості здатності розумово відсталих підлітків до регуляції емоційних і вольових процесів. Дослідження, що існують на сьогодні, є суперечливими, дискусійними, особливо щодо формування та функціонування саморегуляції, визначення умов і чинників її формування. В численних дослідженнях вітчизняної та зарубіжної психології й педагогіки простежуються тенденції до необхідності формування саморегуляції як найважливішої складової особистості. Встановлено, що від рівня сформованості саморегуляції залежить успішність, продуктивність будь-якої діяльності (Н. Лейтес, А. Файзулаєв та інші). Саморегуляцію діяльності, що впливає на розвиток особистості, досліджував Л. Виготський і його учні. О. Конопкін, Г. Никифоров, О. Осницький, І. Трофимов та інші досліджували прояви саморегуляції в різних видах професійної діяльності. Вирішення проблеми саморегуляції шляхом формування рефлексії особистості розкрито в дослідженнях І. Беха, В. Давидова, А. Зака, Б. Зейгарник, К. Поливанової та інших. Вольова регуляція особистості виступала предметом досліджень Л. Виготського, В. Іванникова, В. Каліна, В. Котирло, К. Левіна, С. Рубінштейна, В. Селіванова та інших. Моральний вчинок як основу саморегуляції визначено в працях М. Савчина, С. Рубінштейн, В. Татенко, В. Ядова, П. Якобсона та інших.

Встановлено, що саморегуляція має складну структуру, яка розкривається через умови, чинники її функціонування, компоненти та рівні формування. Істотною відмінністю саморегуляції підлітків зі збереженим інтелектом і підлітків із розумовою відсталістю є специфіка формування самоконтролю у трудовій діяльності (О. Хохліна), здатність до регуляції власних афектів і почуттів (на чому наголошують Л. Виготський, Н. Королько, В. Лебединський, О. Лурія, Ю. Максименко, Л. Метієва, Н. Стадненко, У. Ульяновка та інші).

В психології проблема саморегуляції досліджувалась в таких основних напрямках: як процесу адаптації особистості до навколишнього світу (В. Антонов, О. Баликін, Л. Виготський, А. Степнов та інші); як процесу зміни систем життєдіяльності особистості (О. Конопкін, А. Семенцов, В. Хмелько та інші); як внутрішньої регуляції поведінки особистості або свідомого управління своєю поведінкою (Б. Зейгарник, Л.

Коган, Е. Мазур, С. Титова, А. Холмогорова та інші).

Виявлення змісту емоційно-вольової саморегуляції здійснювалося шляхом визначення: єдності соціальних і психологічних проявів особистості (І. Дубровіна); взаємозв'язку мотиваційної та регуляторної сфер (В. Котило, С. Суботський, Г. Якобсон та інші); зв'язку саморегуляції з мораллю та інтелектом (В. Чудновський); як системи, що здатна до самовдосконалення (І. Павлов); як специфічної особливості самоконтролю (Л. Виготський, А. Висоцький, В. Іванников, В. Калін, В. Котирло, В. Лебединський, К. Левін, О. Лурія, Ю. Максименко, Л. Метієва, С. Рубінштейн, В. Селіванов, У. Ульяновка, О. Хохліна та інші); як підсистеми регуляції особистості (Л. Аболін, П. Анохін, М. Бернштейн, А. Волков, О. Дашкевич, Б. Зейгарник, О. Конопкін, Д. Леонт'єв, О. Лурія, Ю. Миславський, Ж. Піаже, Є. Хомська, О. Шаров, С. Якобсон та інші); як елементу морального розвитку та вчинку особистості (І. Бех, І. Кон, С. Рубінштейн, М. Савчин, В. Татенко, І. Чеснокова, В. Ядов, П. Якобсон та інші); як елементу рефлексії (В. Давидов, А. Зак, Б. Зейгарник, К. Поливанов та інші); як системно-організованого процесу внутрішньої психічної активності особистості (А. Бандура, О. Конопкін, Є. Пенькова та інші).

Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Конопкін, О. Осадько, О. Осницький, У. Ульяновка, С. Чорнобровкіна, Т. Шульга досліджували емоційно-вольову саморегуляцію з позицій діяльнісного підходу. Відповідно до методології цього підходу її структура передбачає сформованість таких складових, як прийняття суб'єктом мети, моделювання значущих умов, створення програми виконавчих дій, системи суб'єктивних критеріїв у досягненні мети, оцінки результатів і прийняття рішення особистістю про корекцію системи діяльності [3, 89]. Саморегуляція визначається часовими межами реалізації, вона зумовлюється конкретним актом поведінки та завершується чітким усвідомленням досягнутого результату. Провідними механізмами емоційно-вольової саморегуляції є: самоконтроль (Г. Никифоров); спілкування та активність особистості (Ю. Миславський); рівень домагань, ціннісні орієнтації, локус контроль, мотивація схвалення, потреба в досягненні успіху (Т. Кириченко); самоспостереження, самооцінка та самозвіт (А. Бандура) [2, 227].

Із позицій функціонального підходу (П. Анохін) емоційно-вольова саморегуляція виконує низку специфічних функцій, що впливають на ефективність функціонування особистості підлітка з розумовою відсталістю [6, 72]. Це функції: контролю; узгодження потреб і дій щодо їх досягнення; переключення емоційної активності шляхом координації дій і поведінки; регуляції активності, дій і вчинків, формування яких у підлітків із розумовою відсталістю здійснюється специфічно. З'ясовано, що емоційно-вольова саморегуляція та специфіка її формування в підлітковому віці не виступала предметом окремих досліджень як в загальній, так і в спеціальній психології. Тому вирішення проблем функціонування емоційно-вольової саморегуляції вимагає виявлення чинників і умов її формування засобами психодіагностики та розроблення технологій упередження та подолання її порушень у підлітковому віці.

Відтак, емоційно-вольову саморегуляцію можна визначити як систему довільної активності підлітка, що формується під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Об'єктивні фактори – це соціально-спрямовані стимули впливу на розвиток підлітка (навчально-виховний, корекційно-розвивальний, системно родинного виховання). Суб'єктивні фактори – це стан сформованості когнітивної, емоційної, вольової сфер. Об'єктивні фактори виступають умовами емоційно-вольової саморегуляції. Суб'єктивні вимагають експериментального підтвердження та розглядаються нами як чинники, що складають зміст емоційно-вольової саморегуляції.

Так, у ході експериментального дослідження нами було розроблено структуру емоційно-вольової саморегуляції, яка розкривається через три компоненти (емоційний, вольовий та когнітивний), їх показники та умови.

З метою визначення стану та рівнів сформованості основних компонентів емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю нами було розроблено психодіагностичний комплекс. Психологічна діагностика з виявлення показників передбачає III напрями. I напрям – діагностика емоційної сфери, що здійснюється за допомогою таких методик: методики «Тестування здатності до розпізнавання емоцій на основі пантомімічних масок обличчя людини» (адаптація М. Лебедевої); методики «Вивчення сприйняття підлітками графічного зображення емоцій» (модифікація Т. Титаренка); методики «Визначення здатності до диференціації емоційних станів» (за В. Матвеевим); методики «Емоційний диктант» (за О. Тарариною). II напрям – діагностика когнітивної сфери, що здійснюється за допомогою таких методик: методики «Емоційний інтелект» (за Н. Холлом); «Методики діагностики рівня емпатичних здібностей» (за В. Бойко). III напрям – діагностика вольової сфери здійснюється за допомогою таких методик: методики «Проективний апперцептивний тест (РАТ)»; методики «Опитувальник агресивності Басса - Дарки»; методики «Адаптований характерологічний опитувальник Леонгарда – Шмішека»; методики «Хто я?» (за М. Куном).

Таким чином, показниками емоційного компонента є розпізнавання та диференціація емоцій. Когнітивний компонент встановлюється через показники емоційного інтелекту та емпатії. Вольовий компонент визначається через мотивацію, контроль та особистісні риси. Кожен із показників має рівні, за якими уточнюється стан сформованості емоційно-вольової саморегуляції підлітків із розумовою відсталістю.

Виявлення стану сформованості емоційно-вольової саморегуляції здійснювалося відповідно до виділених рівнів: високого, середнього, низького (табл. 1). Високий рівень сформованості емоційно-вольової саморегуляції визначався шляхом отримання високих показників сформованості довільності емоційних, вольових і когнітивних процесів. Середній рівень сформованості визначався шляхом співставлення високих показників розвитку довільності емоційних процесів і середніх показників вольових і когнітивних процесів. Низький рівень сформованості визначався шляхом співставлення низьких показників сформованості емоційних, вольових і когнітивних процесів.

Таблиця 1

Характеристика рівнів сформованості емоційно-вольової саморегуляції

Рівень	Компоненти	Показники	Критерії
Високий	Емоційний	Розпізнавання емоцій	Розуміння, аналіз і співставлення емоційних станів (5-6 емоційних станів).
		Диференціація емоцій	Визначення, оцінка та співставлення емоцій із аналогічними емоціями власного досвіду, вербалізація та аналіз базових емоцій (6 емоцій).
	Когнітивний	Емоційний інтелект	Сформованість провідних емоційних модальностей (радість, страх, гнів), диференціація образу «Я» (прийняття себе та прийняття інших), адаптованість до оточення (адекватність вираження емоції відповідно до ситуації).
		Емпатія	Сформованість спрямованості психічних процесів та їх регуляція, опосередкованість міжособистісних контактів, комунікативних здібностей, усвідомлення співпереживання, здатність до ідентифікації з оточуючими та дистанціювання від них.
	Вольовий	Мотивація	Регуляція емоцій та адекватність їх вираження відповідно до життєвих ситуацій; здатність адаптувати власний досвід відповідно до ситуацій.
		Контроль	Послідовність використання суджень і планування діяльності, соціальна адаптованість, відсутність невротизації та патологічних проявів.
Особистісні властивості		Відсутність акцентуацій, індекс агресивності не перевищує 21±4, сформована здатність до ідентифікації себе.	
Середній	Емоційний	Розпізнавання емоцій	Частково-вибіркове розуміння, аналіз і співставлення емоційних станів (3-4 емоційних стани).
		Диференціація емоцій	Частково-вибіркове визначення, оцінка та співставлення емоцій з аналогічними емоціями власного досвіду, вербалізація та аналіз базових емоцій (4-5 емоцій).
	Когнітивний	Емоційний інтелект	Сформованість провідних емоційних модальностей (радість, страху), часткова та недостатня диференціація образу «Я» (прийняття себе та прийняття інших), недостатня адаптованість до оточення (недостатня адекватність вираження емоції відповідно до ситуації).
		Емпатія	Часткова сформованість спрямованості психічних процесів і недостатня їх регуляція, недостатня опосередкованість міжособистісних контактів, комунікативних здібностей, часткове усвідомлення співпереживання, недостатньо сформована здатність до ідентифікації з оточуючими та дистанціювання від них.
	Вольовий	Мотивація	Часткова, недостатньо сформована регуляція емоцій та адекватність їх вираження відповідно до життєвих ситуацій; несформована здатність адаптувати власний досвід відповідно до ситуацій.
		Контроль	Не достатня та не сформована послідовність використання суджень і планування діяльності, недостатньо сформована соціальна адаптованість, наявність невротизації та патологічних проявів.
Особистісні властивості		Наявність акцентуацій, індекс агресивності не набагато перевищує 21±4, частково сформована здатність до ідентифікації себе.	
Низький	Емоційний	Розпізнавання емоцій	Низький рівень або не сформоване розуміння, аналіз і співставлення емоційних станів (0-2 емоційних стани).
		Диференціація емоцій	Низький рівень або не сформоване визначення, оцінка та співставлення емоцій із аналогічними емоціями власного досвіду, вербалізація та аналіз базових емоцій (0-3 емоцій).
	Когнітивний	Емоційний інтелект	Сформованість провідної емоційної модальності (гніву), недостатня сформованість образу «Я», низька диференціація образу «Я» (прийняття себе та прийняття інших), низький рівень адаптованості до оточення (не сформована здатність адекватного вираження емоції відповідно до ситуації).
		Емпатія	Несформованість спрямованості психічних процесів і низький рівень їх регуляції, не сформована здатність до встановлення міжособистісних контактів, несформованість комунікативних здібностей, низька здатність усвідомлення співпереживання, низький рівень сформованості здатності до ідентифікації з оточуючими та дистанціювання від них.
	Вольовий	Мотивація	Не сформована регуляція емоцій та адекватність їх вираження у відповідно до життєвих ситуацій; несформованість або низький рівень здатності адаптувати власний досвід відповідно до ситуацій.
		Контроль	Несформованість або відсутність послідовності використання суджень і планування діяльності, соціальна дезадаптованість, наявність невротизації та патологічних проявів.
Особистісні властивості		Гостре виявлення акцентуацій, індекс агресивності набагато перевищує 21±4, несформована або низький рівень здатності до ідентифікації себе.	

Крім того, виділено основні умови формування емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю, а саме: формування здатності підлітка до усвідомлення та вербалізації власних потреб і мотивів діяльності; розвиток здібності до вербалізації емоцій та емоційних станів інших людей та вербалізації власних емоцій та станів; формування диференціації образу «Я» підлітка; формування у підлітка самоконтролю за власними емоціями та емоційними станами; формування критичності підлітка у ставленні до інших людей; забезпечення своєчасної та довготривалої психологічної допомоги підлітку з подолання та упередження розвитку в нього невротизації, психопатологічної поведінки та акцентуїтованих рис його особистості.

Підсумовуючи, зазначимо, актуальність і нагальна потреба вирішення цілої низки проблем розвитку підлітків із розумовою відсталістю зумовили дослідження емоційно-вольової саморегуляції як важливого процесу формування особистості в підлітковому віці. Відсутність досліджень проблеми саморегуляції емоцій та волі такими підлітками, і, як наслідок, поява в них депресивних станів, психопатологічної та правопорушуючої поведінки потребує обґрунтування та розроблення системи психодіагностики стану сформованості емоційно-вольової саморегуляції, розроблення ефективної системи розвитку емоційно-вольової саморегуляції та подолання її порушень засобами корекційних і психотерапевтичних технологій.

Література

1. Петрова В. Г. Психология умственно отсталого школьника / В. Г. Петрова; И. В. Белякова. – М.: Академия, 2002. – 160 с.
2. Прокопенко О. А Особливості емоційної саморегуляції підлітків з порушенням інтелектуального розвитку / О. А. Прокопенко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: зб. наук. пр. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – № 37 (61). – С. 226 – 229.
3. Спеціальна психологія. Тексти: у 2 част. / [уклад. М. П. Матвєєва, С. П. Миронова]. – Ч. II. – Кам'янець-Подільський: Інформ.-видавн. відділ КПДПУ, 2001. – 140 с.
4. Стадненко Н. М. Нариси з олігофренопсихології / Н. М. Стадненко, М. П. Матвєєва, А. Г. Обухівська. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 200 с.
5. Худик В. А. Психология аномального развития личности в детском и подростково-юношеском возрасте / В. А. Худик. К.: Либідь, 1993. – 144 с.
6. Чебыкин А. Я. Теория и методика эмоциональной регуляции учебной деятельности: науч.-метод. пособие / А. Я. Чебыкин. – Одесса: АстроПринт, 1999. – 158 с.

Literatura

1. Petrova V. G. Psychologiya umstvenno otstalogo shkolnika / V. G. Petrova; Y. V. Beliakova. – M.: Akademiya, 2002. – 160 s.
2. Prokopenko O. A Osoblyvosti emocijnoyi samoreguliaciyi pidlitkiv z porushenniam intelektualnogo rozvytku / O. A. Prokopenko // Naukovyj chasopys NPU im. M. P. Dragomanova. Seriya №12. Psychologichni nauky: zb. nauk. pr. – K.: NPU im. M. P. Dragomanova, 2012. – № 37 (61). – S. 226 – 229.
3. Specialna psychologiya. Teksty: u 2 chast. / [uklad. M. P. Matveyeva, S. P. Myronova]. – Ch. II. – Kamyanecz-Podilskyy: Inform.-vydavn. viddil KPDP, 2001. – 140 s.
4. Stadnenko N. M. Narysy z oligofrenopsychologiyi / N. M. Stadnenko, M. P. Matvyeyeva, A. G. Obukivska. – Kamyanecz-Podilskyy: Kamyanecz-Podilskyy derzhavnyj universytet, informacijno-vydavnychyj viddil, 2002. – 200 s.
5. Hudyk V. A. Psychologyya anomalnogo razvytiya lichnosti v detskom i podrostkovo-yunosheskom vozraste / V. A. Hudyk. K.: Lybid, 1993. – 144 s.
6. Chebykin A. Ya. Teoriya i metodika emocionalnoj regulyacii uchebnoj deyatelnosti: nauch.-metod. posobie / A. Ya. Chebykin. – Odessa: AstroPrint, 1999. – 158 s.

Розділ: юридична психологія

УДК 159.9 : 34 (075.8)

Особливості базових переконань в різних вікових групах досліджуваних після звільнення від відбування покарання

Сорока А. В.

Дана стаття продовжує розкривати процес виконання експериментального дослідження запропонованої нами програми дослідження розвитку ефективності соціальної адаптації бездомної особи після звільнення від відбування покарання (перші 6 місяців після відбування покарання) [5]. Метою даного дослідження є визначення особливостей базових переконань в різних вікових групах досліджуваних після звільнення від відбування покарання. За допомогою особистісного опитувальника «Шкали базових переконань» Р. Янов-Бульмана, нами визначена когнітивна концепція базових переконань в різних вікових групах досліджуваних після відбування покарання. Визначені особливості базових переконань в різних вікових групах досліджуваних з метою їх подальшого розвитку ефективності соціальної адаптації у суспільстві.

Ключові слова: базові переконання вікових груп, когнітивна концепція, психодіагностична програма, соціальна адаптація особистості.

Данная статья продолжает раскрывать процесс выполнения экспериментального исследования предложенной нами программы исследования развития эффективности социальной адаптации бездомной личности после освобождения от отбывания наказания [5]. Целью данного исследования является определение особенностей базовых убеждений различных возрастных групп исследуемых после освобождения от отбывания наказания. При помощи личностного опросника «Шкалы базовых убеждений» Р. Янов-Бульмана, нами определена когнитивная концепция базовых убеждений различных возрастных групп исследуемых после освобождения от отбывания наказания. Определены особенности показателей базовых убеждений различных возрастных групп исследуемых с целью их дальнейшего развития эффективности социальной адаптации в обществе.

Ключевые слова: базовые убеждения возрастных групп, когнитивная концепция, психодиагностическая программа, социальная адаптация личности.

This article continues to expose the process of experimental research implementation the program dealing with development of social adaptation efficiency of homeless personality offered by us after a release from serving the punishment [5]. The purpose of this research is determination of features of indexes of base persuasions of the different age-related groups investigated after a release from serving of punishment. Through the personality questionnaire of «Scale of base persuasions» Yanov-Bulmana, cognitive concept of base persuasions of the different age-subject groups is certain by us investigated after a release from serving of punishment. The features of indexes of base persuasions of the different age groups are investigated with the purpose of further development of their social adaptation efficiency in society.

Key words: base persuasions of the age groups, cognitive conception, psychodiagnostic program, social adaptation of personality.

Постановка проблеми. У попередніх наших дослідженнях було виявлено [3;4], що понад 10 відсотків досліджуваних від загальної вибірки (особливо група рецидивістів старшого віку) які готуються до звільнення від відбування покарання, не мають власного житла, а також їхні соціальні зв'язки із родиною, або близькими їм людьми, були порушені з різних причин які могли допомогти їм на перших порах щодо подальшого їхнього проживання, оформлення їх окремих особистих документів та працевлаштування після звільнення від відбування покарання. Тому надання психологічної допомоги бездомним громадянам до соціальної адаптації у суспільстві взагалі, а особливо бездомним особам після звільнення від відбування покарання (період перших шести місяців після звільнення), є не що інше, як профілактика скоєння можливих злочинів даною категорією громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у науковій літературі показав, що означена нами проблема вже розглядалась такими дослідниками як О. М. Леонтьєв, Л. М. Рубінштейн, А. В. Петровський та ін. Особливості змін особистості, пов'язані з умовами ув'язнення вивчали О. М. Лактіонов, М. І. Єнікеєв, В. М. Синьов, Н. П. Крейдун, Бехтерев В. М. та ін. [1]. Дослідження міжособистісних особливостей адаптації колишніх ув'язнених, зокрема, розглядали такі дослідники, як С. В. Бабурін, Л. С. Алексеева, М. Е. Сандомирський та інші [2].

Методологічний підхід до вирішення завдань дослідження, пов'язаних із вивченням предмету дослідження, підкріплює розуміння соціальної адаптації особистості як складного поняття до якого належить певна низка психологічних складових.

В узагальненому вигляді поняття «соціальна адаптація» можна визначити наступним чином: це процес взаємодії суб'єкта із соціальним середовищем в ході якого узгоджуються вимоги й очікування його учасників. Найважливішим елементом цього процесу є узгодження самооцінок, домагань і можливостей суб'єкта з реаліями соціального середовища. Це узгодження включає в себе, по – перше, реальний рівень процесу – стан середовища і соціального суб'єкта на даний момент часу, і, по-друге, потенційний рівень – можливості, тенденції та закономірності розвитку як соціального середовища, так і соціального суб'єкта. З вищезазначеного

впливає, що процес соціальної адаптації – це взаємо-спрямований процес, тобто який передбачає взаємний вплив соціального середовища і соціального суб'єкта один на одного. Психологічне розуміння адаптації зводиться до встановлення стану рівноваги суб'єкта і середовища, їх взаємного впливу [1].

Адаптація забезпечує рівновагу між впливом організму на середовище і її зворотним впливом або, що одне і те ж саме, рівновага у взаємодіях суб'єкта та об'єкта.

Таким чином, ми можемо говорити про два види адаптації: соціальну та психологічну. Соціальна адаптація по суті означає встановлення нормальних, соціально корисних відносин, соціальну реабілітацію громадянина. Психологічна – це засвоєння суб'єктом стандартів поведінки і ціннісних орієнтацій. Психологічна адаптація нерозривно пов'язана з соціальною адаптацією яка одночасно є умовою і показником її успішності. Тому соціальну та психологічну адаптацію слід розглядати в їх нерозривній єдності. Проте можливі й такі ситуації, коли зазначені два види адаптації не поєднуються: людину добре прийняли в побутовому оточенні (сім'я, родичі, знайомі), але не беруть на роботу.

Відштовхуючись від теоретичних положень, вказаних вище, ми можемо говорити, що соціальна адаптація особистості після звільнення від відбування покарання проходить наступні етапи.

1. Пристосувальний етап, коли особистість після звільнення від відбування покарання вирішує існуючі життєві проблеми, пов'язані з побутовим і трудовим влаштуванням.

2. Етап засвоєння соціально-корисних ролей складний і суперечливий, пов'язаний із психологічними і моральними труднощами особистості після звільнення від відбування покарання.

3. На етапі психологічної адаптації особистості відбувається затвердження в психіці потрібних і корисних поглядів, звичок, нахилів, цінностей, бажання чесно трудитися, точно і неухильно виконувати вимоги законів та морально-етичних норм [1].

Аналіз успішності протікання такого складного соціального процесу як соціальна адаптація, в ході якого змінюється не тільки духовне обличчя, а й поведінка раніш судимої особистості, ставить за необхідність враховувати об'єктивні та суб'єктивні показники. Об'єктивні критерії фіксують зовнішні ознаки зразкової поведінки, чесне ставлення до праці, точне і неухильне виконання вимог законів і правил, участь у громадському житті трудового колективу та ін. Суб'єктивні критерії соціальної адаптації звільнених від відбування покарання характеризують ступінь (рівень) усвідомленості особистістю необхідності поведінки, адекватного очікування вимогам суспільства, задоволеності новими соціальними ролями, бажання домогтися здійснення намічених планів і виражаються у позитивному ставленні до трудового колективу, окремих його членів, сім'ї та ін. Зазначені критерії можна використовувати для визначення рівня протікання соціальної адаптації, виявлення обставин, що гальмують її або навпаки, позитивно впливають на цей процес.

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій у цій галузі знань показав, що вітчизняна психологія не володіє необхідними психодіагностичними та корекційними програмами які можуть виявляти, оцінювати, прогнозувати та підвищувати ефективність соціальної адаптації особистості у суспільстві після звільнення від відбування покарання.

В основу емпіричного дослідження було покладено гіпотезу про те, що показники соціалізації в умовах спеціально організованої системи соціально-психологічних заходів мають тенденцію до позитивних змін.

Метою даного дослідження є визначення особливостей базових переконань в різних вікових групах досліджуваних після звільнення від відбування покарання.

Для вивчення припущення про вікові особливості готовності до соціальної адаптації досліджуваних звільнених від відбування покарання – вибірка досліджуваних була розподілена на дві групи за віковою ознакою: до першої групи (молодші за віком досліджувані) були віднесені досліджувані віком від 28 до 40 років у кількості – 50 чоловік. До другої групи (старші за віком досліджувані) були віднесені досліджувані віком від 41 до 64 років у кількості – 50 чоловік. Середній вік першої групи досліджуваних складає – 32 роки, а у другій групі складає – 50 років. Середній термін відбування покарання у першій групі складає – 9 років, а у другій групі – 17 років. Всі досліджувані чоловічої статі.

За допомогою особистісного опитувальника «Шкала базових переконань», розроблений Р. Янов-Бульманом в адаптації Г. У. Солдатової, Л. А. Шайгерової нами визначена когнітивна концепція базових переконань груп досліджуваних.

У відповідності до цієї концепції однією із базових відчуттів нормальної людини є здорове відчуття безпеки. На думку американського психолога Р. Янов-Бульмана, воно ґрунтується на трьох категоріях базових переконань, що складають ядро нашого суб'єктивного світу:

1. Віра в те, що у світі більше добра, ніж зла. У цю категорію входить відношення до навколишнього світу взагалі і відношення до людей.

2. Переконавання, що світ сповнений сенсу. Зазвичай люди схильні вірити, що події відбуваються не випадково, а контролюються і підкоряються законами справедливості.

3. Переконавання у цінності власного «Я». Тут основне значення мають три аспекти: «Я хороша людина» (самоцінність), «Я правильно себе веду» (контроль) і оцінка власної успішності.

З метою діагностики базових переконань Р. Янов-Бульман розробив 8 шкал базових переконань, що виявляє вісім категорій переконань, на основі яких обчислюються три вище зазначених базових переконання: прихильність світу; доброта людей; справедливість світу; контрольованість світу; випадковість як принцип розподілу подій, що відбуваються; цінність власного «Я»; ступінь самоконтролю (контролю над подіями, що відбуваються); ступінь удачі або везіння.

Порівняння результатів двох груп досліджуваних за методикою базових життєвих орієнтацій Р. Янова-Бульмана виявив, що за декількома шкалами відмінності більш помітні ніж за іншими. Ці відмінності відображені у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняння результатів базових переконань в різних вікових групах досліджуваних (середні бали)

№ з/п	Базові переконання	Перша група	Друга група
1.	Прихильність світу	4,05	4,56
2.	Доброта людей	4,23	3,92
3.	Справедливість світу	3,91	3,56
4.	Контрольованість світу	4,52	4,31
5.	Випадковість подій	2,71	2,75
6.	Цінність власного «Я»	3,82	3,31
7.	Ступінь самоконтролю	4,12	3,92
8.	Ступінь удачі або везіння	3,83	2,80

Так, у другій групі показник прихильності світу вищий на 0,51 бали, що відповідає середній частині діапазону підвищеного рівня за тестовими нормами, а у другій групі виразність показника знаходиться на межі середнього та підвищеного рівнів.

Тим самим друга група досліджуваних більш схильна вважати, що в світі більше добра, ніж зла, а позитивні події переважають над негативними.

Наступний показник перемінної доброта людей вказує на те, що у першій групі досліджуваних даний показник дещо вищий ніж у другій групі на 0,31 бали, що відповідає показникам середньої частини діапазону підвищеного рівня за тестовими нормами.

Щодо наступної перемінної справедливості світу вказує на те, що у першій групі даний показник дещо вищий на 0,35 бали чим у другій групі. Незначна різниця щодо показників у групах за такими перемінними як контрольованість світу та ступінь самоконтролю де незначно вищий показник у першій групі.

За такими перемінними як випадковість подій, ступінь удачі або везіння, цінність власного «Я», показники явно занижені від середніх тестових норм. Наприклад, у першій групі показник цінності власного «Я» дещо вищий – на 0,51 бали ніж у другій групі. Тим самим перша група досліджуваних в більшій мірі вважає, що їхня особистість має цінність в соціумі, може бути високо оцінена оточуючими. У першій групі показник ступеню удачі або везіння помітно вищий – на 1,03 бали. Перша група досліджуваних більше сподівається на удачу та випадковість подій, сприятливий збіг обставин, везіння – незалежно від особистих зусиль та поведінки. Загалом перша група досліджуваних відрізняється меншою впевненістю у прихильності оточуючого світу до себе, але більш високою вірою в доброту людей та в справедливості світу. Перша група досліджуваних у дещо більшій мірі вірять у цінність власного «Я», а найбільша різниця їх від другої групи полягає у значно більшій вірі у власну удачу й везіння.

Наочно показники базових переконань досліджуваних груп в залежності від вікового чинника відображено на рис. 1.

Таким чином, відповідно до думки американського психолога Р. Янов-Бульмана складовими ядра нашого суб'єктивного світу є показники трьох основних узагальнених категорій базових переконань:

1. Віра в те, що у світі більше добра, чим зла. В цю категорію входить відношення до оточуючого світу взагалі і відношення до людей. У порівнянні середній показник I групи досліджуваних становить – 4,14, а II групи досліджуваних

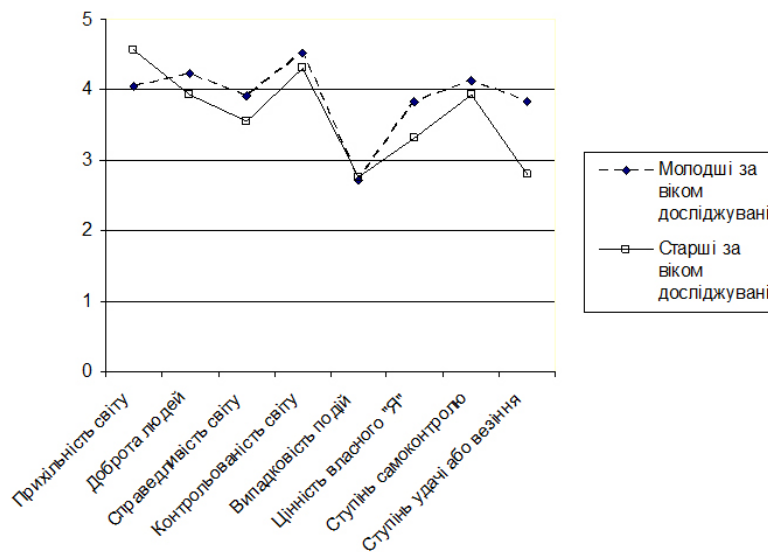

Рис. 1. Базові переконання досліджуваних груп в залежності від вікового чинника.

становить – 4,24. Дані показники у досліджуваних ледве вищі від середніх тестових норм.

2. Переконавання, що світ повний сенсу. Зазвичай люди схильні вірити, що події відбуваються не випадково, а контролюються і підпорядковуються законам справедливості. У порівнянні середній показник I групи досліджуваних становить – 3,71, а II групи досліджуваних становить – 3,54. Дані показники у досліджуваних ледве відповідають середнім показникам тестових норм.

3. Переконавання відносно цінності власного «Я». То основне значення мають три аспекти (Я хороша людина (самоцінність), (Я правильно себе веду) (контроль) і оцінка власної удачі. У порівнянні середній показник I групи досліджуваних становить – 3,92, а II групи досліджуваних становить – 3,34. Дані показники у досліджуваних I групи ледве відповідають середнім показникам тестових норм, а II групи досліджуваних явно занижені від середніх тестових норм.

4. В подальшому, при проведенні корекційної та індивідуальної роботи із особами та групами досліджуваних необхідно буде більше уваги приділяти розумінню та розвитку таких категорій базових переконань як переконання відносно цінності власного «Я», здібності управляти випадковістю подій, ступінь удачі або везіння та загальне відношення до свідомості світу, контрольованості і підпорядкованості законам справедливості. Виявлені показники, на даному етапі дослідження, явно занижені від середніх тестових норм.

Майбутні дослідження будуть присвячені аналізу емпіричних досліджень відповідно до програми нашого дослідження [5].

Література

1. Лактіонов О. М. Основи пенітенціарної психології : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / О. М. Лактіонов., Н. П. Крейдун, А. В. Сорока, та ін. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 150 с.

2. Рибалка В. В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: [науково-методичний посібник] / В. В. Рибалка – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2011. – С. 230-231.

3. Сорока А. В. Юридическая психология: краткий курс: учебно-методическое пособие / А. В. Сорока. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2010. – 120 с.

4. Сорока А. В. Психодіагностична програма дослідження розвитку ефективності ресоціалізації засуджених у період підготовки до звільнення від відбування покарання / А. В. Сорока // Вісн. Харк. нац. ун. імені В. Н. Каразіна. Збірник наукових праць. – № 937. – Серія: Психологія. – 2011. Вип. 45. – С. 268–271.

5. Сорока А. В. Програми дослідження розвитку ефективності соціальної адаптації особистості після звільнення із пенітенціарних установ / А. В. Сорока // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Частина II. – Х. : НУЦЗУ, 2013. – С. 330–337.

Literatura

1. Laktionov A. M. Osnovi penitenciarnej psychology: [train aid for the students of higher educational establishments] / A. M. Laktionov, N. P. Krejdun, A. V. Soroka, S. I. Skokov- X. : HNU imeni V. N. Karazina, 2007. – 150s.

2. Rubalka B. B. Psychology of honour and dignity of personality: kulturolohichni and axiology aspects: [scientifically-methodical manual] / B. B. Rubalka. – K. TOV «Informative systems», 2011. – S. 230-231.

3. Soroka A. V. Legal psychology: Short course. Uchebno-metodicheskoe manual / A. V. Soroka. – Kharkiv: Kharkiv national university imeni V. N. Karazina, 2010. – 120 s.

4. Soroka A. V. Psychodiagnostic program of research of development of efficiency of resotsializatsiia of convict in a period preparation to the release from serving of punishment / A. V. Soroka // Announcer Kharkiv national university imeni V.N.Karazina. Collection of scientific labours. – № 937. – Series: "Psychology". Producing 45. – 2011. – S. 268-271.

5. Soroka A. V. Programs of research of development of efficiency of social adaptation of personality after liberation from penitenciarnej establishments / A. V. Soroka // Problems of extreme and crisis psychology. Collection of scientific labours. Producing 14. Part II – Kharkiv.: НУЦЗУ, 2013. – S. 330-337.

УДК: 159.9 : [351.741 : 343.102]

Психологічні особливості особистісного адаптаційного потенціалу та самооцінки професійно-рольової поведінки працівників ОВС

Чухраєва Г.В.

Стаття присвячена вивченню психологічних особливостей особистісного адаптаційного потенціалу та самооцінки професійно-рольової поведінки працівників ОВС. Наведені дані свідчать про те, що існує взаємозв'язок між рівнем особистісного адаптаційного потенціалу та професійними вміннями для здійснення рольової поведінки щодо об'єктів професійного інтересу у співробітників ОВС різних статусних груп. На основі проведеного дослідження встановлено, що когнітивна складність самооцінки професійно-рольової поведінки працівників ОВС щодо об'єктів їх професійного інтересу має тенденцію до збільшення в наступній статусній послідовності: від «підлеглих» до «вузьких фахівців» і, далі, до «начальників».

Ключові слова: адаптація, самооцінка, рольова поведінка, статус.

Статья посвящена изучению психологических особенностей личностного адаптационного потенциала и самооценки профессионально-ролевого поведения сотрудников ОВД. Приведенные данные свидетельствуют о том, что существует взаимосвязь между уровнем личностного адаптационного потенциала и профессиональными умениями для осуществления ролевого поведения насчет объектов профессионального интереса у сотрудников ОВД разных статусных групп, на основании проведенного исследования установлено, что когнитивная сложность самооценки профессионально-ролевого поведения сотрудников ОВД насчет объектов их профессионального интереса имеет тенденцию к увеличению в следующей статусной последовательности: от «подчиненных» к «узким специалистам» и, далее, к «начальникам».

Ключевые слова: адаптация, самооценка, ролевое поведение, статус.

The article is devoted to the study of psychological personal adaptive capacity features and self-professional-role behavior of police officers. The data suggest that there is correlation between the level of personal adaptation capacity and professional skills to implement the role behavior for professional interest objects of police officers of different status groups. Based on the study it is found that cognitive complexity of self-esteem professionally-role behavior of police officers towards objects of their professional interest tends to increase in the following sequence status: from the «subordinate» to «narrow specialists» and on to «superiors».

Key words: adaptation, self assessment, role behavior, status.

Актуальність. В сучасному суспільстві висуваються все більш складні вимоги до правової поведінки, особливо правосвідомості особистості, встають нові соціо-культуральні завдання, особливо серед співробітників ОВС. В зв'язку з тим все більш актуальним стає вивчення проблеми підвищення ефективності професійної діяльності кожного співробітника ОВС, що і є необхідним для його особистісного адаптаційного потенціалу.

Метою даного дослідження було виявлення особливостей самооцінки професійно-рольової поведінки і особистісний адаптаційний потенціал співробітників ОВС в залежності від займаного ними професійно-посадового статусу, а також обґрунтування диференціації працівників ОВС по статусним групам.

Сучасна ситуація в суспільстві висуває нові соціокультурні завдання, до числа яких належать і вищі вимоги до правової поведінки і правосвідомості особистості, професіонала і громадянина.

Проведена в даний час реформа в системі Міністерства внутрішніх справ (МВС) України задає нові вимоги до працівників органів внутрішніх справ (ОВС). Сьогодні, як ніколи, актуальна проблема підвищення ефективності професійної діяльності кожного співробітника ОВС. Отже, одним з основних завдань психологічної роботи в структурі МВС є накопичення емпіричних даних про психологічні особливості працівників ОВС, в тому числі про їх соціально-психологічні особливості та професійно-рольову поведінку.

Одним з найбільш перспективних напрямків вирішення проблем психологічної активізації людських ресурсів у професійній діяльності, у тому числі і в системі органів внутрішніх справ є рольовий підхід.

У структурі МВС існує нормативне регулювання поведінки, в той же час успішність діяльності визначається багато в чому умінням працівників ОВС володіти широким спектром професійно значущих ролей.

Про статус особистості можна міркувати, тільки співвідносячи його зі статусами інших людей, взаємодіючих з нею в даній системі. Так, якщо ми знову повернемося до статусу працівника ОВС - начальника служби, то він буде мати сенс, перш за все, щодо інших статусів в системі органів внутрішніх справ: вищий начальник, підлеглий і т.д. В інших системах взаємодії цей статус втрачить своє значення, а на перше місце вийдуть інші статуси. Наприклад, в сім'ї і серед родичів головними виявляться статуси чоловіка, брата, сина, дядька.

Висока соціальна значимість діяльності органів внутрішніх справ завжди пред'являла підвищені вимоги до професійної діяльності співробітників та їх психологічних якостей.

Професійна спрямованість працівника ОВС - особлива система його спонукань до застосування всіх своїх сил і здібностей у зміцненні законності та правопорядку в країні.

Будь-яка професійна спрямованість базується на загальній спрямованості особистості, що відбиває людські, громадянські позиції; розуміння нею сенсу життя, свого місця в ній; особливості світогляду, життєвих ідеалів, потреб, прагнень, планів життя та ін.

Основні елементи професійної спрямованості включають в себе ряд якостей. Соціально-мотиваційні якості - перша підгрупа якостей професійної спрямованості співробітника ОВС. Вимоги до неї визначаються взаємозв'язком внутрішньої політики держави і права. Серцевина соціально-мотиваційних якостей - соціально зрілий світогляд - сукупність ідей, переконань, поглядів на життя і суспільство.

Аналізуючи результати досліджень, ми прийшли до висновку про те, що для вдосконалення особистісних і поведінкових характеристик у співробітників ОВС необхідна організація систематичного психологічного супроводу їх професійної діяльності. Було виявлено, що «підлеглі» за родом своєї діяльності більше часу, у порівнянні з «начальниками» і «вузькими спеціалістами», контактують з об'єктами своєї професійної діяльності, серед яких, крім законослухняних громадян, зустрічається чимало осіб, що демонструють протиправну поведінку; вони в більшій мірою, ніж представники інших статусних груп, беруть участь в оперативно - службовій діяльності як у звичайних, так і в екстремальних умовах; їх середній вік і рівень освіти, а, отже, особистий та професійний досвід нижче, ніж у представників статусних груп «начальників» і «вузьких фахівців».

В якості особистісних характеристик підставою для психологічної роботи з «підлеглими» виступають наступні: вони дезадаптовані, часто відчують емоційну напругу, їх особа недостатньо інтегрована, але в той же час ці недоліки створюють можливість для особистісного зростання і професійної майстерності «підлеглих».

У представників інших статусних груп проблеми особистісного плану не так виражені, як у «підлеглих», проте сама їх діяльність у структурі МВС, що вимагає від людини максимальної напруги всіх його сил, вже є показанням до систематичної психологічної роботи з працівниками ОВС.

Було визначено, що відмінностей в характеристиках особистісного адаптаційного потенціалу і професійно - рольової поведінки у працівників ОВС трьох статусних груп, щодо об'єктів їх професійного інтересу, не виявлено. Результати дослідження дозволяють зробити висновок про існування взаємозв'язку між рівнем особистісного адаптаційного потенціалу та професійними вміннями для здійснення рольової поведінки щодо об'єктів професійного інтересу у співробітників ОВС даних статусних груп. Когнітивна складність самооцінки, професійно - рольової поведінки працівників ОВС щодо об'єктів їх професійного інтересу має тенденцію до збільшення в наступній статусній послідовності: від «підлеглих» до «вузьких фахівців» і, далі, до «начальників», підтвердилася частково: тільки щодо набору ролей, де ця послідовність повністю простежується. Щодо суб'єктивно значущих умінь, то когнітивна складність послідовно зростає від «начальників» до «підлеглих» і, далі, до «вузьких фахівців».

Виявлено, що представники трьох професійних статусних груп працівників ОВС значимо відрізняються за особистісними і поведінковими характеристикам, в тому числі за ступенем домінантності і доброзичливості; по переважному стилю міжособистісної поведінки; за рівнем особистісного адаптаційного потенціалу; за ступенем когнітивної складності самооцінки поведінкового репертуару; за кількістю суб'єктивно значущих ролей і умінь, необхідних для їх успішної професійної діяльності.

У дослідженні виявлений взаємозв'язок між рівнем особистісного адаптаційного потенціалу та професійними вміннями для здійснення рольової поведінки працівників ОВС різних статусних груп.

За результатами дослідження виявлено, що когнітивна складність самооцінки професійно-рольової поведінки працівників ОВС щодо об'єктів їх професійного інтересу по набору суб'єктивно значущих ролей пов'язана з професійним статусом, а по набору умінь - зі змістом їх професійної діяльності.

Нижче наведені соціально-психологічні портрети - це синтетичний збірний образ найбільш типового представника кожної статусної категорії в системі МВС. Дані портрети представлені не як еталон, а як результат узагальнення, абстрагування та синтезу емпіричних даних, отриманих в ході нашого дослідження.

Психологічні портрети представників різних професійних статусних груп побудовані на підставі переважного стилю міжособистісної взаємодії особливостей особистісного адаптаційного потенціалу, а також самооцінки професійно - рольової поведінки і ефективних умінь для його здійснення працівниками ОВС. Підставою для складання психологічних портретів послужили дані, отримані шляхом порівняльного аналізу результатів застосовуваного діагностичного інструментарію у представників досліджуваних нами професійних статусних груп.

Психологічний портрет співробітників ОВС професійно-статусної категорії «начальники» є наступним.

Дану категорію склали співробітники ОВС, наділені владними повноваженнями і персональною відповідальністю, які очолюють різні відділи і служби міліції, які мають у своєму підпорядкуванні ряд

співробітників ОВС. За родом своєї діяльності «начальники» взаємодіють з «підлеглими», «вузькими спеціалістами», а також з «громадянами» як об'єктами професійного інтересу.

У ході нашого дослідження з'ясувалося, що типовими особливостями представників категорії «начальники» є такі характеристики, як переважання владно-лідуючого стилю поведінки і прагнення до ще більшої владності, що відображає яскраво виражену впевненість у собі і хороші організаторські здібності; також виявлено переважання екстравертованості, високої активності, «гомонарності» (орієнтації в основному на власну думку і мінімальної залежності від зовнішніх середовищних факторів). «Начальники» прагнуть до тісної співпраці з референтною групою і доброзичливим відношенням з оточуючими, до розвиненого почуття відповідальності. Значно вище, ніж у «підлеглих» і «вузьких фахівців» у «начальників» виражене домінування і бажання його збільшення, що проявляється в незалежності своєї думки, в завзятості при відстоюванні власної точки зору, тенденції до лідерства.

«Начальники» володіють найвищим (за критерієм оцінки результатів опитувальника «МЛО - Адаптивність») серед трьох статусних груп рівнем особистісного адаптаційного потенціалу, що говорить про їх високі адаптаційні можливості. При цьому всі складові особистісного адаптаційного потенціалу, такі як «поведінкова регуляція», «моральна нормативність» і «комунікативний потенціал» мають найбільші показники розвитку, що знаходяться на високому рівні за умовою оцінки даного опитувальника. З цього випливає, що «начальники» здатні вільно регулювати свою взаємодію з оточуючими в процесі діяльності. Вони емоційно і психічно стійкі до конфліктних проявів у порівнянні з «підлеглими», володіють високою самооцінкою, здатні будувати конструктивні відносини з оточуючими, в тому числі і з об'єктами професійного інтересу, і адекватно сприймати свою соціальну роль.

За рольовою поведінкою у найбільш типового представника статусної групи «начальники» найбільшим чином проявлена «комунікативність» (показники вище допустимої норми згідно з критерієм оцінки результатів методики Пригунова П.Я.), яка свідчить про високу соціальну перцепцію, рефлексію, товариськість і прояв інтересу до людей. Набагато вище, в порівнянні з «підлеглими» і «вузькими спеціалістами», у «начальників» розвинені «соціальна», «предметна пластичність» і «схильність до перевтілення», тобто у них досить високо розвинена схильність до різноманітності в реалізації комунікативних програм, готовність до різноманітних предметних форм діяльності та соціальних контактів. Вони досить легко переключаються в процесі спілкування від однієї людини до іншої, з одного предмета діяльності на інший; швидко переходять з одних способів мислення на інші. «Начальники» вміло вибирають оптимальний стиль рольової поведінки залежно від обстановки і добре програють різні соціальні ролі.

«Начальники» мають у своєму арсеналі найбільшу, у порівнянні з «підлеглими» і «вузькими спеціалістами», кількість використовуваних ролей і умінь у своїй професійній діяльності. При цьому найбільш популярними у них є: роль сильної особистості, здатної досягати поставленої мети, демонстрація власної незалежності, роль цікавої людини, здатної справити враження на об'єкт і визивати до себе певну симпатію, демонстрація доброзичливості і розуміння ситуації, невимушеної поведінки з об'єктом взаємодії.

Цікавим є той факт, що найменш популярними професійними ролями «начальники» вважають: цинічне і жорстоке ставлення до об'єкта, навіювання об'єкту страху, демонстрацію своєї влади над ним, демонстрацію зневаги до об'єкта, вираз йому свого обурення і злості, тобто деструктивні способи поведінки.

В якості ефективних умінь для здійснення своєї рольової поведінки більшість «начальників» вибирають: вміння встановлювати контакт з об'єктом взаємодії, прораховувати свої дії, ефективно використовувати методи психологічного впливу, коротко і чітко викладати свої думки, організувати свій робочий день, а також вміння подати себе і справити враження на об'єкт взаємодії.

До менш ефективних умінь «начальники» віднесли наступні: копіювання і наслідування інших, створення певного іміджу при контакті з об'єктом, вміння обходити «гострі кути» в спілкуванні з об'єктом, керувати своїми емоціями і станом, аналізувати і виявляти особливості поведінки інших людей, а також використовувати сленг відповідно до обраної ролі. Незначимість даних умінь можна розглядати як недолік психологічної підготовленості до здійснення рольової поведінки.

Висновки: Підставою для виділення професійних статусних груп працівників ОВС була наявність владних повноважень, підпорядкованості, персональної відповідальності, особливостей професійної діяльності.

За допомогою методів математичної статистики в дослідженні були виявлені особливості типової самооцінки професійно - рольової поведінки працівників ОВС різних статусних груп по відношенню до об'єктів їх професійного інтересу, а також суб'єктивно значимі вміння, необхідні для здійснення працівниками ОВС своєї професійно - рольової поведінки. При цьому когнітивна складність самооцінки професійно - рольової поведінки працівників ОВС щодо об'єктів їх професійного інтересу має тенденцію до збільшення в наступній статусній послідовності: від «підлеглих» до «вузьких фахівців» і, далі, до «начальників». Щодо суб'єктивно значущих умінь когнітивна складність, навпаки, зростає від «начальників» до «підлеглих» і, далі, до «вузьких фахівців».

На підставі переважного стилю міжособистісної взаємодії, особливостей особистісного адаптаційного потенціалу, а також самооцінки професійно-рольової поведінки і ефективних умінь для його здійснення працівниками ОВС складено соціально-психологічні портрети типових представників

трьох статусних груп працівників ОВС: «начальників», «підлеглих», «вузьких фахівців».

У співробітників ОВС трьох статусних груп («начальники», «вузькі фахівці», «підлеглі») не було виявлено відмінностей характеристик особистісного адаптаційного потенціалу і професійно рольової поведінки щодо об'єктів їх професійного інтересу.

Існує взаємозв'язок між рівнем особистісного адаптаційного потенціалу та професійними вміннями для здійснення рольової поведінки щодо об'єктів професійного інтересу у співробітників ОВС різних статусних груп.

Когнітивна складність самооцінки професійно-рольової поведінки працівників ОВС щодо об'єктів їх професійного інтересу має тенденцію до збільшення в наступній статусній послідовності: від «підлеглих» до «вузьких фахівців» і, далі, до «начальників».

Література

1. Андреева Г.М. Методологические проблемы и практика социально-психологических исследований // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии / Андреева Г.М., Сб. статей под ред. Г.М. Андреевой, Н.Н. Богомоловой. М.: Издательство Мос. ун-та, 1977-205с.
2. Кон И.С. Социология личности / Кон И.С., М.: Политиздат, 1967. – 383с.
3. Лебедев И.Б., Зветков В.Л. Психология в правоохранительной деятельности / Лебедев И. Б., Зветков В.Л., М., 2003. 309 с.
4. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / Маслоу А. – СПб.: Евразия, 1997.-430 с.
5. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Сидоренко Е. В. – СПб.: Социально – психологический центр, 1996.-349 с.

Literatura

1. Andreeva G.M. Metodologicheskie problemu I praktika sozialno-psihologicheskikh issledovanij // teoreticheskie I metodologicheskie problemu sozialnoj psihologii / Andreeva G.M., Sб. ctatej pod red. G.M. Andreevoj, N.N. Bogomolovoj. M.: Izdatelstvo Moc. un-ta, 1977-205s.
2. Kon I.S. Soziologija lichnosti / Kon I.S., M.: Politisdat, 1967. – 383s.
3. Lebedev I.B., Zvetkov V.L. Psihologija v pravooxranitelnoj deyatelnosti \ Lebedev I. B., Cvetkov V.L., M., 2003. 309 s.
4. Maslou A. Dalnie predeli celovecheskoi psikhiki \ Maslou A. – SPb.: Evrasia, 1997.-430 s.
5. Sidorenko E. V. Methodi mathematchiceskoi obrabothi v psihologii \ Sidorenko E. V. – SPb.: Sochialno – psihologicheskii centr, 1996.-349 s.

Відомості про авторів

- Ван Сяо Лун** *аспірант кафедри психологічного консультування та психотерапії факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.*
- Дин Шао Цзе** *аспірант кафедри психологічного консультування та психотерапії факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.*
- Заїка Євген Валентинович** *доцент кафедри загальної психології факультету психології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент*
- Зімовін Олексій** *аспірант кафедри загальної психології факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*
- Кіріллов Дмитро** *аспірант кафедри загальної психології та психології розвитку особистості Інституту механіки, економіки та математики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*
- Нежуга Аліна Вікторівна** *кандидат психологічних наук, викладач кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ*
- Орлова Дар'я Валеріївна** *магістр психології, головний рекламист ПАТ «Тепловозоремонтний завод» м. Полтава*
- Поліванова Олена Євгеніївна** *доцент кафедри прикладної психології, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент.*
- Прокопенко Ольга Анатоліївна** *завідуючий відділом аспірантури і докторантури, науковий співробітник Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, кандидат психологічних наук.*
- Сорока Анатолій Володимирович** *доцент кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент.*
- Церковний Альберт Олександрович** *доцент кафедри соціальної психології Харківської державної академії культури, кандидат психологічних наук, доцент*
- Церковна Маріанна Вікторівна** *старший викладач кафедри соціальної психології Харківської державної академії культури*
- Четверик-Бурчак Аліна Григорівна** *викладач кафедри педагогічної та вікової психології Дніпропетровського національного університету імені О.Гончара*
- Чжао Синь** *аспірант кафедри психологічного консультування та психотерапії факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.*
- Чухрасва Ганна Вікторівна** *кандидат медичних наук, начальник Центру психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору ГУМВС України в Харківській області, м. Харків*
- Штученко Ірина Євгеніївна** *асистент кафедри «Педагогіка і психологія управління соціальними системами», провідний інженер кафедри «Іноземні мови» НТУ «ХПІ»*
- Яновська Світлана Германівна** *старший викладач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*
- Яновська Юлія Едуардівна** *аспірант кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Правила оформлення статей для фахового збірника «Вісник Харківського національного університету. Серія Психологія»

Відповідно до постанови Президії ВАК України №7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань. Внесених до переліків ВАК України» при підготовці статей до фахового збірника слід дотримуватися таких вимог:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формування цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел у транслітерації (література оформляється відповідно до вимог ВАКУ)

До редакції подаються паперова та електронна версії статті. Обсяг статті – 8 – 12 сторінок.

Електронна версія подається до редакції у форматах *.doc та *.rtf, яку необхідно надіслати на адресу:

yanovskaya_s@mail.ru. Шрифт Times New Roman, 14 кегль, через півтора інтервали. Поля: зверху – 2 см; знизу – 2 см; ліворуч – 2 см; праворуч – 1 см. Папір – А4. В тексті статті **забороняється використовувати об'єкти WordArt, автофігури, кольорові діаграми та графіки, кольорові фотографії.**

Перед статтею подаються: УДК, назва статті, прізвище та ініціали - українською та англійською мовами; анотації та ключові слова - російською, українською та англійською мовами. Викладення матеріалу в анотації повинно бути стислим і точним (від 500 знаків і більш). Належить використовувати синтаксичні конструкції, притаманні мові ділових документів, уникати складних граматичних зворотів, необхідно використовувати стандартизовану термінологію, уникати маловідомих термінів та символів. **Використовувати для перекладу комп'ютерні програми заборонено.** Список літератури (оформлений відповідно до останніх вимог ВАК) та транслітерація цього списку (латиниця, а не переклад).

Структура текстового документу зі статтею, що подається до Вісника має бути наступною:

УДК	НАЗВА СТАТТІ (<i>тільки прописними буквами</i>) ARTICLE TITLE (<i>only capital letters</i>)	Прізвище І.Б. N.F. Surname
Назва та анотація українською мовою (<i>першою повинна бути анотація на тій мові, на якій написано текст статті</i>)		
Ключові слова українською мовою		
Назва та анотація російською мовою		
Ключові слова російською мовою		
Назва та анотація англійською мовою		
Ключові слова англійською мовою		
Текст статті		
...		
Література		
1. Гришина Н. В. Психологія конфлікту / Н. В. Гришина. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 544 с. 2. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – 3-е изд. СПб. : Питер, 2009. – 384 с. 3. Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия / А. Б. Купрейченко. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 571 с.		
Literatura		
1. Hryshyna N. V. Psykholohyya konflykta / N. V. Hryshyna. – 2-e izd. – SPb. : Pyter, 2008. – 544 s. 2. Emel'yanov S. M. Praktykum po konflyktolohyy / S. M. Emel'yanov. – 3-e yzd. SPb. : Pyter, 2009. – 384 s. 3. Kupreychenko A. B. Psykholohyya doveryya i nedoveryya / A. B. Kupreychenko. – M. : Yzd-vo «Instytut psykholohyy RAN», 2008. – 571 s.		

До статті також **окремим файлом** додаються рецензії та довідка про автора (вказуються прізвище, повні ім'я та по-батькові автора, установа, посада, науковий ступінь та наукове звання, контактний телефон та адреса) - **українською та англійською мовами.**

Редакція залишає за собою право не друкувати статтю в разі невиконання вищевикладених правил

Наукове видання

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

№1099

Серія “Психологія”

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 21.04.2014 р. Формат 64x80/8.
Папір офсетний. Друк ризограф. Ум. друк. арк.11,4. Обл-вид. арк.13,2.
Тираж 100 пр. Ціна договірна.
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.
Видавництво.

Надруковано з готових оригінал-макетів у друкарні ФОП Петров В.В.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79в, к. 137, тел. (057) 778-60-34
e-mail:bookfabrik@rambler.ru
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис № 2480000000106167 від 08.01.2009